

ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Πρόκειται για σύντομες σημειώσεις ιστορικών συμβάντων, οι οποίες καταγράφονται αὐτοτελῶς καὶ δίχως καμία σύνδεση ἢ συνάφεια ἢ μία καταγραφή με τὴν ἄλλη, με μόνο κοινὸ χαρακτηριστικὸ τὴν χρονολόγησή τους κατὰ ἔτος, μῆνα καὶ ἡμέρα. Δὲν σχετίζονται με τὰ χρονικά τῶν πόλεων τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος, τὰ *chronica minora* ἢ τὰ σύντομα χρονικά τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου, ἢ ὕλη τῶν ὁποίων ἀνάγεται στὸ ἑλληνικὸ πρότυπο τῶν *Excerpta Barbari* τοῦ 4ου/5ου αἰῶνα καὶ στὶς μεταγενέστερες διασκευές τους.⁶⁷ Στὰ Βραχέα Χρονικά δὲν ὑπάρχουν ἐπίσης οἱ κατάλογοι αὐτοκρατόρων δίχως χρονολογήσεις καὶ σημειώματα. Ἀνάλογα με τὴν θεματικὴ τους ἢ τὸ περιεχόμενό τους διακρίνονται σὲ τέσσερις βασικὲς κατηγορίες: (α) αὐτοκρατορικὰ χρονικά, (β) βασιλεῖες αὐτοκρατόρων, (γ) χρονικά διαφόρων τόπων, (δ) χρονικά τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων. Μᾶς παραδίδονται ἐπίσης ἀποσπάσματα χρονικῶν, ὅπως καὶ μεμονωμένες προσωπικὲς χρονογραφικὲς καταγραφές.⁶⁸ Ἡ σημασία τους ὡς ιστορικῶν πηγῶν, ἰδίως γιὰ τὴν περίοδο 1360-1410, κατὰ τὴν ὁποία ὑπάρχει ιστοριογραφικὸ κενό, ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ νωρίς. Κατὰ κανόνα οἱ ἀνώνυμοι συντάκτες καταγράφουν τὰ γεγονότα δίχως σχολιασμὸ καὶ κρίσεις. Ἡ ἔκτασή τους ἀπὸ χρονικὸ σὲ χρονικὸ ποικίλλει. Ὅρισμένα περιορίζονται σὲ λίγες καταγραφές, ἄλλα πάλι καλύπτουν μεγάλες χρονικὲς περιόδους. Δὲν ὑπάρχει γλωσσικὴ ὁμοιομορφία, τείνουν ὅμως πρὸς τὴν δημώδη, ἃν καὶ στὴν περιπτώσιν αὕτη εἶναι ἀπίθανο νὰ προῆλθαν ἀπὸ προφορικὴ παράδοση. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι τὰ χρονογραφικὰ λήμματα ἄλλοτε καταγράφονται μεθοδικά, καλύπτοντας

μία ὁρισμένη περίοδο, ἄλλοτε ἐντελῶς σποραδικὰ καὶ με μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση μεταξύ τους: βλ. λόγου χάρι, τὶς ἐγγραφές τοῦ Χρονικοῦ ἀρ. 35, Schreiner, I, 284-288, οἱ ὁποῖες ἀρχίζουν με τὴν ἴδρυση τῆς πρωτεύουσας τὸ 330, τὴν κατάκτησὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὸ 1204 καὶ τὴν ἀνακατάληψή τῆς τὸ 1261 γιὰ νὰ περάσουν σὲ μεμονωμένα γεγονότα τοῦ 1399, τοῦ 1415, τοῦ 1446 καὶ σὲ ἄλλα παρόμοια.

Τὰ Βραχέα Χρονικά ἀρχίζουν νὰ καλλιεργοῦνται ὡς εἶδος ιστοριογραφικὸ ἀπὸ τότε ποὺ ἡ δημώδης γλῶσσα ἀρχισε νὰ καθιερώνεται στὴν λογοτεχνία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα γινόταν ὀλοένα μεγαλύτερο. Ἡ περίοδος, ἄλλωστε, κατὰ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀνεπίσημης ιστοριογραφίας συμπίπτει με γεγονότα μεγάλης ιστορικῆς σημασίας γιὰ τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ τὸν ἑλληνισμό. Σὲ γενικὲς γραμμές, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὺς τὰ Βραχέα Χρονικά ἀπαντοῦν κυρίως σὲ νεότερα χειρόγραφα, μεταγενέστερα τοῦ 11ου αἰῶνα. Στὴν ἐκδοσὴ τοῦ P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, μόνον τρία χειρόγραφα χρονολογοῦνται αὕτη τὴν περίοδο (Br. Χρ. ἀρ. 1, 10ος αἰ., ἀρ. 5, 10ος/11ος αἰ., ἀρ. 45, 11ος αἰ.), ἐνῶ στὸν 13ο αἰῶνα μόνον δύο (ἀρ. 16, 19). Τὸν 14ο αἰῶνα, ὡστόσο, ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων ποὺ μᾶς παραδίδουν Βραχέα Χρονικά αὐξάνει σημαντικά. Τὰ περισσότερα χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰῶνα ἢ στὸν 16ο καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 17ου.⁶⁹

Συνήθως βρίσκονται σὲ χειρόγραφα ποικίλου περιεχομένου, ὅπως, λόγου χάρι, καταλόγους βυζαντινῶν πατριαρχῶν καὶ αὐτοκρατόρων ἢ καταλόγους τῶν τούρκων σουλτάνων, ἀκόμη καὶ στὸ τέλος ἄλλων χρονογραφικῶν κειμένων, ὅπως τὸ *Χρονογραφικὸν Σύντομον* τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου. Σπάνια τὰ βρίσκουμε σὲ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν ἄλλα ιστοριογραφικὰ ἔργα, ὅπως τὸ *Πασχάλιον Χρονικόν* (ἀρ. 35), τὸν Παχυμέρη καὶ τὸν Γρηγορᾶ (ἀρ. 97). Ἐπίσης εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ τὰ βρεῖ κανεὶς σὲ θεολογικοὺς ἢ λειτουργικοὺς κώδικες. Συχνὰ παραδίδονται μεμονωμένα ἢ εἶναι γραμμένα σὲ πρόσθετα φύλλα ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι. Αὐτὸ δὲν σημαίνει, βέβαια, ὅτι γράφονταν σὲ λευκὲς σελίδες, ἀπλῶς γιὰ νὰ καλύψουν κάποιο κενὸ ἢ ἐντελῶς τυχαῖα ἀπὸ κάποιον φιλόστορα γραφέα. Ἀπεναντίας, στὸ σύνολό τους τὰ Βραχέα Χρονικά μᾶς δείχνουν

67. Α. Καρπόζηλος, *Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Α', 511 κ.έ., τ. Β', 529 κ.έ.

68. P. Schreiner, *Studien zu den ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, Μόναχο 1967, 8-10.

69. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 32-37.

ὅτι εἶχαν ὑψηλότερους στόχους. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα γράφονταν μὲ μοναδικό σκοπὸ νὰ μεταδώσουν εἰδήσεις γιὰ διάφορα ἱστορικά συμβάντα ποὺ συνδέονταν ἄμεσα μὲ τὶς τύχες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τὰ χρονικά τους δὲ ὅρια ἐκτείνονται θεωρητικὰ ἀπὸ τὸ 312 ὡς καὶ τὸ 1771. Στὴν πλειονότητά τους πάντως παραδίδονται ἀνώνυμα καὶ δίχως τίτλο. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐξαιρέσεις, ὅπως δείχνουν οἱ περιστασιακοὶ τίτλοι *Χρονικὸν ἐν Συντόμῳ*, *Χρονικὸν Μερικόν*, *Χρονογραφίον*, *Διήγησις*, *Ἐνθύμισις* κ.ἄ. Ἡ τρέχουσα ὀνομασία τους *Βραχέα Χρονικά* δὲν ἀπαντᾷ οὔτε μία φορὰ στὰ χειρόγραφα.⁷⁰

Ἀπὸ τὴν φύση τῆς ἡ Χρονογραφία ἐπιτρέπει τὴν ἀνωνυμία. Στὴν μορφή μάλιστα ποὺ μᾶς παραδίδονται τὰ *Βραχέα Χρονικά* εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ μιλοῦμε γιὰ συγγραφέα. Στὴν καλύτερη περίπτωση πρόκειται γιὰ περισσότερους ἀπὸ ἓνα συμπελητές. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμη ποὺ ὑπάρχει ἀναφορὰ σὲ κάποιον ὄνομα, ὅπως *Σύνοψις χρονικὴ Ἰακώβου τοῦ Κυριαννίτη* (*Χρονικὸν* ἀρ. 37), δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ἂν πρόκειται γιὰ συγγραφέα ἱστορικῶν σημειωμάτων ἢ τὸν γραφέα ἀπλῶς τοῦ χειρογράφου.⁷¹ Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ *Βραχέα Χρονικά* σπανίζουν σὲ χειρόγραφα πρὶν ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα ὀφείλονται κυρίως σὲ δύο αἰτίες: Πρῶτον, ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων ποὺ χάθηκαν ἕως τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰῶνα συγκριτικὰ μὲ τὶς μεταγενέστερες περιόδους εἶναι σχετικὰ μεγαλύτερος καὶ δεύτερον, τὰ *Βραχέα Χρονικά* ὡς ἱστοριογραφικὸ εἶδος δὲν εἶχαν ἀκόμη εὐρύτερα καθιερωθεῖ στὸ Βυζάντιο. Τὸ ὅτι μερικὲς φορὲς βρίσκει κανεὶς σὲ κάποιον παλαιὸ χειρόγραφο ἓνα *Βραχὺ Χρονικὸ* πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον τυχαῖο καὶ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ ἐνδιαφέρον τοῦ γραφέα τοῦ κώδικα ἢ κάποιου λόγιου ἀναγνώστη.⁷²

Σύμφωνα μὲ τὸν P. Schreiner, ἡ κοινωνικὴ τάξη στὴν ὁποία ἀνῆκαν οἱ ἀνώνυμοι αὐτοὶ συμπελητές καὶ γραφεῖς δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ προσδιοριστεῖ: οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ ἴδια τὰ κείμενα εἶναι πολὺ πενιχρές. Ὡστόσο,

70. Ὁ.π., 38-40. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, 92 κ.ἑ.

71. *Χρονικὸν* ἀρ. 31, Schreiner, I, 222: *Ἐγράφη χειρὶ Φλαμουλίου τοῦ Κοντοστεφάνου*. *Χρονικὸν* ἀρ. 56, I, 407: *Ἐνθύμισις [...]* διδαγμένη γραφικῶς ὑπὸ τοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους Διονυσίου.

72. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 41-43. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, 116-120.

ἀπὸ τὶς λίγες ἐνδείξεις ποὺ ἔχουμε, ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι στοὺς συγγραφεῖς συγκαταλέγονται ἓνας κύπριος δικαστὴς ἢ δικαστικὸς ὑπάλληλος (ἀρ. 28), ἓνας λόγιος ποὺ ἀνῆκε στὸν κύκλο τοῦ ἀστρονόμου Ἰωάννη Ἀβραμίου (ἀρ. 25) καὶ ἓνας ὑπάλληλος τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς στὴν Κωνσταντινούπολη (ἀρ. 16). Ἀντίθετα, τὰ χρονικά τῆς Τουρκοκρατίας φαίνεται νὰ γράφονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς.⁷³

Οἱ πηγὲς ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τὶς πληροφορίες τους οἱ συγγραφεῖς, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστες. Ἡ συγγραφή τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονογραφικῶν ἔργων, ὡς γνωστὸ, μετὰ τὸν 12ο αἰῶνα ἀρχίζει νὰ φθίνει σταδιακὰ, ἔτσι ὥστε τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων ἡ παράδοση αὐτὴ νὰ ἔχει αἰσθητὰ ἀτονίσει. Σ' αὐτό, ἐνδεχομένως, συνετέλεσε καὶ ἡ κλασικιστικὴ τάση ποὺ ἐπικρατοῦσε στοὺς λογίους κύκλους τόσο κατὰ τὴν περίοδο τῶν Κομνηνῶν ὅσο καὶ τῶν Παλαιολόγων. Τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἡ Χρονογραφία νὰ ἐπιζήσει κυρίως στὶς ἐπαρχίες, ὅπως στὴν Τραπεζούντα, στὴν Κύπρο καὶ στὴν Ἡπειρο. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν Χρονογραφία καὶ τὰ *Βραχέα Χρονικά*; Μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν *Βραχέων Χρονικῶν* εἶναι πραγματικὰ οἱ συνεχιστὲς μιᾶς παράδοσης ποὺ μετὰ ἀπὸ μακρὰ ἐγκατάλειψη ἀρχίζει νὰ ἀναβιώνει ξανὰ τὸν 14ο αἰῶνα; Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῆς λαϊκῆς χρονογραφίας δὲν εἶναι ὁμολογουμένως ἄμεση οὔτε καὶ διαπιστώνεται ἐξάρτηση τοῦ ἑνὸς εἶδους ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Τὰ *Βραχέα Χρονικά*, κατὰ κανόνα, ἀναφέρονται σὲ ἐξωτερικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίζονται γεωγραφικὰ στὸν χώρο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἰταλίας. Οἱ πηγὲς τους ἐνδεχομένως ἀνάγονται σὲ τοπικὲς χρονογραφίες, παρόμοιες μὲ ἐκείνη τοῦ *Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας* ἢ τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ Παναρέτου*, ἀπὸ τὸ ὁποῖο εὐκόλα θὰ μπορούσαν νὰ ἀπομονωθοῦν γεγονότα καὶ οἱ χρονολογήσεις τους. Τὰ αὐτοκρατορικὰ χρονικά ἔχουν ὡς ἐπίκεντρο τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους, πιθανὸν ἀντλώντας πληροφορίες ἀπὸ χρονικά τῆς αὐλῆς ἢ καὶ τῆς πόλεως, περιλαμβάνουν ὅμως καὶ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν καὶ στὶς ἐπαρχίες (*Χρονικά* ἀρ. 1-13). Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ χρονικά ἔχουν μακρὰ παράδοση καὶ ἐμφανίζονται ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος. Ὅρισμένα χαρακτηριστικὰ τους, ὅπως ὁ τρόπος χρονολόγησης καὶ διατύπωσης,

73. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 42-43.

είναι τυποποιημένα και ως φόρμουλες άπαντούν στα γνωστά χρονογραφικά κείμενα: γέγονε βρασμός και κλόνος γής εξαίσιος, παρελήφθη Άντιόχεια ή μεγάλη, εκτίσθη ή πόλις, επάρθη ή πόλις κ.ά. Άπό την άλλη, τά χρονικά τών τουρκικών κατακτήσεων αποτελούν ιδιαίτερη ομάδα (Χρονικά άρ. 53-80). Χρονολογούνται σύμφωνα με τις βασιλείες τών σουλτάνων, σέ αρκετές μάλιστα περιπτώσεις τó θέμα τους δηλώνεται στόν τίτλο: *Περί τών Τούρκων τών βασιλέων, έν ποίω χρόνω έλαβαν τά κάτωθεν κάστρη* (άρ. 58), *Διήγησις βασιλέων τών Ίσμαηλιτών* (άρ. 72a). Κατά πόσον άντλοΰσαν τó ύλικό τους άπό ειδικές ιστορίες ή άλλιώς σουλτανικά χρονικά, γραμμένα στην ελληνική, μάς είναι άγνωστο. Τά χρονικά τών πόλεων και τών διαφορών τόπων, τής Μεσημβρίας, τής Ήπειρου, τής Κύπρου, αλλά και τά Βενετο-πελοποννησιακά, όπως και άλλων περιοχών τής βυζαντινής Άνατολής, είναι άγνωστου προελεύσεως (άρ. 23-52). Θά μπορούσε νά εικάσει κανείς ότι οί κατά τόπους μητροπόλεις διατηρούσαν ένα ιστορικό αρχείο στο όποιο καταγράφονταν τά σημαντικότερα γεγονότα τής περιοχής.⁷⁴ Οί πληροφορίες, πάντως, πού μάς παρέχουν ένδιαφέρουν όχι μόνον τούς ιστορικούς, αλλά και τούς γλωσσολόγους, ιδίως τά χρονικά πού παραδίδουν διαλεκτολογικό ύλικό (βλ. τά κυπριακά χρονικά, άρ. 25-28). Ή γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα είναι φυσικά ή δημώδης, αλλά συχνά μάς παραδίδονται και σέ διαλέκτους, όπως συμβαίνει με τά κυπριακά χρονικά. Δίχως αυτά, οί γνώσεις μας για πολλά γεγονότα θά ήταν λειψές και για πολλά άλλα συμβάντα άνεπαρκείς και άποσπασματικές. Δέν είναι καθόλου ύπερβολικό νά πούμε ότι για θέματα και προβλήματα χρονολόγησης τά Βραχεία Χρονικά είναι οί μόνες πηγές πού διαθέτουμε. Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι οί λόγιοι ιστορικοί άπεχθάνονταν τις λεπτομέρειες. Κατά κανόνα ταυτίζονταν με την Βασιλεύουσα, με άποτέλεσμα, οί άναφορές τους στα διαδραματιζόμενα στίς επαρχίες νά είναι ελάχιστες και καθόλου διεξοδικές. Άπό αυτήν την άποψη, τά Βραχεία Χρονικά καλύπτουν μερικά άπό τά κενά πού δημιούργησε ή «άριστοκρατική» αυτή νοοτροπία.

74. Ε. Ζαχαριάδου, [Βιβλιοκρισία του P. Schreiner, *Studien zu den BPAXEA XPO-
NIKA*, Μόναχο 1967], *Έλληνικά* 21 (1968) 430-431.

Έκδόσεις

Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Βραχεία Χρονικά*. Έκδίδονται επιμελεία Κ.Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ, [Μνημεία τής Έλληνικής Ίστορίας, τόμος Α', τεύχος 1], Άθήνα 1932/1933 -P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 1. Teil: Einleitung und Text. 2. Teil: Historischer Kommentar. 3. Teil: Teilübersetzungen, Addenda et Corrigenda, Indices, [CFHB XII. 1-3, Series Vindobonensis], Βιέννη 1975, 1977, 1979.

Γενική βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 395-403. *Ίστορία*, I, 801-816. -MORAVCSIK, 235-237. -COLONNA, 147-156. -HUNGER, *Literatur*, I, 481-482. *Λογοτεχνία*, II, 334-335.

Ειδική βιβλιογραφία

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Ένθυμήσεων ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη», *Νέος Έλληνομνήμων* 7 (1910) 113-313. -Κ.Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Αί εκκλησιαστικά είδήσεις τών βραχέων χρονικών του Σπ. Λάμπρου», *ΕΕΒΣ* 11 (1935) 3-15. -P. WITTEK, «Chroniques mineures byzantines», *Byz* 12 (1937) 309-323. -P. CHARANIS, «An important short chronicle of the fourteenth century», *Byz* 13 (1938) 335-362. -ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «A Note on the Short Chronicle No 45 of the Lampros-Amantos Collection», *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* 7 (1939-1944) 447-451. -R.-J. LOENERTZ, «Chronicon breve de Graecorum imperatoribus ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vaticano Graeco 162», *ΕΕΒΣ* 28 (1958) 204-215. -Ζ.Γ. ΣΑΜΟΔΥΡΟΒΑ, «K voprosu o malykh vizantijskich chronikach (po rukopisjam moskovskich sobranij)», *VizVre* 21 (1962) 127-147. -R.-J. LOENERTZ, «La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire», *OCP* 29 (1963) 331-356. -ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire. Deuxième partie: de 1328 à 1341», *OCP* 30 (1964) 39-64. -P. SCHREINER, «La chronique brève

de 1352. Texte, traduction et commentaire. Troisième partie: de 1342 à 1348», *OCP* 31 (1965) 336-373. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire. Quatrième partie: de 1348 à 1352», *OCP* 34 (1968) 38-61. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, [Miscellanea Byzantina Monacensia, 6], Μόναχο 1967. –Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, [Βιβλιοκρισία τοῦ P. Schreiner, *Studien zu den BPAXEA XPONIKA*, Μόναχο 1967], *Ἑλληνικά* 21 (1968) 420-431. –Α. ΚΑΡΠΟΖΙΛΟΣ – Γ.Μ. ΠΑΡΑΣΟΓΛΟΥ, «Διήγησις Βασιλέων τῶν Ἰσμαηλιτῶν. A short chronicle», *Byz* 42 (1972) 73-87. –Ο. ΛΑΜΠΣΙΔΙΣ, «Kurzer Kommentar zur Kleinchronik 6», *JÖB* 37 (1987) 201-203. –Δ. ΚΟΡΑĆ – Ρ. ΡΑΔΙĆ, «Mehmed II, the Conqueror, in Byzantine Short Chronicles and old Serbian annals, inscriptions and genealogies», *ZRVI* 45 (2008) 289-300.

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΛΗΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1341-1347)

Οι πηγές ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τὸ ὕλικό τους οἱ ἀνώνυμοι συγγραφεῖς τῶν *Βραχέων Χρονικῶν* παραμένουν, ὅπως προαναφέρθηκε, ἄγνωστες. Σὲ μία ἢ δύο περιπτώσεις διαπιστώνεται ἡ χρήση μίας ἐχθρική διακείμενης πρὸς τὸν Ρωμανὸ Διογένη πηγῆς (*Χρονικόν* ἀρ. 4) καὶ ἀκόμη μία ἀντίστοιχα ἀρνητικῆ πρὸς τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνὸ (*Χρονικόν* ἀρ. 8), ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἀπὸ μόνῃ της δὲν ὁδηγεῖ παραπέρα.⁷⁵ Γεγονὸς παραμένει ὅτι στὸ *Χρονικόν* ἀρ. 8, ἡ συγγραφή τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα, τὰ γεγονότα καταγράφονται σὲ γλώσσα στρωτὴ καὶ μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες, πράγμα πού προϋποθέτει τὴν χρήση γραπτῶν μαρτυριῶν. Ἡ ἐξιστόρηση ξεκινᾷ μὲ τὴν ἔδρυση τοῦ κράτους τῆς Νίκαιας καὶ τὴν διαδοχὴ στὸν θρόνο τῶν Λασκαριδῶν. Ἡ τύφλωση, ὡστόσο, τοῦ νεαροῦ Ἰωάννη Δούκα Λάσκαρη καὶ ὁ σφετερισμὸς τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο ἀποσιωπῶνται, ὅπως καὶ τὸ σχίσμα πού ἀκολούθησε, τῶν Ἀρσενιατῶν: τῷ δὲ ,ςψξζ' ἔτει, ἰαννουαρίῳ α', ἡμέρα παρασκευῇ, ἀνηγορεύθη [ὁ Μιχαὴλ] καὶ βασιλεὺς μετ' αὐτοῦ [τοῦ Ἰωάννου] ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Νυμφαίου. εἶτα ἀφίκετο εἰς τὴν Νίκαιαν, ἐνθα καὶ ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀρσενίου (*Χρονικόν* ἀρ. 8, Schreiner, I, 75,6). Καταγράφονται συστηματικὰ οἱ γεννήσεις, οἱ θάνατοι καὶ οἱ γάμοι τῶν βασιλέων, οἱ ἐκλογές στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ τὰ σημαντικότερα γεγονότα πού σημειώθηκαν ἕως τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα. Μεταξὺ ἄλλων μνημονεύεται ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου Β' στὶς 12 Φεβρουαρίου τοῦ 1332, καὶ ἀμέσως μετὰ τοῦ στενοῦ του συνεργάτη, τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη στὶς 13 Μαρτίου (ἀρ. 8, Schreiner,

75. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 44-51.

I, 79, 26a-26b). Ἡ καταδίκη τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1341 σημειώνεται δίχως ἀναφορὰ στὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὴν διδασκαλία του: μηνὶ Ἰουνίῳ ι', τοῦ ζωμθ' ἔτους, ἐποίησαν σύνοδον ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ κατὰ τοῦ Βαρλαάμ, παρόντος καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Πόλεως (ἄρ. 8, Schreiner, I, 80, 31). Ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος δὲν ἐκφέρει προσωπικὲς ἀπόψεις, περιοριζόμενος στὴν παρουσίαση καὶ μόνον τῶν γεγονότων. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ χρονογραφικὰ λήμματα τῆς περιόδου 1341-1347, δηλαδή, τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου (Χρονικὸν ἄρ. 8, § 35-48b, Schreiner, I, 81-85). Ἡ πηγὴ τοῦ ἀπηχεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν Γρηγοῦρᾶ (ἰδίως στὰ λήμματα § 40, 42, 43, 45, Schreiner, I, 83-84), ἃν καὶ δὲν διαπιστώνεται ἀπευθείας ἐξάρτηση, πέραν τοῦ ὅτι τόσο ἡ πηγὴ τοῦ ὅσο καὶ ὁ ἴδιος ἐξέφραζαν μᾶλλον τὴν παράταξη τῆς ἀντιβασιλείας: ἐξελθὼν δὲ καὶ ὁ Καντακουζηνὸς τοῦ Διδυμοτείχου παρέλαβε τὰ κάστρη τῆς Μακεδονίας ὅλα. Εἴτα ἦλθεν ἕως τῆς Πόλεως μετὰ Τούρκων καὶ μίαν καὶ δευτέραν. ἐποίησε δὲ φθορὰν πολλὴν εἰς τοὺς Χριστιανούς (ἄρ. 8, Schreiner, I, 84, 45b). Συγκριτικὰ μὲ ἄλλα παρόμοια Χρονικὰ ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ καλύψουν μεγάλες χρονικὲς περιόδους ἀποδεικνύεται λεπτομερέστερο καὶ ἀκριβέστερο στὶς εἰδήσεις του:

ἐγένετο σεισμὸς μέγας τὸ πρωί. καὶ ἄργα ἕτερος οἷος οὐκ ἐγένετο πώποτε. ἔσειε δὲ καιρὸν πολὺν καὶ ἔπεσον καὶ τείχη τῆς Πόλεως καὶ οἰκίαι πολλάι.	γένετο σεισμὸς μέγας, ὅτε ὑψώθη καὶ ἡ θάλασσα ἕως Σταυροῦ.
ἔκοψαν τὸ κεφάλιν τοῦ Ἀποκαύχου, τοῦ μεγάλου δουκός, οἱ φυλακισμένοι εἰς τὸ μέγα Παλάτιν. καὶ τῇ ἐπαύριον παρελάβωθησαν ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς Πόλεως, παροτρύναντος τούτους τοῦ Τζεφρέ.	ἐφονεύθη ὁ μέγας δούξ. τῇ ἐπαύριον ἐφονεύθησαν ἄρχοντες ρπ'.

καὶ τῇ ἐπαύριον ἐσέβην ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τῆν Χρυσέαν πόρταν, προδοτῶν ὄντων τοῦ Φακιολάτου καὶ τοῦ γένους αὐτοῦ.	ἡμέρᾳ σαββάτῳ εἰσῆλθε βασιλεὺς Καντακουζηνὸς Ἰωάννης εἰς τὴν Μπόλιν ἐκ τῆς Χρυσέας πόρτας, ἐκ τοῦ Φακιολάτου.
Χρονικὸν ἄρ. 8, § 39, 44, 46b, Schreiner, I, 83, 84.	Χρονικὸν ἄρ. 9, § 10-12, Schreiner, I, 93.

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΝΕΟΝ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ

(35) 1341/6850 (Ind. 10)

ὁκτωβρίῳ <..>, ἰνδικτιῶνος ι', <τοῦ> ζων' <ἔτους>, ἐξῆλθεν ὁ μέγας δομέστικος ὅπως ὑπάγῃ εἰς τὸ Διδυμότειχον. καὶ διερχόμενος τοὺς Ἐπιβάτας ἐποίησε τὸν Ἀπόκαυχον ὀρκωμοτικόν, καὶ ἐξῆλθε τοῦ πύργου αὐτοῦ. εἴτα ἐπέτρεψεν αὐτὸν ὅπως ἔλθῃ εἰς τὴν Πόλιν. ἐλθὼν δὲ διέστρεψε τὴν δέσποινα κατὰ τοῦ μεγάλου
 5 δομεστίκου. οἰκονόμησε δὲ ἵνα πιάσῃ καὶ τοὺς ἄρχοντας. καὶ γνόντες τοῦτο ἐκεῖνοι ἐτζάκισαν τὴν πόρταν τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἔφυγον καὶ ἀπῆγαν εἰς τὸ Διδυμότειχον. κινήσας δὲ ὁ Ἀπόκαυχος τὸν λαόν, ἀπῆραν τὰ πράγματα καὶ ἐχάλασαν καὶ τὰ ὀσπίτια αὐτῶν. τοῦτο γνόντες ἐκεῖνοι μετὰ τοῦ φοσσάτου ἔβαλαν τὸν μέγαν δομέστικον τὸν Καντακουζηνόν τὰ κόκκινα καὶ εὐφήμησαν
 10 αὐτὸν βασιλέα τῇ κ' τοῦ ὁκτωβρίου τῆς αὐτῆς ἰνδικτιῶνος. εἴτα ὑπῆρχε ταραχὴ οὐκ ὀλίγη μέσον αὐτῶν καὶ τοῦ κόσμου.

(36) 1341/6850 (Ind. 10)

νοεμβρίῳ κ', ἰνδικτιῶνος ι', ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωάννου, ὦν ἐτῶν ι'. ἐποίησε δὲ καὶ τὸν Ἀπόκαυχον μέγαν δοῦκαν, τὸν δὲ μέγαν δοῦκαν τὸν Ἀσάνην πανυπερσέβαστον. καὶ ἐγκρατὴς ἐγένετο πάντων τῶν πραγμάτων ὁ μέγας δοῦκας.
 5 ἐποίησε δὲ καὶ ὁ πατριάρχης ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ ὁμολογήσαντος τὸν Καντακουζηνόν βασιλέα.

(37) 1342/6850 (Ind. 10)

μαρτίῳ <..>, ἰνδικτιῶνος τῆς αὐτῆς, ἐποίησεν ὁ μέγας δοῦκας ὁ Ἀπόκαυχος στόλον μέγα καὶ ἀπῆγεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὸν πρωτοστράτορα τὸν Συναδηρόν, ποιήσαντες σκαιωρίαν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὅπως πιάσωσιν αὐτόν. ὁ δὲ ἐξελθὼν τοῦ Διδυμοτείχου τῷ αὐτῷ μηνὶ μετὰ φοσσάτου ἀπῆγεν εἰς τὴν
5 Θεσσαλονίκην πρὸς τὸν πρωτοστράτορα. εἰς δὲ τὸ Γυναικόκαστρον γνοὺς τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν ἀπέδρα πρὸς τὸν κράλην.

(38) 1342/6850–6851 (Ind. 10–11)

ὁ δὲ πρωτοστράτωρ ἐπιάσε τινὰς ἐκ τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπῆγεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸς τὸν μέγαν δοῦκαν. κατέβη δὲ καὶ ὁ μέγας δομέστικος ὁ Χρέλης ἐκεῖσε. καὶ ἐξελθόντες ἀπῆραν τὰ κάστροι τῆς Μακεδονίας ὅλα πάρεξ τοῦ Διδυμοτείχου, ὅτι αὐτὸ ἐφύλασσαν ἡ σύνευνος τοῦ Καντακουζηνοῦ μετὰ τοῦ Ἀσάνη
5 τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς. εἶτα ἀπέστρεψεν ὁ μέγας δούξ μετὰ νίκης μεγάλης εἰς τὴν Πόλιν.

(39) 1343/6852 (Ind. 12)

ὁκτωβρίῳ ιη', ἰνδικτιῶνος ια', τοῦ ζωνά' ἔτους, ζάλης οὔσης πολλῆς καὶ ἀφορισμῶν πολλῶν τεθέντων παρὰ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωάννου, ἐγένετο σεισμός μέγας τὸ πρῶν. καὶ ἀργὰ ἕτερος οἶος οὐκ ἐγένετο πώποτε. ἔσειε δὲ καιρὸν πολὺν καὶ ἔπεσον καὶ τείχη τῆς Πόλεως καὶ οἰκίαι πολλάι.

(40) 1343/6851 (Ind. 11)

τῷ ἀπριλλίῳ δὲ ἔφυγεν ὁ Καντακουζηνός ἀπὸ τὸν κράλην καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Βέρροιν.

(41) 1343–1344/6851–6852 (Ind. 11–12)

εἶτα περάσας ὁ Ἀμούρις ἀπῆγεν ἐκεῖσε καὶ ἀπῆρὲν τὸν καὶ ἔφερέν τον εἰς τὸ Διδυμοτείχον. ἔφθειραν δὲ τὴν Μακεδονίαν ὅλην, οἷα φθορὰ οὐκ ἐγένετο πώποτε.

(42) 1344/6852 (Ind. 12)

μαίῳ <..>, ἰνδικτιῶνος ιβ', τοῦ ζωνβ' ἔτους, ὤκονόμησεν ὁ μέγας δούξ φοσσάτον μέγα. ἀπῆρε δὲ καὶ τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον, καὶ τὸν πα-

τριάρχην κύρ Ἰωάννην, καὶ ἐξῆλθε τῆς Πόλεως. καὶ τὸν μὲν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχην ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἡράκλειαν. αὐτὸς δὲ συνάξας τὰ φοσσάτα ἀπῆγεν εἰς
5 τὸ Διδυμοτείχον κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ ἀπέκλεισεν αὐτόν. ἔκαυσε δὲ καὶ τὰ δεμάτια τοῦ θέρους ὅλα, καὶ ἐστενοχώρησεν αὐτὸν πολλά. τὸν ἰούλιον δὲ μῆνα ἐπνίγη ὁ γαμβρός τοῦ μεγάλου δουκὸς ὁ πρωτοστράτωρ εἰς τὸν ποταμὸν τοῦ Διδυμοτείχου κολυμβῶν.

(43) 1344/6852 (Ind. 12)

τὸν δὲ αὐγουστον ἐμήνυσεν ἡ δέσποινα τὸν πατριάρχην κύρ Ἰωάννην εἰς τὴν Ἡράκλειαν, καὶ ἀπῆρε τὸν βασιλέα καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Πόλιν παρὰ γνώμης τοῦ Ἀποκαύχου. ὁ γνοὺς ἐκεῖνος λυπηθεὶς ἐσχόλασεν ἀπὸ τοῦ Διδυμοτείχου καὶ ἦλθεν εἰς τὸν πύργον αὐτοῦ. εἶτα ἦλθε καὶ εἰς τὴν Πόλιν.

(44) 1345/6853 (Ind. 13)

τὸ ἐρχόμενον δὲ ἔτος, ἰουνίῳ ιδ', ἰνδικτιῶνος ιγ', ἔκοψαν τὸ κεφάλιν τοῦ Ἀποκαύχου, τοῦ μεγάλου δουκὸς, οἱ φυλακισμένοι εἰς τὸ μέγα Παλάτιν. καὶ τῇ ἐπαύριον παρελαβώθησαν ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς Πόλεως, παροτρύναντος τούτους τοῦ Τζεφρέ, καὶ διέβασαν τούτους εἰς τὸ σπαθίν, πλὴν ὀλίγων.

(45a) 1346/6854 (Ind. 14)

μαίῳ ιγ', ἰνδικτιῶνος ιδ', ὥρα β' τῆς νυκτός, ἐχάλασεν ἡ Ἁγία Σοφία.

(45b) 1345/6853–6854 (Ind. 13–14)

ἐξελθὼν δὲ καὶ ὁ Καντακουζηνός τοῦ Διδυμοτείχου παρέλαβε τὰ κάστροι τῆς Μακεδονίας ὅλα. εἶτα ἦλθεν ἕως τῆς Πόλεως μετὰ Τούρκων καὶ μίαν καὶ δευτέραν. ἐποίησε δὲ φθορὰν πολλὴν εἰς τοὺς Χριστιανούς. ἔπειτα παρέλαβε τὴν Σηλυβρίαν καὶ ἦν ἐκεῖσε.

(46a) 1347/6855 (Ind. 15)

φεβρουαρίῳ β', ἰνδικτιῶνος ιε', τοῦ ζωνε' ἔτους, ἐγένετο σύνοδος ἐν τῷ παλατίῳ κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καὶ ἐκάθησαν αὐτόν, παρούσης καὶ τῆς δεσποίνης κυρᾶς Ἀννης τῆς Παλαιολογίνης.

(46b) 1347/6855 (Ind. 15)

καὶ τῇ ἐπαύριον ἐσέβην ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τὴν Χρυσέαν πόρταν, προδοτῶν ὄντων τοῦ Φακιολάτου καὶ τοῦ γένους αὐτοῦ.

(47) 1347/6855 (Ind. 15)

καὶ τῇ ζ' τοῦ αὐτοῦ ἐποίησεν κατάστασιν καὶ ὀρκωμοτικὸν ἔμπροσθεν τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας καὶ τῶν Ἀγίων Παθῶν, καὶ ὅπως ἐπάρη τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον γαμβρόν εἰς τὴν θυγατέραν αὐτοῦ κυράν Ἑλένην. καὶ οὕτως εἰσῆλθεν εἰς τὸ παλάτιν.

(48a) 1347/6855 (Ind. 15)

μαῖτρ δὲ <ιζ>, τῆς αὐτῆς ἰνδικτιῶνος, προεβλήθη ὑπὸ τῶν βασιλέων τούτων ὁ ὑποψήφιος Μονεμβασίας, κύρ Ἰσίδωρος, πατριάρχης. εἶτα ἐχειροτονήθη ἐν τῷ <ναῶ> τῆς Βλαχέρνας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κυζίκου.

(48b) 1347/6855 (Ind. 15)

τῷ αὐτῷ μηνὶ κα' ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰσιδώρου ἐν τῷ ναῶ τῆς Βλαχέρνας.

(48c) 1347/6855 (Ind. 15)

τῇ κδ' τοῦ αὐτοῦ, ἡμέρᾳ ε', εὐλογήθη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος τὴν δέσποιναν κυράν Ἑλένην ἐν τῷ αὐτῷ ναῶ.

[P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 1. Teil, [CFHB – XII/1], Βιέννη 1975, 81-85].

Σχόλια

(35) 2-3. ἐποίησε τὸν Ἀπόκαυχον ὀρκωμοτικόν: πβ. Καντακουζηνός, III 16, 103.1-11. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 252-253.

6. τὴν πόρταν τοῦ Πορφυρογεννήτου: ἡ ὀνομασία αὐτὴ δὲν μᾶς εἶναι γνωστή. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 253.

(36) 1. ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης: πβ. Γρηγοράς, XII 13, 616,7-11. Καντακουζηνός, III 36, 218,3-13. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 253-254.

(37) 3. ποιήσαντες σκαιωρίαν κατὰ τοῦ Καντακουζηνού: πβ. Γρηγοράς, XII 16,3 – XIII 2, 626,3-636,10. 616,7-11. Καντακουζηνός, III 36-42, 224,21-255,12. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 254-255.

(38) 2. ὁ Χρέλης: σέρβος ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνού (PLP 30989), στὸ Χρονικὸν παρουσιάζεται, ὡστόσο, ὡς σύμμαχος τοῦ πρωτοστράτορα Θεόδωρου Συναδηνού. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 82.

(39) 2-3. ἐγένετο σεισμὸς μέγας: πβ. κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἐξαίσιοι τινες ἀνεβρώγασαν κατὰ Βυζαντίου καὶ τῶν αὐτοῦ προαστείων σεισμοὶ καὶ βρασμοὶ θαλάττιοι. Γρηγοράς, XIV 13, 694,13-15.

(41) 1. εἶτα περάσας ὁ Ἀμούρις: πβ. Γρηγοράς, XIII 10, 671,23-677,14. Καντακουζηνός, III 63-66, 383,13-384,2. 390,15-404,6. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 257.

(44) 1. ἔκοψαν τὸ κεφάλιν τοῦ Ἀποκαύχου: πβ. Γρηγοράς, XIV 10,5-12, 731,12,733,10. Καντακουζηνός, III 88, 542,6-545,22.

3-4. παροτρύναντος τούτους τοῦ Τζεφρέ: ἀνῆκε στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Ἀποκαύχου καὶ ἐκτελοῦσε χρέη δημίου ὅσο ἐκεῖνος ζοῦσε, σύμφωνα μὲ τὸν Καντακουζηνό (III 88, 544,22-545,4). Βλ. καὶ PLP 27901.

(45a) 1. ὥρᾳ β' τῆς νυκτός, ἐχάλασεν ἡ Ἁγία Σοφία: καὶ τηνικαῦτα πέπτωκεν ἡ μία τῶν αἰθερίων φάναι τεττάρων ἀψίδων [...] συγκαθελοῦσα ἑαυτὴ καὶ ὅσον ὑπῆρειδεν δ' ἐπεκάθητο ἡμισφαίριον. Γρηγοράς, XV 2, 749, 14-17.

(45b) 2-3. ἦλθεν ἕως τῆς Πόλεως — μίαν καὶ δευτέραν: πβ. Γρηγοράς, XIV 9,2, 726,23-727,18. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 261-262.

(46a) 1-2. ἐγένετο σύνοδος — κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου: πβ. καὶ Χρονικὸν ἀρ. 113, Schreiner, I, § 3, 681,1-3: τῇ γοῦν δευτέρᾳ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐγένετο καὶ μεγάλη συνέλευσις ἐν τῷ παλατίῳ, ἀρχιερέων, ἡγουμένων καὶ κοσμηκῶν, καὶ καθηρέθη Ἰωάννης ὁ πατριάρχης. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 268.

(46b) 1. ἐσέβην — ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν Πόλιν: πβ. Γρηγοράς, XV 8,1-4, 773,3-775,2. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 269.

2. προδοτῶν ὄντων τοῦ Φακιολάτου: Γενουατικῆς καταγωγῆς, ὑπῆρξε ἀντίπαλος τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἦταν ἀρχηγὸς τοῦ στόλου (1346-1347) καὶ στὴν περίδο 1347-1354 εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοστράτορος. PLP 29559.

(47) 1. ἐποίησεν κατάστασιν καὶ ὀρκωμοτικόν: πρὸς τὰς φιλανθρωποὺς νένευκε [ἡ αὐτοκράτειρα Ἄννα] τοῦ βασιλέως [Καντακουζηνοῦ] συμβάσεις, συνάρχειν ἅμα καὶ προεδρεύειν. Γρηγοράς, XV 8,11, 779,23-24. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 269-270.

(48a) 1-2. προεβλήθη — ὁ κύρ Ἰσίδωρος, πατριάρχης: Σύμφωνα μὲ τὸν Γρηγορά ἡ ἐκλογή του ἐγίνε με μεγάλες ἀντιδράσεις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀντιπαλαμιτῶν ἀρχιερέων (XV 11, 786,11-787,9).

(48b) 1. ἐστέφθη ὁ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνός: πβ. Γρηγοράς, XV 11,3, 788,6-15. Καντακουζηνός, IV 4, 29,1-14. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 271.

(48c) 1-2. εὐλογήθη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης — τὴν δέσποιναν κυράν Ἑλένην: πβ. Γρηγοράς, XV 11,8, 791,16-21. Καντακουζηνός, IV 4, 29,15-18. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, II, 271.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΦΡΑΝΤΖΗ

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ σὲ πολλαπλὲς διπλωματικές ἀποστολές, καθὼς καὶ τὰ διάφορα κυβερνητικὰ ἀξιώματα ποὺ τοῦ δόθηκαν κατὰ καιροὺς σὲ ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν του, τὸν καθιστοῦν ἄριστο γνώστη τῶν γεγονότων ποὺ διαδραματίστηκαν τὶς τελευταῖες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση. Ἀλλωστε, εἶναι ὁ μόνος ἱστορικός ποὺ ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τὴν πολιορκία τῆς Πόλης καὶ τὶς τραγικὲς στιγμὲς τῆς ὑποδούλωσής της ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἐλαβε μέρος στὴν ἄμυνα τῆς πρωτεύουσας, μαχόμενος στὸ πλευρὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε στενὸς φίλος καὶ συνεργάτης. Τὸ ἱστορικὸ του ἔργο ἔχει χαρακτῆρα αὐτοβιογραφικὸ καὶ βασίζεται κυρίως σὲ σημειώσεις ἡμερολογίου ποὺ φαίνεται νὰ διατηροῦσε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν. Ὅταν ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, πρόσφυγας καὶ ἀνέστιος, στὴν Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου στὴν Κέρκυρα, εἰκάζεται ὅτι κατὰ προτροπὴν ἀποίων εὐγενῶν ἔγραψε τὰ ἀπομνημονεύματά του μὲ σκοπὸ «τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς τοῦ ἡττημένου αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ', τῆς ταπεινωμένης του χώρας καὶ τῆς προσβεβλημένης Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου πίστεως».¹ Οἱ ἡμερολογιακὲς του καταχωρίσεις δὲν ἀπηχοῦν ἰδεολογικὲς συγκρούσεις οὔτε θρησκευτικὲς διενέξεις. Τὰ ζητήματα ποὺ φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχολοῦσαν ἦταν ἅμεσα συνδεδεμένα μὲ τὴν ὑπηρεσία του στὴν αὐλὴ καὶ τὴν ἀνέλιξή του στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία. Δὲν ἔγραψε ἱστορία ἐπειδὴ δὲν εἶχε εἶτε τὴν παιδεία γιὰ ἓνα τέτοιο ἐγχειρίσμα ἢ τὸ κίνητρο ἢ ἀκόμη τὴν φιλοδοξία. Κατατάσσεται, βέβαια,

1. A. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, 324-1453*, Ἀθήνα 1954, 807.

στούς ιστορικούς της Άλώσεως, ἂν καὶ γιὰ τὸ τραγικὸ αὐτὸ γεγονὸς περιορίστηκε σὲ ἓνα σύντομο σημείωμα, ὅπως θὰ ἔκανε ὁ συγγραφέας ἑνὸς ὁποιοῦ-δήποτε χρονικοῦ. Ἄλλα ἐπίσης σημαντικὰ γεγονότα, ὅπως ἡ πρώτη πολιορκία τῆς Πόλης (1422), ἡ κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης (1430), ἡ μάχη τῆς Βάρνας (1444) ἢ ἀκόμη ἡ ἐνωτικὴ σύνοδος τοῦ 1438, ἀπλῶς μνημονεύονται μὲ μία ἢ δύο γραμμὲς στὸ ἡμερολόγιό του. Περιορίστηκε λοιπὸν στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γνώρισε, εἶδε καὶ ἔζησε. Ἐντούτοις, ἡ προσωπικὴ του μαρτυρία ὅσο ἀποσπασματικὴ καὶ ἂν εἶναι δὲν παύει νὰ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον.

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν δράση του προέρχονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ πληροφορίες ποὺ ὁ ἴδιος δίνει στὸ ἔργο του.² Τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα Σφραντζῆς μνημονεύεται ἤδη ἀπὸ τὸ 1257 καὶ προφανῶς ἔχει δυτικὲς ρίζες.³ Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι γεννήθηκε στὶς 30 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1401 χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζει τὴν γενέτειρά του (Χρονικόν, Προοίμιο, Maisano, 6,5-6), ἡ ὁποία ὑποθέτουμε ὅτι ἦταν ἡ Κωνσταντινούπολη. Ἡ οἰκογένειά του ἀνῆκε στὴν ἄρχουσα τάξη καὶ συνδεόταν μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ. Ὁ πατέρας του, Λήμνιος τὴν καταγωγὴ, διετέλεσε κελλιῶτης τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, γιοῦ τοῦ Μανουὴλ Β' (Χρονικόν, V 1, Maisano, 12,12-14), ἐνῶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ πατέρα

2. Βλ. καὶ W. Miller, «The Historians Doukas and Phrantzes», *Journal of Hellenic Studies* 46 (1926) 65-71. V. Grecu, «Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe», *ByzSlav* 26 (1965) 62-73. N. B. Τωμαδάκης, *Δούκα – Κριτοβούλου – Σφραντζῆ – Χαλκοκονδύλη, Περί Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγὴ κειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων*, Ἀθήνα 1969, 137-166.

3. Σὲ δύο Βραχέα Χρονικά τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ παραδίδεται καὶ μὲ τὴν ἐπωνυμία Φιαλίτης: ἔλαβεν ὁ δεσπότης ὁ Κωνσταντῖνος τὸν τόπον τῆς Παλαιᾶς Πάτρας ἀπὸ λιμοῦ καὶ ἐποίησεν κεφαλὴν Γεώργιον Σφραντζῆ τὸν Φιαλίτην (Schreiner, *Kleinchroniken*, I, 34,6, 267). Δ.Α. Ζακυθινός, «Σφραντζῆς ὁ Φιαλίτης», *ΕΕΒΣ* 23 (1953) 657-662. Ὅσο δὲ γιὰ τὴν μορφή τοῦ ὀνόματος Σφραντζῆς καὶ ὄχι Φραντζῆς, βλ. V. Laurent, «Σφραντζῆς et non Φραντζῆς», *BZ* 44 (1951) 373-378. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Sphrantzè et non Phrantzès. À nouveau!», *REB* 9 (1951) 170-171. Γιὰ ἄλλες μαρτυρίες τοῦ ὀνόματος Σφραντζῆς, βλ. καὶ M. Philippides, W.K. Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies*, Surrey 2011, 142-143.

του ὑπῆρξε παιδαγωγὸς τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορα (XV 5, 34,2-3). Μετὰ τὸν θάνατο τῶν γονιῶν του, ποὺ συνέβη κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ λοιμοῦ τὸ 1416/1417, ὁ νεαρὸς Σφραντζῆς, ἡλικίας τότε δεκαῆξι χρονῶν, βρῆκε προστάτες στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ (VI 1, 14,4-5). Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ του ἀνοδος πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἀπρόσκοπτη, διότι σύντομα ἐντάχθηκε στὴν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β'. Τὸ 1448 παντρεύτηκε τὴν Ἑλένη Παλαιολογίνα, μακρινὴ ἐξαδέλφη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου (XXIV 1, 86,3-5). Οἱ σχέσεις του μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν πολὺ στενές, ὥστε ὁ Μανουὴλ Β' πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του νὰ τοῦ ὑπαγορεύσει τὴν διαθήκη του: ὥρισέ μοι καὶ ἔγραψα ἰδίως [...] ὅτι νὰ ἔχῃ εἶς ἕκαστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὁ μὲν τόδε, ὁ δὲ τόδε ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀξιολόγων εἰδῶν (XV 2, 32,4-7). Ἡ ἐμπιστοσύνη ποὺ ἔτρεφαν οἱ αὐτοκράτορες στὸ πρόσωπό του, γίνεται καταφανὴς ἀπὸ τὶς πολυάριθμες διπλωματικὲς ἀποστολὲς ποὺ τοῦ ἐμπιστεύτηκαν.

Τὸ 1424, σὲ ἡλικία εἴκοσι τριῶν ἐτῶν, στάλθηκε ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Β' σὲ διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὸν ὀθωμανὸ σουλτάνο Μουράτ Β' στὴν Ἀδριανούπολη (XII 4, 26,1-10). Τὸ ἐπόμενο ἔτος συνόδευσε τὸν ἴδιο αὐτοκράτορα στὴν Πελοπόννησο (XV 2, 32,1-2) καὶ σὲ ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν του διορίστηκε διοικητὴς τῆς Γλαρέντζας (XVI 1, 36,22-24). Τὸ 1428/1429 ἔλαβε μέρος στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ποὺ διεξήγαγε ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, δεσπότης τοῦ Μορέως, κατὰ τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου. Στὴν Πάτρα, σὲ μία ἄλλη ἐπιχείρηση ἐνατίον τῶν Τούρκων, ἔσωσε τὸν αὐθέντη του ἀπὸ βέβαιον κίνδυνον: καὶ δραμόντες, ἵνα ἢ σκοτώσωσιν ἢ πιάσωσιν αὐτόν, εὗρέθην ἐγὼ ὑπέρμαχος. καὶ ἐκεῖνος μὲν θεοῦ βοηθείᾳ ἀποπλακεῖς ἀπὸ τὸ ἄλογον ἔφυγε πεζὸς (XVII 8, 46,2-4). Αἰχμαλωτίστηκε ὅμως ὁ ἴδιος καὶ μόλις μετὰ ἀπὸ ἓναν χρόνον κέρδισε τὴν ἐλευθερίαν του ἀντὶ σημαντικοῦ ποσοῦ λύτρων (XIX 1-4, 54,1-58,3).

Τὸ 1429 στάλθηκε ἐκ νέου σὲ διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὸν σουλτάνο Μουράτ Β' (XX 1, 64,3-4) καὶ τὸν ἴδιο χρόνο μετέβη στὴν Ἀχαρνανία γιὰ νὰ εἰρηνεύσει τοὺς ἀντιμαχόμενους γιουὺς τοῦ Καρόλου Τόκκου. Γιὰ δεύτερη φορὰ ὁ ἱστορικὸς αἰχμαλωτίστηκε κατὰ τὴν ἀποστολὴν του, αὐτὴν τὴν φορὰ ἀπὸ καταλανοὺς ληστές, καὶ ἀπελευθερώθηκε μετὰ ἀπὸ ἓνα ἔτος καὶ πάλι μὲ τὴν καταβολὴ λύτρων (XXI 1, 68,12-24).

Κατέλαβε διάφορα αξιώματα, αρχικά εκείνο του πρωτοβεστιάριτη⁴ (1432) και αργότερα του επάρχου Σηλυμβρίας (1443) και Λακωνίας (1446) αντίστοιχα. Με ιδιαίτερη ικανοποίηση αναφέρει μάλιστα ότι του δόθηκε το κεφαλατίκιον του Μυστρά μετά και πάντων των περι αὐτόν, [...] και μετά πάντων των εισοδημάτων αὐτῶν, ὡς οὐκ εἶχεν ἄλλος τις οὕτως πώποτε τὸ τοῦ Μυζηθρᾶ κεφαλατίκιον (XXVII 1, 96,4-6). Κατ' ἐντολήν τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ', ἐπισκέφτηκε ξένες αὐλές πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοκρατορικῆς συζύγου με ἀπώτερο στόχο βέβαια τὴν ἐξασφάλισιν στρατιωτικῆς βοήθειας. Ἔτσι τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1451, ἀφοῦ ἀπέτυχαν οἱ διαπραγματεύσεις ποὺ εἶχε διεξαγάγει με τὴν οἰκογένειαν τῶν Τόκων και τῶν Γατελούζων, στάλθηκε στὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζούντας Ἰωάννη Δ' Μεγαλοκομνηνὸ και στὸν γεωργιανὸ ἡγεμόνα Γεώργιο, χωρὶς ὅμως ἡ ἀποστολὴ του νὰ στεφθεῖ με ἐπιτυχία (XXX-XXX, 102-112). Ὁ ἴδιος μάλιστα ἀναφέρει ὅτι προσπάθησε νὰ μεταπείσει τὸν αὐτοκράτορα, προτείνοντάς του ἀντὶ τοῦ προξενιοῦ ποὺ προετοίμαζε στὴν αὐλὴ τῆς Τραπεζούντας νὰ ἐπιδιώξει γάμο με τὴν χήρα τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Μάρα, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Σερβίας. Αὐτὸς ὁ γάμος, σύμφωνα με τὸν Σφραντζῆ, πολιτικὰ ἦταν συμφερότερος, γιατί θὰ συνέδεε τὴν βυζαντινὴ αὐλὴ με τὸ γένος τοῦ σουλτάνου, και σ' αὐτὸ τὸ σχέδιο συμφώνησε τελικὰ ὁ αὐτοκράτορας, ἡ χήρα ὅμως τοῦ Σουλτάνου προτίμησε νὰ μένῃ ἐλευθέρη (XXXI 11, 112,24-25).

Μετά τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ Σφραντζῆς αἰχμαλωτίστηκε με τὴν οἰκογένειά του, ἀλλὰ κατάφερε νὰ ἐξαγοραστῇ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1453 και στὴν συνέχεια νὰ καταφύγει στὸν Μυστρά, ἀφήνοντας ὅμως στὰ χέρια τῶν Τούρκων τὴν σύζυγό του και τὰ δύο του τέκνα, τὸν Ἰωάννη και τὴν Θάμαρ (XXV, 11 134,16-22). Μετὰ ἀπὸ ἕναν περίπου χρόνο, κατόρθωσε νὰ ἀπελευθερώσει τὴν σύζυγό του ἀπὸ τὴν δουλεία, ὅχι ὅμως τὰ τέκνα του (XXXVII 6, 144,25-30). Ὁ γιὸς του ἐσφάγη σὲ ἡλικία δεκαῆξι χρονῶν, ὡς δῆθεν ἔνοχος δολοφονικῆς ἀπόπειρας κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Σουλτάνου, ἐνῶ ἡ κόρη του πέθανε στὴν αἰχμαλωσίαν ἀπὸ κάποια ἀρρώστια (XXXVII,3, 144,5-9. XXXVII,9 146,7-9). Ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ὁ Σφραντζῆς ταξίδεψε στὴν Σερβία (1454) και στὴν Βενετία (1456) ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου

4. Βλ. και R. Guiland, «Le protovestiarite Georges Phrantzès», *REB* 6 (1948) 48-57.

Θωμᾶ (XXXVII 4, 144,13-16. 10, 146,10-13). Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1459-1460) και τὴν φυγὴ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου στὴν Ἰταλία, ὁ Σφραντζῆς ἀναζήτησε με τὴν σύζυγό του καταφύγιον στὴν Κέρκυρα (XLI 6, 168,20-31), ὅπου, καταβεβλημένος και ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἐλληνισμοῦ ποὺ ἔβλεπε γύρω του, ἀποσύρθηκε με τὴν σύζυγό του ἀρχικὰ στὸ κάθισμα τοῦ ἁγίου Ἡλιοῦ, πλησίον τοῦ κάστρου τῆς πόλης, και λίγο αργότερα στὴν Μονὴ τῶν δόσιων ἀποστόλων Ἰάσωνος και Σωσιπάρχου (XLI 7, 170,5). Σύντομα ὅμως οἰκονομικοὶ λόγοι τὸν ἀνάγκασαν νὰ φύγει στὴν Ἰταλία: *Κἀγὼ δ' ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς ἐνδείας Ἀπριλλίῳ ιη' ἐξῆλθον και ἀπῆλθον εἰς τὸν Ἀγκῶνα τῇ ιζ' Μαΐου* (XLIII 1, 176,11-12). Ἐκεῖ, στὸ Viterbo, ἀναζήτησε τὸν Βησσαρίωνα. Ἐν συνεχείᾳ στὴν Ρώμῃ συναντήθηκε με τοὺς γιούς τοῦ δεσπότη Θωμᾶ Παλαιολόγου, Ἀνδρέα και Μανουὴλ, προσκύνησε τοὺς τάφους τῶν ἀποστόλων Πέτρου και Παύλου, και μετὰ ἀπὸ ἕξι περίπου μῆνες ἐπέστρεψε στὴν Κέρκυρα μέσῳ Βενετίας (XLIII 1, 176,11-25). Μετὰ ἀπὸ μιὰ βαριὰ ἀρρώστια (XLVIII 1-2, 194,1-18) ὁ θάνατος τὸν βρῆκε τὸ 1478 ἢ πιθανὸν λίγο αργότερα.

α) Τὸ Μικρὸ Χρονικόν

Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Σφραντζῆ παραδίδονται σὲ δύο παραλλαγές, γνωστὲς ὡς *Χρονικὸν Minus* και *Maius* ἀντίστοιχα. Ἡ σχέση τῶν δύο παραλλαγῶν προβληματίσε ἐπὶ μακρὸν τοὺς ἐρευνητές. Τὸ *Minus* (στὸ ἐξῆς *Μικρὸ Χρονικόν*) θεωρήθηκε ἀρχικὰ ἕνα πρῶτο γράψιμο, ποὺ ἀποτελέσει τὴν βάση γιὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ *Maius* (στὸ ἐξῆς *Μεγάλον Χρονικόν*).⁵ Ἡ αὐθεντικότητα τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ* ἀμφισβητήθηκε με σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸν Ι. Παπαδόπουλο τὸ 1935, ὁ ποῖος ὑποστήριξε ὅτι αὐτὴ ἡ παραλλαγή δὲν ἀποτελοῦσε ἀπλῶς μιὰ ἐπαυξημένη μορφή τοῦ *Μικροῦ Χρονικοῦ* και μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιον συγγραφέα, ἀλλὰ ὅτι ἦταν συμπίλημα τοῦ Μακαρίου Μελισσηνοῦ, μητροπολίτου Μονεμβασίας. Ἡ μνεία διαφορῶν γεγονότων τοῦ 16ου αἰῶνα, καθὼς και

5. G. Destunis, «Opyt' biografii Georgija Frandzija», *Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija* 287 (1893) 427-497.

οί συχνές αναφορές στην οικογένεια των Μελισσηνών και στο ένδοξο παρελθόν τους υποδηλώνουν ότι συμπληρωτής του έργου ήταν ο γνωστός πλαστογράφος Μακάριος Μελισσηνός, ο οποίος έζησε τον 16ο αιώνα.⁶ Τις απόψεις του Ι. Παπαδόπουλου εν πολλοίς δέχτηκαν και αργότερα αποσαφήνισαν και άλλοι μελετητές, ιδίως ο R. Loenertz και ο V. Grecu.⁷ Το *Μεγάλο Χρονικό* είναι συνεπώς έργο μεταγενέστερο, βασισμένο στο *Μικρό Χρονικό* ή και πιθανόν σε άλλες σημειώσεις του Σφραντζή, οι οποίες δεν έχουν διασωθεί αυτοτελώς.

Οι σημειώσεις που κράτησε εν είδει ήμερολογίου ο Σφραντζής για την περίοδο 1413-1477, τις οποίες επεξεργάστηκε στην Κέρκυρα μετά το 1468 και πριν από την βαριά του αρρώστια τον Οκτώβριο του 1476, συγκροτούν τον κορμό του *Μικρού Χρονικού*. Οι σημειώσεις του δεν δείχνουν κάποιο σχέδιο βάσει του οποίου επέλεγε το υλικό του. Ξεκινά με τον θάνατο του Βαγιαζίτ (1412) και τις διαδοχές των τούρκων σουλτάνων, τις οποίες απλώς κατέγραψε δίχως σχολιασμό (I 1, 4, 8-14). Στην συνέχεια, περνά σε συμβάντα της βυζαντινής αὐλῆς, σε ενθρονίσεις πατριαρχών, σε γεννήσεις και θανάτους, αφιξεις επωνύμων στην πρωτεύουσα, γάμους και άλλα παρόμοια (II-VI, 4, 8-14, 11). Η εξιστόρηση των γεγονότων αποκτά μεγαλύτερη συνοχή θά λέγαμε από το 1421, δηλαδή μετά τον θάνατο του Μωάμεθ Α' (VII 1, 14, 12 κ.έ.). Από αυτό το σημείο, ο Σφραντζής αρχίζει να καταγράφει επίσης εν συντομία τις πολιτικές εξελίξεις που διαδραματίζονταν στην τουρκική επικράτεια, στον βαθμό, βέβαια, που επηρέαζαν το έσωτερικό μέτωπο (IX 1-XI 1, 20, 1-22, 13). Ένα σημαντικό μέρος της ύλης του, ωστόσο, αφορά γεγονότα του στενού οικογενεια-

6. J.B. Falier – Papadopoulos, «Phrantzès est-il réellement l'auteur de la grand chronique qui porte son nom?», [Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, I, Σόφια 1935], *Izvestija na bulgarskija archeologicheski institut* 8 (1935) 177-189.

7. R.J. Loenertz, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Sphrantzès», *Miscellanea G. Mercati*, III, *Studi e Testi* 123, Ρώμη 1946, 273-311. V. Grecu, «Das Memoirenwerk des Georgios Sphrantzes», *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines* (Ohrid, 1961), II, Βελιγράδι 1964, 327-341. – ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe», *ByzSlav* 26 (1965) 62-73.

κοῦ του κύκλου και των προσωπικών του εμπειριών ως αυτοκρατορικού αξιωματούχου. Αποκαλύπτει εμπιστευτικές συζητήσεις που ο ίδιος είχε με τους βασιλείς (XVII 1, 40, 13-22), και ενίοτε ασκεί έμμεσα κριτική, όπως, λόγου χάρη, στην λαθεμένη απόφαση του Ιωάννη Η' να αντιταχθεί στην άνοδο του Μουράτ στην εξουσία, παρά τις επιφυλάξεις του Μανουήλ Β' (VIII 3, 18, 15-26),⁸ αλλά και στην έμμونه του νεότερου Παλαιολόγου να προχωρήσει τις διαπραγματεύσεις με την Ρώμη (XXIII 2-7). Διατυπώνει επίσης αντιρρήσεις διά την μελετηθείσαν (ως μη ὠφελε) σύνοδο (XXIII 1, 80, 4-5) – διότι πίστευε ότι η ένωτική σύνοδος του 1438 ήταν από πολιτική άποψη έντελως άκαιρη και έγινε μάλιστα η αιτία της καταστροφής της αυτοκρατορίας, διότι προκάλεσε την τουρκική επιθετικότητα: αλλά διά τὸ ὅτι ἦν καὶ αὕτη ἡ τῆς συνόδου δουλεία αἰτία μία καὶ πρώτη καὶ μεγάλη εἰς τὸ νὰ γένηται ἡ κατὰ τῆς Πόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος καὶ ἀπὸ ταύτην πάλιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοιαύτη καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν (XXIII 4, 80, 26-29).

Μολονότι δεν αυτοπαρουσιάζεται σαν θιασώτης της Ένωσης, εκφράζεται με σεβασμό όταν γράφει για τον Βησσαρίωνα, τον οποίο μάλιστα αποκαλεί καρδινάλιο και πατριάρχη, πράγμα που σημαίνει ότι του αναγνώριζε τον τίτλο του πατριάρχου που του είχε δοθεί από τον πάπα (XLII 11, 176, 1-6). Όπως και να έχει το ζήτημα, όταν μετέβη στην Ρώμη ο Σφραντζής λόγω της φτώχειας του, φαίνεται να αναζήτησε τον Βησσαρίωνα στην περιοχή του Βιτέλμου (Viterbo) (XLI 1, 176, 11-15). Πρὸς τὸ τέλος τοῦ Χρονικοῦ τοῦ κατέγραψε επίσης τὸν θάνατό τοῦ (XLVI 11, 190, 13-19). Για τις διασυνδέσεις του, γνωρίζουμε μόνον ὅ,τι ὁ ἴδιος δηλώνει στὸ Χρονικό. Ἀπὸ τοὺς επωνύμους ποὺ μνημονεύει ξεχωρίζουν δύο ἐκκλησιαστικοὶ με σαφεῖς φιλολατινικὲς θέσεις: ὁ Ἰσίδωρος Κιέβου, γιὰ τὸν ὁποῖο μεσολάβησε στὸν Κωνσταντῖνο ΙΑ' νὰ γίνῃ πατριάρχης προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ Ἑνωσις με εὐνοϊκότερους ὅρους (XXXVI 5, 138, 11-15), καὶ ὁ Μακάριος Μακρής, τὸν ὁποῖο ὑποστήριξε νὰ γίνῃ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Παντοκράτορος (XXI 8, 70, 24-28). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ μὲν αὕτη ἐπανειλημμένως μνημονεύεται ὡς τόπος ταφῆς τῆς αυτοκρα-

8. Προεῖδον γὰρ καὶ τὰς ἐνθυμήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ ἐδόξαζε κατορθῶσαι μετὰ τὸν Μουσταφᾶν, καὶ εἶδον καὶ τὰ τέλη τῶν κατορθωμάτων εἰς τί κίνδυνον μᾶς ἔφερον (XXIII, 7, 82, 24-26).

τορικῆς οἰκογένειας (XIV 1. XVI 8. XXVIII 5,7. XXX 2). Οἱ σχέσεις του, ὡς φαίνεται, μὲ τὸν αὐλικὸ κύκλο, δὲν ἦταν πάντα ἄρμονικες. Ἄλλωστε, δὲν κρύβει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τὸν Λουκά Νοταρᾶ. Ἡ σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν προφανῶς ἀνταγωνιστικὴ καὶ ὀξύνθηκε ὅταν ὁ Σφραντζῆς διεκδίκησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτη (XXXIII 4-XXXIV 12). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ συγκεκριμένο συμβάν περιγράφεται μὲ κάθε λεπτομέρεια, ἐνῶ ἄλλα πολὺ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα ἀπλῶς μνημονεύονται ἢ καὶ ἀποσιωποῦνται ἐντελῶς. Ἀρνητικὰ ἐκφράζεται καὶ γιὰ τοὺς ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου, ποὺ ὑπέσκαπταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐνῶ ὁ τουρκικὸς κίνδυνος κρεμόταν πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους (XL 9,11,15, 162,22-28. 164,7-12. 166,6-9. XLIV 1, 180,8-12).

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται καταφανὲς ὅτι στὸ ἡμερολόγιό του ὁ Σφραντζῆς κατέγραφε τὰ γεγονότα ποὺ γινώριζε ἄμεσα λόγῳ τῆς ιδιότητάς του: διπλωματικές ἀποστολές, ἐμπιστευτικές συζητήσεις, γεγονότα ἄμεσα συνδεδεμένα μὲ τὸν αὐλικὸ κύκλο. Μερικὲς ἀκόμη λεπτομέρειες στὸ κείμενό του παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη. Ἀναφερόμενος στὸ ἄλογό του ποὺ τὸν πλάκωσε ὅταν ἔπεσε σὲ μία συμπλοκὴ καὶ αἰχμαλωτίστηκε, δίνει τὸ ἱστορικὸ τοῦ ἀλόγου του καὶ τῶν προηγούμενων ιδιοκτητῶν του (XVII 9, 46,5-13). Σὲ ἄλλο σημεῖο, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὴν φυλακὴ τῆς Πάτρας, περιγράφει λεπτομερῶς τὰ ρούχα ποὺ τοῦ δώρισε πρὸς ἔπαινον καὶ παραμυθίαν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος: ἔφερόν με εὐεργεσίαν αὐτοῦ ταμπαρίον διπλὸν χαμουχᾶν πράσινον ἀπὸ τὴν Λοῦκκαν ἀξιόλογον μετὰ πρασίνης τζόχας καὶ καλῆς ἐνδεδυμένην, σκουφίαν Θεσσαλονικαίαν μετὰ χρυσοκοκκίνου χασδέου ἐνδεδυμένην, καβάδιν χρεμεζῆν χαμουχᾶν μετὰ βαρέου καταράχου ἐνδεδυμένην, κουρτζουβάκιν χαμουχᾶν χρυσὸν πράσινον καὶ φωτᾶν πράσινον καὶ σπαθὶν ἐγκεκοσμημένον (XIX,4 56,19-58,3).⁹ Ἐμμεσα ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ ἐβραϊκῆς συνοικίας στὴν Πάτρα (XVII 7,8, 44,8,22), ἐνῶ ἀπὸ τὶς χρονογραφικὲς του σημειώσεις ξεχωρίζουν ἡ πυρκαγιά τοῦ Ἰανουαρίου 1434 ποὺ κατέστρεψε τὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν (XXI 14, 72,17-19), οἱ

9. Παρόμοια βασιλικά δῶρα ἐνδυσης, καβάδιν, μολυβὸν χαμουχᾶν μετὰ βαρεοκοιλίας ἐνδεδυμένην, ἀναφέρονται καὶ σὲ ἄλλα συμφραζόμενα τοῦ Χρονικοῦ Minus (XIII, 4, 28,10-11).

καταστροφικοὶ σεισμοὶ ποὺ ἐπληξάν τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1469 καὶ ἡ πρωτοφανὴς χιονόπτωση στὴν Κέρκυρα τὸν ἐπόμενο χειμῶνα, ὥστε καὶ ἀλώπεκας καὶ λαγούς διὰ τῶν οἰκείων χειρῶν θηρεύειν (XLVI 2,4, 186,20-23, 28-32). Κατέγραψε ἐπίσης τὸ θανατικὸ ποὺ ἔπεσε τὸν χειμῶνα τοῦ 1417 στὶς περιοχὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ στὴν συνέχεια, τὴν ἀνοιξὴ καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ ἴδιου χρόνου, στὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπεισέλθει σὲ λεπτομέρειες τῶν δεινῶν τῆς ἐπιδημίας (V 1,2, 12,1-24). Τὸ ἐπικέντρο τῆς ἀφήγησής του ἦταν φυσικὰ ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ Μυστράς, σὲ σχέση πάντα μὲ τὸ αὐλικὸ περιβάλλον. Τὰ γεγονότα τῆς πολιορκίας καὶ τῆς Ἀλωσης τῆς Βασιλεύουσας τὰ ἀντιπαρῆλθε σιωπηρὰ, ἀρκούμενος μόνον σὲ μία μᾶλλον λακωνικὴ σημείωση: Καὶ τῇ κθ' Μαΐου, ἡμέρᾳ γ', ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ἀρχῇ, ἀπῆρε τὴν Πόλιν ὁ Ἀμνηρᾶς, ἐν ᾗ ὥρᾳ καὶ ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου κύρ Κωνσταντῖνος βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν, ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς Πόλεως· τοῦ τοῦ καμοί, τῆς προνοίας οὐκ οἶδα εἰς τίνα με καιρὸν φυλαττούσης (XXXV 9, 134,1-6).

Γιὰ τὴν παιδεία του δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος. Οἱ ἐλάχιστες ρήσεις μὲ τὶς ὁποῖες διανθίζει τὸν λόγο τοῦ ἀπηχοῦν λειτουργικὰ κείμενα καὶ βιβλικά ἀναγνώσματα.¹⁰ Ἡ μοναδική του ἄμεση παραπομπή σὲ κείμενο ἀφορᾷ δύο κανόνες μίας ἐναρέτου, λογίας γυναικὸς τῆς οἰκογένειας τῶν Παλαιολόγων (XVIII 2. 48,4-7). Τὸ Χρονικὸ τοῦ ἀναμφίβολα τὸ διατρέχει ἓνα βαθὺ θρησκευτικὸ συναίσθημα, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ἦθος καὶ τὴν πορεία τῆς ζωῆς του.¹¹ Ἄν ὑπάρχει ἓνα μήνυμα στὸ κείμενό του αὐτὸ συνοψίζεται σὲ μία φράση — ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος ἔκανε τὸ πᾶν γιὰ νὰ σώσει τὴν Πόλη: ὁ δὲ μακαρίτης καὶ αὐθέντης μου ὁ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε κρυφίως καὶ φανερώς πρὸς βοήθειαν τοῦ ὁσπιτίου αὐτοῦ καὶ τῶν Χριστιανῶν ἢ τῆς ζωῆς αὐτοῦ; ἢ ἐνεθυμεῖτο ὅτι, ἐὰν ἐπισυμβῇ τίποτε, νὰ φύγῃ δυνατοῦ καὶ εὐκόλου ὄντος; (XXXVI 10, 140,20-23). Εἶχε ἐπίγνωση ὅτι τὸ βυζαντινὸ κράτος εἶχε ὀριστικὰ καταρρεῦσει καὶ ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ ιδέα ἦταν πλέον ξεπερασμένη. Ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸ

10. VIII 2, 18,13-14 = Ψαλμ. 29 (30):6. XLIV 1, 180,11-12 = Ψαλμ. 67 (68):2. Βλ. καὶ τὸ Index locorum τῆς ἐκδόσεως Maisano, 267.

11. Βλ. καὶ Maisano, Giorgio Sfranze, 17*-20*.

παλαιό μεγαλείο τῶν Ρωμαίων ἦταν μία μικρὴ σπῖθα — καὶ τοῦ τῶν *Ῥωμαίων* *μικροῦ* τούτου σπινθῆρος (XXXV 5, 132,2-3). Αὐτὴν τὴν θλιβερὴν πραγματικότητα τοῦ τὴν εἶχε εὐστοχα ἐπισημάνει σὲ μία συζήτησή τους καὶ ὁ Μανουὴλ Β': οὐ βασιλέα θέλει ἡ ἡμῶν ἀρχή, ἀλλ' οἰκονόμον (XXIII 7, 82,22). Τέλος, χρησιμοποίησε τὴν γλώσσα τῶν χρονογράφων, χωρὶς νὰ ἀποκλείει καὶ κάποιους ἀρχαϊσμούς ἢ λόγιους τύπους. Ὑφολογικὰ στέκεται πολὺ κοντὰ στὸ *Χρονικὸ* τοῦ Παναρέτου, παρὰ τὶς διαφορὰς ποὺ παρατηροῦνται στὸν τρόπο τῆς ἀφήγησής τους. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Σφραντζῆ νὰ γράφει στὴν καθομιλουμένη ταίριαζε πάντως μὲ τὸ παρηκμασμένο Βυζάντιο, καὶ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ ποὺ χαρακτηρίζει γενικότερα τὴν σκέψη του. Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα ἀπαιτοῦσε ἓνα διαφορετικὸ εἶδος γραφῆς, ὅπως δὴποτε, λογιότερο, ἀλλά, ὡς φαίνεται, δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε.¹² Ὅπως παρατήρησε ὁ K. Krumbacher, ὁ Σφραντζῆς κατέχει τὴν μέση θέση μεταξὺ τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ Δούκα (*Ἱστορία*, I, 622). Χρησιμοποιεῖ δημῶδεις τύπους, ὅπως ἐνί (=ἐστὶν VIII,3, 18,19), ἕως εἰς (VII,2, 16,6), θέλω νὰ (XIII 4, 28,17), γαλιῶτα (XXII,9, 78,3), καβάδιν (XIII,4, 28,10. XIX,4, 58,1), καθὼς καὶ τουρκικὲς καὶ ἰταλικὲς λέξεις, ὅπως κουκουζέλα (XX,3, 64,23), χαράτζι (XIX 5, 58,6), χαμουχᾶς (XIII 4, 28,10. XIX,4, 58,1), κατούνα (IX 4, 56,19), βιτζεκαντζελλάριος (XXVI 4, 94,2), προβεδούρος (XLIII 5, 178,6) κ.ἄ.¹³

β) Τὸ Μεγάλον Χρονικόν

Τὸ *Μεγάλον Χρονικόν*, τὸ ὁποῖο διαφέρει σαφῶς γλωσσικὰ καὶ ὑφολογικὰ ἀπὸ τὸ *Μικρόν*, ἀφηγεῖται σὲ τέσσερα βιβλία τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1258-1478 καὶ προλογίζεται μὲ ἓνα προοίμιον παρμένο ἀπὸ τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτη. Ἐξυπακούεται ὅτι στὸ *Μεγάλον Χρονικόν* συμπεριλαμβάνεται λέξη πρὸς λέξη καὶ τὸ *Μικρόν*. Τὸ πρῶτον βιβλίον καλύπτει τὴν περίοδο 1258 μέχρι τὸ τέλος τῆς βα-

12. D.R. Reinsch, «Αὐτοκρατορία καὶ γλώσσα μετὰ τὴν Ἀλωση: Γεώργιος Ἀμοιρούτζης καὶ Γεώργιος Σφραντζῆς», *Κωνσταντινούπολη. 550 χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση*, ἔκδ. E. Motos Guirao – M. Morfakidis Filactos, Γρανάδα 2006, 121-126.

13. Βλ. καὶ Hunger, *Λογοτεχνία*, II, 356. Maisano, *Giorgio Sfranze*, 38*-51.

σιλείας τοῦ Μανουὴλ Β' (1425). Τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννη Η' (1425-1448) καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' (1449-1453) διαλαμβάνονται στὸ δεύτερον καὶ τρίτον βιβλίον ἀντίστοιχα, ἐνῶ στὸ τέταρτον ἐξιστοροῦνται τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν Ἀλωση μέχρι τὸ 1478. Ἡ διάρθρωση τοῦ κειμένου ἔχει τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

(α) ἡ ἀνοδος στὴν ἐξουσία τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων ἄχρι τῆς ἀλώσεως σὲ ἐπιτομὴ (Pseudo-Phrantzes, Grecu, 154,1-208,31).

(β) περὶ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων ἄχρι τοῦ ἀμνηρᾶ Μεχεμέτη τοῦ τὴν Πόλιν ἀλώσαντος (208,34-234,26).¹⁴

(γ) παρέκβαση περὶ τοῦ προφήτη Μωάμεθ, τῆς κατάληψης τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Ἀγαρηνοὺς καὶ τῆς ἀνακατάληψής της ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (234,27—246,11).

(δ) ἡ βασιλεία τῶν Παλαιολόγων, ὅπως ἐκτίθεται στὸ *Μικρόν Χρονικόν* (246,12-590,8).

Ἡ ἐξιστόρηση τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ*, ὥστόσο, διακόπτεται ἀπὸ ἐκτενεῖς παρεκβάσεις, οἱ κυριότερες τῶν ὁποίων εἶναι: Διάλεξις βασιλέως κύρ Ἰωάννου καὶ τινος Ἑβραίου (306,27-318,7), Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας (322,18-332,3), μάχη τῆς Βάρνας (338,36-340,33), πολιορκία καὶ ἄλωση τῆς Βασιλεύουσας (380,30-436,6), κατηγορίαι τῶν Δυτικῶν ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων ὅτι τὰ σφαλερὰ τοὺς δόγματα προκάλεσαν τὴν πτώση τῆς Πόλης (458,20-468,40), Ἀντιρρητικὸς λόγος κατὰ Μωάμεθ (476,1-516,38), προνόμια τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας καὶ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ γένους τῶν Μελισσηνῶν. Διεκδικήσεις τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας βάσει τοῦ πλαστοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου Β', τὸ ὁποῖον ὁ Μελισσηνὸς ἀντέγραψε τὸ 1570 ἀπὸ παλαιότερον χρυσόβουλλον τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα (536-31-542, 35 = F. Miklosich – J. Müller, *Acta* VI, 165-168. F. Dölger, *Regesten*, 2383.¹⁵ Πβ. καὶ 268,27-2,13), ἐπιστολὴ Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς παιδαγωγούς τῶν γιῶν τοῦ δεσπότη Θωμᾶ (556,1-560,36 = Σ. Λάμπρος, *Νέος Ἑλληνομνημίων* 5 (1908) 20-34).

14. Γιά τὴν ἐνότητα αὐτή, βλ. ἀναλυτικότερα, Loenertz, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Sphrantzès», 276-286.

15. Πβ. S. Binon, «L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès?», *EO* 37 (1938) 274-311.

Τὸ *Μεγάλο Χρονικό* γράφτηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας Μακάριο Μελισσηνὸ ἀνάμεσα στὸ 1573 καὶ 1575 κατὰ τὴν περίοδο πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴν Νεάπολη τῆς Ἰταλίας, ὅπου κατέφυγε μετὰ ἀπὸ μία ἀποτυχημένη ἐπαναστατικὴ κίνηση ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν Μάνη (1571). Οἱ παλαιότεροι μάλιστα κώδικες τοῦ κειμένου χρονολογοῦνται τὸ 1577 καὶ 1578 ἀντίστοιχα.¹⁶ Κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἰσπανία ὁ Μελισσηνὸς εἶναι γνωστὸ ὅτι πλαστογράφησε ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ χρυσόβουλλα πού δῆθεν ἀποδείκνυαν τὰ προνόμια τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας, τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ποιμενάρχης, καὶ εἶχε ἐπομένως κάθε λόγο νὰ τὰ διεκδικήσει.¹⁷ Στὸ ἱστορικὸ κείμενο πού παρήγαγε, βασιζόμενος στὸ *Χρονικό* τοῦ Σφραντζῆ, ἀνέφερε μεταξύ ἄλλων καὶ τοὺς δῆθεν βυζαντινοὺς προγόνους του, καθὼς καὶ τὰ πλούσια κτήματα τῆς οἰκογενείας του στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Πελοπόννησο. Προκειμένου δὲ νὰ κερδίσει τὴν εὐνοία τῶν ἰταλῶν εὐγενῶν παρενέβαλε στὸ κείμενο φανταστικὲς διηγήσεις, μὲ ἥρωες ἰταλοὺς εὐγενεῖς, τοὺς ἀπογόνους τῶν ὁποίων ἤθελε προφανῶς νὰ κολακεύσει (τοὺς Ἀτζαγιόλη, Καρακκίολο, δὸν Τολέδο κ.ἄ.).¹⁸

Τὸ ζήτημα τῆς πλαστογράφησης τοῦ *Χρονικοῦ* τοῦ Σφραντζῆ δὲν ἀπασχολεῖ πλέον τοὺς ἐρευνητές. Ἡ συζήτηση μετὰ τίς δημοσιεύσεις τοῦ Ι. Παπαδόπουλου γιὰ τὴν νόθευση τοῦ πρωτοτύπου, στράφηκε κυρίως γύρω ἀπὸ τίς παρεκβάσεις τοῦ Μελισσηνοῦ καὶ τίς πηγές τους.¹⁹ Τὸ προοίμιο καὶ ἡ σκηνὴ τῆς δοκιμασίας

16. Ι.Κ. Χασιώτης, *Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοὶ* (Μελισσουργοί), Θεσσαλονίκη 1966, 172-174.

17. Ὁ Μακάριος Μελισσηνὸς στὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία συνεργάστηκε μὲ τὸν γνωστὸ ἀντιγραφέα κωδίκων καὶ πλαστογράφο Ἀνδρέα Δαρμάριο, στὸν ὁποῖο ἀνέθεσε τὴν ἀντιγραφή τοῦ *Χρονικοῦ* του (κώδ. Ambros. P. 24 sup gr. 613.) κατὰ τὸ 1573-1574. Βλ. Χασιώτης, *Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοί*, 172-173.

18. Χασιώτης, *ὁ.π.*, 171-177. Γιὰ τὸν δῆθεν ἥρωα κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Πόλης καὶ συγγενὴ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ' δὸν Φραγκίσκο Τολέδο, βλ. Α. Μ. Rothbauer, «Einige Bemerkungen zum Chronikon Maius», *BZ* 48 (1955) 293-296.

19. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν πηγῶν τοῦ Μελισσηνοῦ, βλ. καὶ St. von Stepski-Doliwa, *Studien zur Syntax des byzantinischen Historikers Georgios Phrantzes*, Μόναχο 1935, 14-16.

τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου —δοκιμασία πού ὀφείλε νὰ ὑποστεί ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀθωότητά του— προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἀκροπολίτη (Grecu, 150, 1-152, 4. 156, 4-18 = Heisenberg, 3, 1-4, 23. 97, 18-98, 14), τὸν ὁποῖο ὅμως γιὰ κάποιο λόγο ὁ Μελισσηνὸς δὲν τὸν ἀξιοποίησε περαιτέρω, ἀν καὶ στὴν *Ἱστορία* του περιέγραψε τόσο τὴν δολοφονία τῶν Μουζαλῶνων ὅσο καὶ τὴν ἀνάρρηση στὸν θρόνο τοῦ Μιχαὴλ Η'. Ἀντ' αὐτοῦ, προτίμησε τὴν ἐξιστόρηση τοῦ Γρηγοῤ, πού εἶναι ἀπὸ δεύτερο χέρι: Grecu, 158, 36-160, 7. 160, 17-35 = I, 65, 9-66, 6. I, 69, 21-70, 8. 70, 16-71, 8). Ἡ ἐξάρτηση τοῦ Μελισσηνοῦ πάντως ἀπὸ τὸν Γρηγοῤ δὲν τεκμηριώνεται μὲ συγκεκριμένα δάνεια παρὰ μόνον σὲ σχετικὰ ἐλάχιστες καὶ μᾶλλον ἀσήμαντες περιπτώσεις (βλ. Grecu, 182, 1-3 = I, 546, 21-24 μὲ θέμα μία τερατογένεση). Κατὰ πόσον λοιπὸν τὸν συνόψισε δὲν εἶναι εὐκολο νὰ διαπιστωθεῖ, διότι δὲν ἐντοπίζονται εὐκολα φραστικὰ δάνεια στὸ κείμενο τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ*. Ὁ ἐρχομὸς, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ (Grecu, 182, 4-12), πού ἐπεταί τῆς τερατογένεσης, ὑποθέτουμε ὡς κακὸς οἰωνός, περιγράφεται σὲ μία μικρὴ παράγραφο, ἐνῶ στὸν Γρηγοῤ λόγῳ καὶ τοῦ αὐτοβιογραφικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀφήγησης, τὸ ὅλο συμβάν παρουσιάζεται μὲ κάθε δυνατὴ λεπτομέρεια. Συνεπῶς, ἡ πηγὴ τοῦ Μελισσηνοῦ στὴν συγκεκριμένη περίπτωση δὲν εἶναι εὐκολο νὰ ἐντοπιστεῖ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ σὲ μία σειρά ἄλλων γεγονότων καὶ περιστάσεων. Σὲ ἄλλο σημεῖο, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν γενεαλογία τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνισή τους καὶ εἰδικότερα τὴν χριστιανικὴ καταγωγὴ τοῦ Ἐρτογρούλη, ὁ Μελισσηνὸς παραθέτει μία διήγηση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Κομνηνοῦ αὐτομόλησε γιὰ κάποια ἀσήμαντη ἀφορμὴ στὸν σουλτάνο τοῦ Ἰκονίου καὶ ἐκεῖνος γιὰ νὰ τὸν ἀνταμείψει τὸν πάντρεψε μὲ τὴν κόρη του (Grecu, 210, 4-19). Ὁ πυρήνας τῆς ἱστορίας βρίσκεται στὸν Νικήτα Χωνιάτη (van Dieten, 35, 19-23. 35, 42-36, 60) καὶ οἱ φραστικὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα εἶναι τόσο χαρακτηριστικὲς πού δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἀνάγονται σὲ κοινὴ πηγὴ, στὴν περίπτωση, βέβαια, πού ἡ σχέση τους δὲν εἶναι ἀκόμη πιὸ ἀμεση. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ἡ ἐξιστόρηση τοῦ Μελισσηνοῦ εἶναι συγκριτικὰ πλουσιότερη σὲ λεπτομέρειες: ἡ σύζυγος τοῦ αὐτομόλησαντος μαθαίνουμε ὅτι ὀνομαζόταν Καμερώ, ὁ δὲ ἀπόγονος τῶν Κομνηνῶν διέθετε ἐξαιρετὴ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ γνώριζε τὴν ἀραβικὴ (Grecu, 210, 18-20). Δὲν εἴμαστε ὅμως σίγουροι ἂν πρό-

κειται για μυθεύματα του Μελισσηνού ή για μία διασκευή της *Ιστορίας* του Νικήτα Χωνιάτη από την οποία δανείστηκε το περιστατικό.

Ο Μελισσηνός για να διασκευάσει το *Χρονικό* του Σφραντζή είχε προφανώς πρόσβαση σε κάποια ιστορικά έργα, ένδεχομένως σε έπιτομές ή ανθολογίες. Συμβουλευτήκε τον Γρηγορά από το πρωτότυπο ή κάποια έπιτομή του για την περίοδο των πρώτων Παλαιολόγων έως και το 1360, ενώ για την υπόλοιπη βυζαντινή ιστορία τον Χαλκοκονδύλη, του οποίου τα σφάλματα επαναλαμβάνει με την σειρά του.²⁰ Οι πηγές του της τουρκικής ιστορίας, όσο γνωρίζουμε, δεν έχουν έντοπιστεί ακόμη. Υποθέτουμε ότι είχε πρόσβαση σε ένα ανώνυμο χρονικό, συγγενές προς την πηγή του Ψευδο-Δωροθέου, στην οποία η ιστορία των Όθωμανων εκτίθεται εκ παραλλήλου και σε άμεση σχέση με την βυζαντινή ιστορία, από την βασιλεία του Μιχαήλ Η' (1259-1282), και συστηματικότερα από τους χρόνους του Μανουήλ Β' (1391-1425), έως το 1517 ή και αργότερα αναλόγως με την παραλλαγή του ανωνύμου αυτού χρονικού.²¹ Όπως και να έχει το ζήτημα, ο Μελισσηνός χρησιμοποίησε αυτήν την συγκεκριμένη πηγή ή ακριβέστερα την συγγενή προς τον Ψευδο-Δωρόθεο παραλλαγή, και τουτό αποδεικνύεται από μία αντιβολή των δύο κειμένων αναφορικά με την έλληνική αποστολή στην Σύνοδο της Φλωρεντίας.

20. Loenertz, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Sphrantzès», 288-296.

21. Βλ. και Ε.Α. Ζαχαριάδου, «Μία ιταλική πηγή του Ψευδο-Δωροθέου για την ιστορία των Όθωμανων», *Πελοποννησιακά* 5 (1961) 46-59.

ἐκδ. Grecu, 322,20-332,3

Κατά την εβδόμην τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς ὀρμήσασαι ἐκ τοῦ Παρεντίου πᾶσαι αἱ τριήρεις ὁμοῦ, ἡ δὲ βασιλικὴ τριήρης διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν ταχυτέραν τῶν ἄλλων προαπέσωσε τῶν ἄλλων εἰς Ἑνετίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον (322, 20-3).

Κυριακῆς, Φεβρουαρίου θ', ὥρα πέμπτη τῆς ἡμέρας, ἦλθεν ὁ δούξ μετὰ τιμῆς μεγάλης ἅμα τοῖς ἄρχουσι καὶ συμβούλοις αὐτοῦ τοῖς τῆς γερουσίας καὶ συγκλήτου ἑτέροις ἄρχουσι πλείστοις ἐντὸς πορθμείου τινός, ἐν ᾧ ἔθος ἦν τῇ γερουσίᾳ εἰσιέναι αὐτοὺς, κατὰ τὴν ἐκείνων διάλεκτον Πουτζιδῶρον καλούμενον (324, 1-4).

Φεβρουαρίου οὖν τῇ εἰκοστῇ ὀγδόῃ ἐξελθόντες τῆς Ἑνετίας ὁ τε βασιλεὺς καὶ ὁ δεσπότης καὶ πᾶς ὁ κλήρος καὶ ἡ συνοδία αὐτῶν ἔπλεον Φεβρουαρίου ὁδόν, ὁ δὲ πατριάρχης ἐπέμεινεν ἐν Ἑνετίᾳ δι' ἐνδειαν τῶν πλοιαρίων (328, 1-3).

Ψευδο-Δωρόθεος, *Βιβλίον Ἱστορικόν*, 499-507:²²

[...] τὸν Φευρουάριον μῆνα. Καὶ εἰς τὰς ἑπτὰ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐσηκώθησαν ὅλα τὰ κάτεργα ὁμοῦ ἀπὸ τοῦ Παρέντζο, τὸ δὲ βασιλικὸν κάτεργον ἔδραμεν ὁμπρὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα κάτεργα, ὅτι ἦτον γληγορώτερον, καὶ ἔσωσεν εἰς τὴν Βενετίαν, ἔξω εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον (499, 24-27).

Τὸ δὲ πουργόν, ἡμέρα Κυριακῆ, ὥρα πέμπτη τῆς ἡμέρας, ἦλθεν ὁ πρίγκιπος μετὰ τῶν κονσεγέρων αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πολλῶν καὶ ἦτον μέσα εἰς τὸν Μπουτζιντῶρο μετὰ ὅλην τὴν ἀφεντίαν (500, 11-13).

Ὅμως ὁ βασιλεὺς ἔσωσεν καὶ νὰ μὴ θέλῃ νὰ προσμείνῃ εἰς τὴν Βενετίαν νὰ κάμῃ τὴν Σύνοδον, εὐγῆκεν ἀπὸ τὴν Βενετίαν εἰς τὰς εἰκοσιοκτὼ τοῦ αὐτοῦ Φευρουαρίου μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ, καὶ ἐμπῆκαν εἰς τὰ πλευσίματα, καὶ ἐπῆγαν τὴν στράταν τῆς Φεβρουάρας (504, 29-32).

22. *Βιβλίον Ἱστορικόν* περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ιστορίας, ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἀκολούθων Σουλτάνων. Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφόρων ἀκριβῶν Ἱστοριῶν, καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας κυρίου Δωροθέου. Βενετία 1798.

<p>Πλησιάσαντος τοίνυν τοῦ πατριάρχου ἡμῶν ἐν τῷ ἐρύματι Φραγκουλῆ, ἔτι αὐτοῦ μακράς ἀπέχοντος, ἰδοὺ πρὸς συνάντησιν αὐτῷ ναῦς τις ἐρχομένη κατὰ χρυσοῦ καὶ συρομένη ἐν τῷ ποταμῷ παρὰ τῆς σκάφης αὐτῆς, καὶ ἐζήτουν τὸν πατριάρχην εἰσελθεῖν ἐν αὐτῇ· ἦν γὰρ διώροφος καὶ τριώροφος, ὡς ἡ παλαιὰ ἐκείνη τοῦ Νῶε κιβωτός (330,7-11).</p>	<p>Ὅμως καὶ ὁ πατριάρχης εὐγῆκεν ἀπὸ τὴν Βενετίαν μετὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ σταυροφόρων καὶ μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου αὐτοῦ, καὶ ἤρχετο μὲ τὰ πλευσίματα εἰς τὸ καστέλλι Φραγγουλί, καὶ προτῆτερα παρὰ νὰ σώσῃ ἐκεῖ, ὅπου ἔλειπεν ἀκόμι μακράν, ἤλθεν εἰς συναπάντησιν αὐτοῦ ἓνα μέγαν πλεύσιμον, καταχρυσωτόν, τὸ ὁποῖον ἔλεγαν Ῥεμπούρκιον, καὶ τὸ ἔστειλαν μέσα εἰς τὸν ποταμόν [...] ἦτον δὲ διόροφον καὶ τριόροφον ὡσάν τὴν παλαιάν Κιβωτόν τοῦ Νῶε (506, 2-10).</p>
--	---

Ὁ Μελισσηνὸς πρέπει νὰ εἶχε ἀκόμη στὴν διάθεσή του τὴν Χρονογραφία τοῦ Γεωργίου Κεδρηνοῦ ἢ κάποια ἐπιτομή της, ἂν ὅχι μία συγγενὴ πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντέγραψε τρία παραθέματα, σχετικὰ μὲ τὸν ἀραβικὸ ἐπεκτατισμὸ καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης (Grecu, 236,30-240,9 = Κεδρηνός, II, 91,15-94,17), μία γεωγραφικὴ παρέκβαση, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Σφραντζῆ στὴν Ἰβηρία, (Grecu, 350,34-354,3 = Κεδρηνός, I, 267,18-268,3. 268,16-21. 269,6-18) καὶ ἓνα παράθεμα τοῦ Ψευδοκαίσαρος (Grecu, 362,8-27 = Κεδρηνός, I, 269,21-270,23).²³ Ἐξάλλου, τὸ ἱστορικὸ τῆς Ἀλώσης τῆς Πόλης στὸ τρίτο βιβλίον (Grecu, 380,30-436,6) εἶναι πλέον ἐξακριβωμένο ὅτι στηρίζεται σχεδὸν ἐξολοκλήρου στὴν γραφίδα τοῦ δομινικανοῦ αὐτόπτη μάρτυρα τῆς κατάλυσης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τοῦ Λεονάρδου τῆς Χίου. Ἡ διήγηση

23. Ἡ παράθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Καισαρείου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἰβηρίας γιὰ τὴν κατὰ τόπους διαφορετικότητα τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, στὴν συζήτησή του πού δῆθεν κατέγραψε ὁ Σφραντζῆς ὅταν συζήτησε μὲ τὸν ἡγεμόνα τὴν προοπτικὴ ἐνὸς συνοικισμοῦ μὲ τὸν οἶκο τῶν Παλαιολόγων, κατὰ τὸν I. Dujčev, «Extraits du Pseudo-Césaire dans le Chronicon Maius du Pseudo-Sphrantzès et dans l'ancienne chronique Ruse», *Byz* 38 (1968) 363-373, ἀνάγεται στοὺς διαλόγους τοῦ Ψευδοκαίσαρος, ἀλλὰ τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι τὸ ἀπόσπασμα προέρχεται ἀπὸ τὸν Κεδρηνό.

ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ παράφραση τοῦ αὐθεντικοῦ λατινικοῦ κειμένου στὴν ἐλληνικὴ. Δὲν εἶναι, ὥστόσο, σίγουρο ἂν στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὁ Μελισσηνὸς συμβουλευτῆκε τὸ πρωτότυπο ἢ μία ἐλληνικὴ μετάφραση.²⁴ Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀντι-ιουδαϊκὸς διάλογος τοῦ δευτέρου βιβλίου εἶναι ἀπὸ δεύτερο χέρι: ἔχει ἐν μέρει ἀντληθεῖ ἀπὸ μία πραγματεία τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ καὶ ἐν μέρει ἀπὸ μία ἀντίστοιχη τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη (Grecu, 306,27-318,7).²⁵ Ἐπίσης, μερικὲς διηγήσεις ἀπὸ τὴν μετὰ τὴν Ἀλωση περίοδο, ὅπως ἡ ἐκλογή τοῦ Γενναδίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνον καὶ τὰ προνόμια ποὺ τοῦ ἀπονεμήθηκαν ἀπὸ τὸν Μωάμεθ Β', καὶ ἡ ἐποικίση τῆς Πόλης μὲ χριστιανούς τοῦ Καφᾶ, τῆς Τραπεζούντας καὶ τῆς Σινώπης, τοὺς λεγομένους σουργούνιδες, ἀποτελοῦν δάνεια (Grecu, 446,22-456,36) ἀπὸ μιὰ ἀνώνυμη χρονογραφικὴ πηγὴ τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ ἢ τὸ πιθανότερον ἀπὸ μιὰ συγγενὴ πηγὴ.²⁶

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε ὁ Μελισσηνὸς γιὰ τὴν σύνθεση τοῦ συμπλήματός του εἶναι παραδοσιακός. Ἐβαλε σὲ τάξιν μιὰ σειρά ἀπὸ κείμενα, τὰ

24. M. Philippides, «An unknown source for Book III of the Chronicon Maius by Pseudo-Sphrantzes», *Byzantine Studies/Études Byzantines* 10 (1983) 174-183. Philippides καὶ Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453*, 147 κ.ε. Ἡ M. Carroll, *A Contemporary Greek Source for the Siege of Constantinople 1453: The Sphrantzes Chronicle*, Ἀμστερνταμ 1985, 8-10, ὑποστήριξε τὴν ἀποψη, ὅτι ὁ Μελισσηνὸς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ κειμένου χρησιμοποίησε μιὰ ἄγνωστη καὶ ἐκτενέστερη περιγραφή τοῦ Σφραντζῆ γιὰ τὴν Ἀλωση, ἢ ὁποία ἔχει ἐκπέσει ἀπὸ τὸ *Μικρὸ Χρονικόν*. Τὰ ἐπιχειρήματά της, ὥστόσο, φραστικὲς ὁμοιότητες τῶν δύο κειμένων, δὲν πείθουν.

25. E. Voordeckers, «Les sources du Chronicon Maius II, 12 du Pseudo-Sphrantzès», *Byz* 37 (1967) 153-165.

26. Philippides, «An unknown source for Book III», 178-183. Πβ. καὶ Ἐκθεσις Χρονική, Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Ζ', 572,13-573,7. Κατὰ μίαν ἄλλην ἀποψη, ἡ ἀπώτερη πηγὴ τοῦ Μελισσηνοῦ δὲν ἦταν ὁ Ψευδο-Δωρόθεος, ἀλλὰ ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης, τὸ χρονογραφικὸ ἔργο τοῦ ὁποίου ἀντέγραψε κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὸ 1572, ὅταν διεκδικοῦσε νὰ κατοχυρώσει στὸ πατριαρχεῖο τὰ δικαιώματά τῆς μητρόπόλεώς του. Philippides καὶ Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453*, 58-65. Γιὰ τὰ ἀνώνυμα χρονικά τοῦ 16ου αἰῶνα, τὰ χειρόγραφα καὶ τὶς ἐκδόσεις τους, βλ. Th. Preger, «Die Chronik vom Jahre 1570», *BZ* 11 (1902) 4-15.

ὁποῖα στήν συνέχεια συνένωσε μέ τίς ἀναγκαῖες προσθεῖκτες πού ἀπαιτοῦσε ἡ με-
τάβαση ἀπό τὸ ἓνα κείμενο στοῦ ἄλλο. Συνεπῶς, δὲν διαπιστώνεται καμία και-
νοτομία στήν γραφή καὶ στήν σκέψη του. Ἄλλωστε, εἶναι δύσκολο νὰ καθοριστεῖ
ἡ προσωπική του συμβολή στήν τελική διαμόρφωση τοῦ κειμένου. Ὑποθέτουμε
ὅτι ἡ συγγραφική του προσφορά ἦταν μᾶλλον περιορισμένη καὶ ἀσήμαντη. Ἡ
συγγραφή τῆς ἱστορίας δὲν τὸν ἐνδιέφερε σοβαρά, παρὰ μόνον σὰν μέσο γιὰ νὰ
ἐξασφαλίσει τὴν οἰκονομική ἀρωγὴ τῶν προστατῶν του, προβάλλοντας συνάμα
τὴν ἐκκλησιαστική του ιδιότητα καὶ τὰ δίκαια τῆς μητρόπολός του. Γι' αὐτὸ
καὶ βρῆκε τὴν εὐκολή λύση, δηλαδὴ τῆς συγγραφῆς ἑνὸς συμπιλήματος. Σὲ
σχέση πάντως μέ τὸν αὐθεντικὸ Γεώργιο Σφραντζῆ, ὁ ὁποῖος σὲ καμία περι-
πτωση δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ παπικός, ὁ Μελισσηνὸς ἀσπάστηκε τὸν
καθολικισμό, ὅπως μαρτυροῦν ὀρισμένες ἀπὸ τίς ἐπιλογές πού ἔκανε στὶς πα-
ρεκβάσεις του, καὶ ἐπιπροσθέτως προσφέρθηκε νὰ ὑπηρετήσει τὴν Ἁγία Ἐδρα
ὡς οὐνίτης μητροπολίτης στήν χριστιανικὴ Ἀνατολή.

Ἐκδόσεις

I. BEKKER, *Chronicon Maius*, [CSHB] (1838). –PG 156, 637-1080 (637-1022 =
Chronicon Maius, 1025-1080 = *Chronicon Minus*). –J.B. PAPADOPOULOS, *Georgii
Phrantzae Chronicon*, I, Λιψία 1935. –V. GRECU, *Georgios Sphrantzes, Memorii
1401-1477. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258-1481*,
[Scriptores Byzantini V], Βουκουρέστι 1966. –R. MAISANO, *Giorgio Sfranze,
Cronaca*, [CFHB – XXIX. Accademia Nazionale dei Lincei], Ρώμη 1990.

Μεταφράσεις

E. VON IVANKA, *Die letzten Tage von Konstantinopel. Der auf den Fall Kon-
stantinopels 1453 bezügliche Teil des dem Georgios Sphrantzes zugeschriebenen Chro-
nikon Maius* [Byzantinische Geschichtsschreiber – 1], Γκράτς – Βιέννη – Κολωνία
1973. –M. PHILIPPIDES, *The Fall of the Byzantine Empire. A Chronicle by George*

Sphrantzes, 1401-1477, [University of Massachusetts Press], Amherst 1980. –
M. CARROLL, *A Contemporary Greek Source for the Siege of Constantinople 1453:
The Sphrantzes Chronicle*, Ἀμστερνταμ 1985. –Γεωργίου Σφραντζῆ, *Βραχὺ Χρονικό*,
εἰσαγωγή – μετάφραση – σχόλια Δ.Ι. ΜΟΝΙΟΥ, [Κείμενα Βυζαντινῆς Ἱστοριογρα-
φίας], Ἀθήνα 2006. –Giorgio Sfranze, *Paleologo. Grandezza e caduta di Bisanzio*,
R. MAISANO, [La Citta Antica, 32], Παλέρμο 2008.

Γενικὴ Βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 307-309. *Ἱστορία*, I, 620-624. –MORAVCSIK, 282-
288. –COLONNA, 121-124. –HUNGER, *Literatur*, I, 494-499. *Λογοτεχνία*, II, 351-
358.

Εἰδικὴ Βιβλιογραφία

Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Διόρθωσις εἰς τὸ *Χρονικὸν* τοῦ Φραντζῆ», *NE* 2 (1905) 365-367. –
ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Δοκίμιον βιογραφίας τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ», *NE* 17 (1923) 30-35. –
W. MILLER, «The Historians Doukas and Phrantzes», *Journal of Hellenic Studies*
46 (1926) 63-71. –Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἰωάννης Ζ' ὁ Παλαιολόγος καὶ τὸ *Χρονικὸν*
τοῦ Φραντζῆ», *BZ* 32 (1932) 257-262. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Αἱ ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ
Φραντζῆ σημειώσεις τοῦ Παχωμίου», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 9 (1934)
279-287. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διορθωτικά εἰς τὴν Μεγάλην Χρονογραφίαν τοῦ Φραντζῆ»,
Ἑλληνικά 7 (1934) 271-273. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Phrantzès est-il réellement l'auteur
de la grand chronique qui porte son nom?», [Actes du IVE Congrès Interna-
tional des Études Byzantines, I, Σόφια 1935], *Izvestija na bulgarskija archeolo-
gicheski institut* 8 (1935) 177-189. –ST. VON STEPSKI-DOLIWA, *Studien zur
Syntax des byzantinischen Historikers Georgios Phrantzes*, Μόναχο 1935. –V. GRU-
MEL, «La nouvelle édition du Chronicon de Phrantzès», *EO* 36 (1937) 87-
94. –S. BINON, «L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II
en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès?», *EO* 37 (1938) 274-311. –
I. PAPADOPOULOS, «Über 'Maius' und 'Minus' des Georgios Phrantzes und

über die Randnoten des angeblichen Pachomios», *BZ* 38 (1938) 323-331. —Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἑρμηνευτικὰ εἰς τὴν Μεγάλην καὶ τὴν Μικράν Χρονογραφίαν τοῦ Φραντζῆ», *ΕΕΒΣ* 13 (1937) 155-157. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διαστρεβλώσεις τοῦ ἐκ τῆς Μικρᾶς Χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ εἰς τὴν Μεγάλην διαβιβασθέντος ὕλικου», *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 12 (1937) 498-502. —R.J. LOENERTZ, «La date de la lettre Θ' de Manuel Paléologue et l'inauthenticité du Chronicon Maius de Georges Phrantzès», *EO* 39 (1940/1942) 91-99. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Autour de Chronicon majus attribué à Georges Phrantzès», *Miscellanea G. Mercati*, III, *Studi e Testi* 123, Ρώμη 1946, 273-311. —R. GUILLAND, «Le proto-vestiarite Georges Phrantzès», *REB* 6 (1948) 48-57. —J. BOMPAIRE, «À propos d'un passage de Phrantzès. Note de géographie antique et médiévale», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 74 (1950) 82-97. —V. LAURENT, «Σφραντζῆς et non Φραντζῆς», *BZ* 44 (1951) 373-378. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Sphrantzè et non Phrantzès. À nouveau!», *REB* 9 (1951) 170-171. —X. X. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, «Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Γεώργιον Φραντζῆν», *Πλάτων* 4 (1952) 79-98. —Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ πρεσβευτὴς Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου Γεώργιος Σφραντζῆς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Ἰβηρίᾳ», *Ἀρχεῖον Πόντου* 18 (1953) 202-204. —Α.Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, «Σφραντζῆς ὁ Φιαλίτης», *ΕΕΒΣ* 23 (1953) 657-662. —Α.Α. STEPANOV, «Vizantijskie istoriki Duka i Frandzi o padenii Konstantinopolja», *VizVre* 7 (1953) 385-430. —N.B. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περὶ Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453). Συναγωγή χειμένων μετὰ προλόγου καὶ βιογραφικῶν μελετημάτων περὶ τῶν τεσσάρων ἱστοριογράφων, Ἀθήνα 1953/1969*. —Α.Μ. ROTHBAUER, «Einige Bemerkungen zum Chronikon Maius», *BZ* 48 (1955) 293-296. —F. DÖLGER, «Ein literarischer und diplomatischer Fälscher des 16. Jahrhunderts: Metropolit Makarios von Monembasis», *Byzantinische Diplomatie: 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner*, Ettal 1956, 371-383. —Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἱ περὶ Γεωργίου Φραντζῆ διατριβαί*, Ἀθήνα 1957. —P. S. NĂSTUREL, «Témoignages roumains sur les formes Sphrantzès et Phrantzès», *REB* 19 (1961) 441-443. —V. GRECU, «Das Memoirenwerk des Georgios Sphrantzes», *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines (Ohrid, 1961)*, II, Βελιγράδι 1964, 327-341. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe», *ByzSla* 26 (1965) 62-73. —S. K. KRASAVINA, «Duka i Sfrandzi ob unii

pravoslavnoj i katoliceskoj čerkvej», *VizVre* 27 (1967) 142-152. —E. VOORDECKERS, «Les sources du Chronicon Maius II, 12 du Pseudo-Sphrantzès», *Byz* 37 (1967) 153-165. —I. DUJČEV, «Extraits du Pseudo-Césaire dans le Chronicon Maius du Pseudo-Sphrantzès et dans l'ancienne chronique Russe», *Byz* 38 (1968) 364-373. —M. CARROLL, «Notes on the Authorship of the Siege Section of the Chronicon Maius of Pseudo-Phrantzes, Book III», *Byz* 41 (1971) 28-44. 42 (1972) 5-22. 43 (1973) 30-38. —ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Puzzling Names in the Chronicon Maius of Macarius Melissenus: Pseudo Sphrantzes», *Byz* 44 (1974) 17-22. —P. HELMS, «Syntaktische Untersuchungen zu Ioannes Malalas und Georgios Sphrantzes. Die konjunkionalen Nebensätze in ihrem sprach-historischen Zusammenhang», *Helikon* 11-12 (1971-1972) 309-388. —G. EMRICH, «Thukydideische Reminiszenzen in zwei Feldreden des Chronicon Maius», *Ἑλληνικά* 28 (1975) 55-66. —Ι. ΤΣΑΠΑΣ, «Σφραντζῆς, Φιαλίτης ἢ Φραντζῆς», *Βυζαντινά* 9 (1977) 123-139. —M. CARROLL, «A Minor Matter of Imperial Importance in the Sphrantzes Chronicle», *Byz* 49 (1979) 88-93. —E.D. DŽAGATSPANJAN, «Nekotorye zamečanija po povodu avtorstva Bol'shoj Chroniki Psevdo-Sfrandzi», *VizVre* 43 (1982) 229-230. —ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Mirivozrenie vizantijskogo istorika XV v. Georgija Sfrandzi», *Kavkaz i Vizantija* 3 (1982) 45-63. —M. PHILIPIDES, «An unknown source for Book III of the Chronicon Maius by Pseudo-Sphrantzes», *Byzantine Studies/Études Byzantines* 10 (1983) 174-183. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σύγχρονες ἔρευνες στὰ κείμενα τοῦ Σφραντζῆ», *Παρνασσός* 25 (1983) 94-99. —Α.Γ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Ὁ βυζαντινὸς ἱστοριογράφος τοῦ 15ου αἰῶνα Γεώργιος Σφραντζῆς (Φραντζῆς)*, Ἀθήνα 1983. —R. MAISANO, «Il contributo della tradizione indiretta al testo delle Memorie di Giorgio Sfranze», *Miscellanea filologica*, I, Σαλέρνο 1986, 179-191. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Riconsiderazioni sul testo delle Memorie di Giorgio Sfranze», *Talariskos. Studia Graeca Antonio Gerzya sexagenario a discipulis oblata*, Νάπολι 1987, 363-390. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Lo storico Giorgio Sfranze dentro e fuori i confini della storia», *Italoellenika: Rivista di cultura greco-moderna* 1 (1988) 111-122. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Il manoscritto napoletano II. E. 25 e la storia della tradizione dello pseudo-Sfranze», *Italoellenika: Rivista di cultura greco-moderna* 2 (1989) 121-134. —J.G. KEENAN, «George Sphrantzes: a brief view», *The Ancient World* 27 (1996) 205-211. —Θ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐνας αὐτόπτης μάρτυρας τῆς Ἀλώσεως: Γεώργιος Σφραντζῆς», *Λα-*

κωνικαί Σπουδαί 14 (1998) 105-118. —R. MAISANO, «Ottomani e bizantini al tempo di Mehmed I nella cronaca di Giorgio Sfranze», *Turcica et Islamica. Studi in memoria di A. Gallotta*, έκδ. U. MARAZZI, Νάπολι 2003, 491-499. —ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «L'immagine dei barbari nella cronaca di Giorgio Sfranze», *Studi in onore di R. Picchio*, έκδ. R. MORABITO, Νάπολι 2003, 7-14. —R. ROMANO, «Sul prologo della Cronaca di Giorgio Sfranze», *Πάρεργα. Contributi filologici*, Νάπολι 2003, 50-51. —D.R. REINSCH, «Reichsidee und Sprache nach der Halosis: Georgios Amirutzes und Georgios Sphrantzes», *Geschehenes und Geschriebenes. Studien zu Ehren von G.S. Henrich und K.-P. Matschke*, έκδ. S. KOLDITZ, R. MÜLLER, Λιψία 2005, 329-335 = «Αυτοκρατορία και γλώσσα μετά την Άλωση: Γεώργιος Αμοιρούτζης και Γεώργιος Σφραντζής», *Κωνσταντινούπολη. 550 χρόνια μετά την Άλωση*, έκδ. E. MOTOS GUIRAO – M. MORFAKIDIS FILACTOS, Γρανάδα 2006, 121-126. —M. NIKOLIĆ, «Pseudo-Sphrantzes on the Serbian Lands», *ZRVI* 43 (2006) 127-139 [στά σερβικά]. —A. RHOBY, «Eine Inschrift auf einem Sarkophagdecksel aus Beroia in der Chronik des Georgios Sphrantzes», *Byz* 77 (2007) 394-398. —*Giorgio Sfranze, Paleologo. Grandezza e caduta di Bisanzio*, έκδ. R. MAISANO, εισαγωγή L. CANFORA, Παλέρμο 2008. —M. NIKOLIĆ, «Georgios Sphrantzes or how to become an archon in Byzantium in the XV century», *ZRVI* 47 (2010) 277-289.

[ΚΑΙ ΙΔΟΥ ΕΚΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ «ΩΣ ΜΗ ΩΦΕΛΕ
ΓΕΝΕΣΘΑΙ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ»]

Καὶ τῇ κζ' ἡ Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους διέβη ὁ βασιλεὺς κύρ Ἰωάννης μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ δεσπότη κυροῦ Δημητρίου καὶ πολλῶν ἀρχόντων τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ πάντων σχεδὸν τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων διὰ τὴν μελετηθεῖσαν, ὡς μὴ ὄφελε, σύνοδον.

5 Καὶ οὐ λέγω τοῦτο διὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας δόγματα, ταῦτα γὰρ παρ' ἄλλοις ἐδόθησαν κρίνεσθαι, ἐμοὶ δ' ἀρκεῖ ἡ πατρικὴ μου διαδοχὴ τῆς πίστεως, καὶ ὅτι οὐδέποτε παρὰ τινος τῶν τοῦ μέρους ἐκείνου ἤκουσα, ὅτι τὸ ἡμῶν κακόν, ἀλλὰ καλόν καὶ ἀρχαῖον, καὶ τὸ ἐκείνων οὐ κακόν, ἀλλὰ καλόν.

Καὶ νῦν εἶπω, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅτι τὴν Μέσσην ὁδὸν τῆς Πόλεως, τὴν
10 πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον, διερχόμεθα πολλοὺς χρόνους μετὰ τινων, δι' ἧς ἐκαταντῶμεν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Εἴτα μετὰ τινος καιροῦς εὐρέθη παρὰ τινων καὶ ἄλλη ὁδὸς καταντῶσα, ὡς λέγουσι, καὶ αὕτη ἐκεῖ καὶ νῦν με παροτρύνωσιν, ὅτι «ἐλθε καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἧς εὐρομεν καὶ γὰρ, εἰ καὶ ἔστιν αὕτη, ὅπου ἀπέρχη, καλὴ καὶ ἀρχαία καὶ ἡμῖν ἀρχῆθεν σὺν ὑμῖν γνωστὴ καὶ διερχομένη,
15 ἀλλὰ καὶ αὕτη, ἣν εὐρομεν νῦν, καλὴ ἔστιν». Ἐγὼ δὲ νῦν ἀκούω παρὰ μὲν τῶν, ὅτι καλὴ ἔστι, παρὰ δὲ τῶν, ὅτι οὐ καλὴ· διὰ τί νῦν μηδὲν εἶπω· «Μετ' εἰρήνης καὶ ἀγάπης ἀπέρχεσθε καλῶς εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ὅπουθεν βούλεσθε· ἐγὼ δὲ πάλιν θέλω διερχεσθαι διὰ τῆς ὁδοῦ, ἣν καὶ μεθ' ὑμῶν πολὺν τινα χρόνον διερχόμεν καὶ καλὴν αὐτὴν καὶ παρ' ὑμῶν καὶ τῶν προγόνων μου μαρτυ-
20 ρουμένην καὶ διερχομένην»;

Οὐ διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν εἶπον τὸ «ὡς μὴ ὄφελεν», ἤθελα γὰρ νῦν εἶχε γενεῖν καλῶς ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν καὶ νῦν με ἔλιπεν ὁ εἰς τῶν ὀφθαλμῶν μου, ἀλλὰ διὰ τὸ ὅτι ἦν καὶ αὕτη ἡ τῆς συνόδου δουλεία αἰτία μία καὶ πρώτη καὶ
25 μεγάλη εἰς τὸ νῦν γένηται ἡ κατὰ τῆς Πόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοιαύτη καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν.

Καὶ ἀκούσατε λόγους ἀληθεῖς, τὴν αὐτοαλήθειαν προβαλομένου μου μάρτυρα. Εἶπεν ὁ αἰοίδιμος βασιλεὺς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν βασιλέα κύρ Ἰωάννην, μόνος πρὸς μόνον, ἵσταμένου καὶ ἐμοῦ μόνου ἔμπροσθεν αὐτῶν, ἐμπεσόντος λόγου περὶ τῆς συνόδου· «Υἱέ μου, βεβαίως καὶ ἀληθῶς ἐπιστάμεθα
30 ἐκ μέσης τῆς καρδίας αὐτῶν δὴ τῶν ἀσεβῶν, ὅτι πολλὰ τοὺς φοβεῖ, μὴ συμφω-

νήσωμεν καὶ ἐνωθῶμεν με τοὺς Φράγκους· ἔχουν το γάρ, ὅτι, ἂν τοῦτο γένηται, θέλει γενεῖν μέγα τι κακὸν εἰς αὐτοὺς παρὰ τῶν τῆς Δύσεως Χριστιανῶν δι' ἡμᾶς.

Λοιπὸν τὸ περὶ τῆς συνόδου, μελέτα μὲν αὐτὸ καὶ ἀνακάτωνα, καὶ μάλισθ' ὅταν ἔχῃς χρεῖαν τινα φοβῆσαι τοὺς ἄσεβεῖς· τὸ δὲ νὰ ποιήσῃς, αὐτήν, μηδὲν ἐπιχειρησθῇς αὐτό, διότι οὐδὲν βλέπω τοὺς ἡμετέρους, ὅτι εἰσὶν ἀρμόδιοι πρὸς τὸ εὐρεῖν τινα τρόπον ἐνώσεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας, ἀλλ' ὅτι νὰ τοὺς ἐπιστρέφουν εἰς τὸ νὰ ἔσμεν ὡς ἀρχῆθεν. Τούτου δὲ ἀδύνατον ὄντος σχεδόν, φοβοῦμαι μὴ καὶ χεῖρον σχίσμα γένηται· καὶ ἰδοὺ ἀπεσκεπάσθημεν εἰς τοὺς ἄσεβεῖς».

Τοῦ δὲ βασιλέως, ὡς ἔδοξε, μὴ δεξαμένου τὸν λόγον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μηδὲν εἰπὼν, ἀναστὰς ἀπῆλθε. Καὶ μικρὸν σύννους γεγωνὺς ὁ μακαρίτης καὶ αἰοίδιμος πατὴρ αὐτοῦ, ἐμβλέψας πρὸς ἐμὲ ὀρίζει· «Ὁ βασιλεὺς ὁ υἱός μου ἐν μὲν ἀρμόδιος βασιλεὺς, οὐ τοῦ παρόντος δὲ καιροῦ. Βλέπει γὰρ καὶ φρονεῖ μεγάλα καὶ τοιαῦτα, οἷα οἱ καιροὶ ἔχρηζον τῆς εὐημερίας τῶν προγόνων ἡμῶν· ἀμὴ σήμερον, ὡσὰν παρακολουθοῦσιν εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα, οὐ βασιλέα θέλει ἢ ἡμῶν ἀρχή, ἀλλ' οἰκονόμον· καὶ φοβοῦμαι, μήποτε ἐκ τῶν ἐνθυμημάτων καὶ ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ γένηται χαλασμός τοῦ ὁσπιτίου τούτου. Προεῖδον γὰρ καὶ τὰς ἐνθυμήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ ἐδόξαζε κατορθῶσαι με τὸν Μουσταφᾶν, καὶ εἶδον καὶ τὰ τέλη τῶν κατορθωμάτων, εἰς τί κίνδυνον μᾶς ἔφερον».

Ἐτερον βεβαιοῦν τὴν ποτε βουλὴν τοῦ αἰοιδίμου πατρὸς αὐτοῦ. Ὡς ἐστάθη, ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, ἐστάλῃ εἰς τὸν ἀμυρᾶν ἀποκρισιάριος Ἀνδρόνικος ὁ Ἰαγρος, δηλῶσαι τοῦτο πρὸς ἐκεῖνον ὡς τάχα φίλον καὶ ἀδελφόν. Κακεῖνος ἀπελογήσατο, ὅτι «οὐδὲν μοι φαίνεται καλὸν νὰ ὑπάγῃ νὰ κοπιᾷση τοσοῦτον καὶ νὰ ἐξοδιάσῃ καὶ τί νὰ κερδίσῃ; Ἴδου ἐγώ, καὶ ἐὰν ἔχῃ χρεῖαν καὶ ἄσπρων δι' ἑξοδὸν καὶ εἰσόδημα καὶ ἄλλο τι πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ, ἔτοιμός εἰμι νὰ τὸν θεραπεύσω». Καὶ ἐγένετο πολὺς λόγος καὶ βουλή, πότερον νὰ γένηται τὸ τοῦ ἀμυρᾶ, ἢ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν σύνοδον. Καὶ ἐγένετο, ὅπερ ἤθελεν ὁ βασιλεὺς ἢ μᾶλλον ἢ κακὴ τύχη.

Ἐξελθόντος οὖν τοῦ βασιλέως ἀπὸ τῆς Πόλεως καὶ ἀπερχομένου, ἐβουλεύσατο ὁ ἀμυρᾶς, ὅτι νὰ ποιήσῃ μάχην τὴν Πόλιν καὶ νὰ πέμψῃ φωσᾶτον κατ' αὐτῆς, οὐ τοσοῦτον, ὅτι νὰ ἐπάρῃ αὐτήν, ἀλλ' ὅσον ἵνα ποιήσῃ τὸν βασιλέα νὰ ἐπιστρέψῃ.

Καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη καὶ ἐστάθη παρὰ πάντων τῶν αὐτοῦ ἄνευ μόνου τοῦ

Χαλιμπασσιᾶ, ὅστις ἀντέστη λέγων, ὅτι «μᾶλλον μὲν οὖν αἷτιον θέλει εἶσται, ἐὰν ποιήσῃς μάχην τὴν Πόλιν, ἵνα ὁ βασιλεὺς εἴπῃ τοὺς Φράγκους ἀπὸ ἀνάγκης, ὅτι “ὅπερ λέγετε, στέργω το”. Καὶ ἰδοὺ ἐγένετο, ὅπερ φοβούμεθα· ἀμὴ ἄφες το καὶ ἴδε τὸ τί θέλουν πράξαι. Καὶ εἰ μὲν ὁμονήσουσιν, σὺ ἀγάπην ἔχεις μετ' ἐκείνους καὶ ὄρκους· εἰς τὸ ἐμπροσθεν πάλιν, ὡς ἂν βλέπῃς, θέλεις πράττειν. Εἰ δὲ μᾶλλον οὐδὲν ὁμονήσουσιν, τότε μᾶλλον ἐξέβη ὁ λογισμὸς καὶ με πλέον θάρρος ποίησον τὸ θέλεις». Καὶ αὕτη ἡ βουλή τὸν μὲν ἀμυρᾶν τοῦ σκοποῦ ἐκώλυσεν.

Πρὸ δὲ τοῦ Χαλιμπασσιᾶ τὴν βουλὴν δόντος τοῦ καιροῦ μαθεῖν ἡμᾶς, ἀλλὰ τὴν ἄλλων, ὁ αὐθέντης μου ὁ δεσπότης καὶ οἱ ἄρχοντες ἐξώρθωσαν τὸν Παλαιολόγον Ὡμᾶν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα ἀπέστειλαν. Καὶ λογισμὸς καὶ τρικυμία τοῖς ἐν τῇ Πόλει περιέπεσεν ὅτι πλείστη, ἕως οὗ πάλιν ἐμάθομεν τὴν ἰσχύσασαν βουλὴν τοῦ Χαλιμπασσιᾶ. Καὶ ἰδοὺ ἐκμαρτυρία τοῦ «ὡς μὴ ὥφειλε γενέσθαι τὴν σύνοδον». Ἀφίημι γὰρ τὰ ἄλλα καὶ ἄλλα, ἃ παρηκολούθησαν ἀπὸ τούτου.

[Γεώργιος Σφραντζῆς, Χρονικόν, ἔκδ. R. Maisano, XXIII 1-12, 80, 1-86, 2]

[ΚΑΙ Ο ΜΑΚΑΡΙΤΗΣ ΑΓΘΕΝΤΗΣ ΜΟΥ ΚΥΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΚΟΤΩΘΕΙΣ ΑΠΕΘΑΝΕΝ]

Καὶ τῇ δ' τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἦλθε πάλιν ὁ ἀμυρᾶς καὶ παρέπεσε τὴν Πόλιν πολιορκῶν αὐτὴν πᾶσι τρόποις καὶ πάσαις μηχαναῖς διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης, περικυκλώσας καὶ τὰ ἐν τῇ Πόλει, τετρακοσίων πλευσίμων ὄντων ἀπὸ τὴν θάλασσαν μικρῶν καὶ μεγάλων, διακοσίων δὲ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀπὸ τῆς στερεᾶς, ἐχούσης τῆς Πόλεως, τῆς τοσαύτης εἰς μέγεθος, ἀνδρας πρὸς ἀντιπαράταξιν· ὁσὸν γὰρ τῶν ξένων μόλις ὄντων σ' ἢ μικρόν τι πρὸς.

Ἐγνων οὖν ἐγὼ τοῦτο οὕτως ἔχον ἀπὸ αἰτίας τοιαύτης. Τοῦ γὰρ βασιλέως προστάξαντος τοῖς δημάρχοις ἔγραψεν εἰς ἕκαστος τὴν δημαρχίαν αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ δυναμένου σταθῆναι ἐν τῇ καστρῷ κοσμικοῦ καὶ καλογέρου καὶ τί καὶ τί ἄρμα πρὸς ἀμυναν νὰ ἔχῃ εἰς ἕκαστος αὐτῶν καὶ φέροντες, εἰς ἕκαστος τῶν δημάρχων δέδωκε τὸ κατάστιχον τῆς αὐτοῦ δημαρχίας τῷ βασιλεῖ.

Εἴτα ὀρίζει πρὸς ἐμέ· «Αὕτη ἡ δουλεία πρὸς σέ ἀφορᾷ καὶ οὐ πρὸς ἄλλον τινὰ διὰ τὸ ἐπίστασθαι σε καὶ καλῶς ἀριθμεῖν καὶ καλῶς φυλάσσειν τὰ φυλακῆς δεόμενα καὶ ἀπόκρυφα· καὶ λαβὲ τὰ κατὰστιχα καὶ καθίσας εἰς τὸ ὀσπίτιόν σου, λογάριασε
15 ἀκριβῶς, πόσοι εἰσὶν ἄνθρωποι καὶ πόσα ἄρματα καὶ πόσα κοντάρια καὶ πόσα σκουτάρια καὶ πόσα τοξάρια.» Καὶ ἐκτελέσας τὸν ὀρισμὸν αὐτοῦ, φέρων δέδωκα τῷ αὐθέντῃ μου καὶ βασιλεῖ τὸ κατὰστιχόπουλον μετὰ λύπης καὶ σκυθρωπότητος ὅτι πολλῆς. Καὶ ἔμεινεν μόνον ἐν ἀποκρύφῳ ἡ ποσότης εἰς ἐκεῖνον καὶ ἐμέ.

Καὶ τῇ κθ' Μαΐου, ἡμέρα γ' ^η, ὥρα τῆς ἡμέρας ἀρχῇ, ἀπῆρε τὴν Πόλιν ὁ ἀμηνῶς, ἐν ᾗ ὥρα καὶ ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ ὁ μακαρίτης αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς κύρ Κωνσταντῖνος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν, ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς πόλεως· ἰού, ἰού καὶ μοί, τῆς προνοίας οὐκ οἶδ' εἰς τίνα με καιρὸν φυλαττοῦσης.

Ἦν δὲ ἡ πᾶσα ζωὴ αὐτοῦ δὴ τοῦ μακαρίτου βασιλέως καὶ μάρτυρος χρόνοι μθ' καὶ μῆνες γ' καὶ ἡμέραι κ', ἀφ' ὧν ἦν βασιλεὺς χρόνους δ', μῆνας δ' καὶ ἡμέρας κδ', ὁ γδοος βασιλεὺς τοῦ γένους αὐτοῦ τῶν Παλαιολόγων ὑπάρχων. Ὁ γάρ πρῶτος ἦν Μιχαήλ, ὁ δεύτερος Ἀνδρόνικος, ὁ τρίτος Μιχαήλ, ὁ τέταρτος Ἀνδρόνικος, ὁ πέμπτος Ἰωάννης, ὁ ἕκτος Μανουήλ, ὁ ἑβδομος Ἰωάννης καὶ ὁ
30 ὀγδοος Κωνσταντῖνος. Ἦρχον δὲ καὶ ἐβασίλευον ταύτην δὴ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ τούτων γένος τῶν Παλαιολόγων χρόνους ἑκατὸν ἐνενήκοντα τέσσαρας καὶ μῆνας δέκα καὶ ἡμέρας δ'.

Ἀλοὺς οὖν ἐγὼ καὶ πάντα τὰ δυσχερῆ καὶ κακὰ τῆς αἰχμαλωσίας ὑπενεγκῶν ὁ ἄθλιος, τέλος ἐξαγορασθεὶς τῇ αἡ Σεπτεβρίου τοῦ ξβ' ^{ου} ἔτους εἰς τὸν Μυζηθρᾶν ἀπέσωσα, τῆς γυναικός μου καὶ τῶν παιδίων μου ὑπὸ γερόντων καὶ καλῶν
35 Τουρκῶν ἀλωθέντων καὶ παρ' αὐτῶν πάλιν πραθέντων εἰς τὸν τοῦ ἀμηνῶ μεραχούρην, ἡγουν κόμητα τῶν αὐτοῦ ἀλόγων, ὅς καὶ πολλὰς καὶ καλὰς ἄλλας τῶν ἀρχοντισσῶν ἡγόρασε καὶ πολλὰ ἐκέρδισεν ἐπ' αὐταῖς.

Τοῦ δὲ κάλλους καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν τῶν παιδίων μου οὐ δυναμένου κρυβῆναι, μαθόντος περὶ αὐτῶν τοῦ ἀμηνῶς ἀπῆρην αὐτὰ δοὺς πρὸς τὸν μεραχούρην ἄσπρα χιλιάδας πολλὰς. Ἐναπέμεινε δὲ ἡ ἀθλία μήτηρ μόνῃ μετὰ
40 μιᾶς καὶ μόνῃς ἀνατροφῆς αὐτῆς, αἱ δὲ ἄλλαι διεμερίσθησαν.

[Γεώργιος Σφραντζῆς, Χρονικόν, ἔκδ. R. Maisano, XXXV 6-12, 132,4-136,5]

[ΕΚ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ]

Ἡ ἐπιλογή τοῦ Σχολαρίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο κατὰ τὸν Κριτόβουλο ἔγινε μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Μωάμεθ Β', ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη διαμορφώσει θετικὴ γνώμη γιὰ τὸ πρόσωπό του καὶ τὸν ἀναζητοῦσε ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωση: ποθῶν ἰδεῖν τε αὐτὸν καὶ ἀκοῦσαι τῆς σοφίας αὐτοῦ (B 2,1, Reinsch, 91,2-3). Ἐκτιμώντας τὴν σύνεση καὶ τὴν σοφία του σὲ κατ' ἰδίαν συζητήσεις τὸν ἔκανε πατριάρχη καὶ ἀρχιερέα τῶν χριστιανῶν, χαρισάμενος αὐτῷ σὺν πολλοῖς ἄλλοις καὶ τὸ τῆς ἐκκλησίας κράτος καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν καὶ ἀρχὴν οὐδὲν ἥττον ἥς εἶχε πρόσθεν παρὰ τῶν βασιλέων (B 22, Reinsch, 91.14-16). Ἡ ἐκλογή τοῦ Σχολαρίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο περιγράφεται μὲ τὸν ἴδιο περίπου τρόπο στὴν Ἐκθεσὴ Χρονικὴ, καθὼς καὶ στὴν Ἱστορίᾳ πολιτικῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως καὶ τὸ Μεγάλον Χρονικόν, στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰῶνα. Στὴν προκειμένη περίπτωσις τὸ Μεγάλον Χρονικόν ἀντλεῖ τις εἰδήσεις του, ὅπως καὶ τὰ προαναφερθέντα δύο κείμενα, ἀπὸ μίᾳ κοινῇ πηγῇ.²⁷ Κοινὴ εἶναι καὶ ἡ ἐξήγησις ποὺ ἔδωσαν γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Σχολαρίου — ἡ Πόλις γιὰ νὰ ξαναζωντανέψῃ ἔπρεπε νὰ κατοικηθεῖ καὶ πάλι ἀπὸ χριστιανούς κατοίκους, μὲ τὴν προϋπόθεσις ὅτι ὁ πνευματικὸς τους ἡγέτης δὲν εἶχε κανένα δεσμὸ μὲ τὴν ἐχθρικὴ Δύση.

Ποιήσας οὖν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀλώσεως ὁ ἀμηνῶς θρίαμβον καὶ χαρὰν μεγάλην διὰ τὴν νίκην τὴν κατὰ τῆς πόλεως καὶ κελεύσας, ἵνα ἐξέλθωσι πάντες

27. Βλ. καὶ τὴν συζήτηση ποὺ προηγήθηκε παραπάνω, στίς σελ. 336-347.

ἄνθρωποι, μικροί τε καὶ μεγάλοι, οἱ ὄντες κεκρυμμένοι ἐν τισι τόποις κρυφοῖς τῆς πόλεως, καὶ ἐλεύθεροι καὶ ἀνενόχλητοι ὣσιν, ὁμοίως καὶ πάντες, ὅσοι ἐκ τῆς πόλεως ἔφυγον, ὡς προείπομεν, διὰ τὸν φόβον τοῦ πολέμου, ἕκαστος αὐτῶν ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ βιώσιν ἕκαστος κατ' αὐτὴν τάξιν καὶ θρησκείαν αὐτοῦ, ὡς καὶ πρότερον ἦν, ὁμοίως προστάξας, ἵνα ποιῶσι καὶ πατριάρχην, ὡς συνήθες καὶ τάξις αὐτῶν ἦν γὰρ προαποθανῶν ὁ πατριάρχης, καὶ ἐκλέξαντες οἱ ἐντυχόντες ἄρχιερεῖς καὶ οἱ ὀλίγοι πάνυ ἕτεροι ἱερωμένοι καὶ λαϊκοὶ τὸν σοφώτατον καὶ λογιώτατον κύρ Γεώργιον τὸν Σχολάριον, λαϊκὸν ἔτι ὄντα εἰς πατριάρχην ἐχειροτόνησαν, ὃν καὶ Γεννάδιον ἐπωνόμασαν.

4. Προὔπῃρχε δὲ καὶ τάξις καὶ συνήθεια τοῖς βασιλεῦσι Χριστιανοῖς, ἵνα δωροποιῶσι τῷ χειροτονηθέντι πατριάρχῃ νεωστὶ δεκανίκιον χρυσοῦν μετὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον καὶ ἵππον ἐκλεκτὸν ἐκ τῶν βασιλικῶν μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφειστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένον πολυτελεῶς καὶ μετὰ 5 χασδίου λευκοῦ καὶ χρυσοῦ σκεπόμενος ἦν ὁ ἵππος. Καὶ ἐκ τοῦ παλατίου τοῦ βασιλικοῦ μετὰ πάσης τῆς συγκλήτου ἐξερχόμενος ὁ πατριάρχης καὶ εὐφρομούμενος ἐν τῷ πατριαρχείῳ ἐπανέστρεφεν. Καὶ ἡ χειροτονεῖα ἐγένετο παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ὡς τάξις καὶ νόμος ἦν. Ἐλάμβανε δὲ ὁ μέλλων γενέσθαι πατριάρχης ἐκ τῶν τοῦ βασιλέως χειρῶν τὸ δεκανίκιον τοιοῦτοτρόπως καθεζομένου τοῦ 10 βασιλέως ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ δίφρου καὶ πᾶσα ἡ σύγκλητος ἱστάμενοι ἀσκεπεῖς καὶ ὀρθοί, καὶ ὁ μέγας πρωτοπαπᾶς τοῦ παλατίου ἐποίει «Εὐλόγητόν», εἶτα καὶ μικράν ἐκτενὴν καὶ ὁ μέγας δομέστικος ἔψαλλε τὸ «ὅπου γὰρ βασιλέως παρούσια» καὶ τὰ ἐξῆς, εἶτα τὸ «δόξα» ὁ λαμπαδάριος ἐκ τοῦ ἑτέρου χοροῦ καὶ νῦν τὸ «ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν» καὶ τὰ ἐξῆς. Μετὰ δὲ τέλος τοῦ τροπαρίου, ὁ βασιλεὺς 15 ἀνιστάμενος, ἔχων ἐπὶ τὴν δεξιὰν τὸ δεκανίκιον, ὁ δὲ ὑποψήφιος ἐρχόμενος καὶ ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους αὐτοῦ ὁ Καισαρείας, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου ὁ Ἡρακλείας μητροπολίτης, καὶ ποιεῖ πρὸς πάντας μετανοίας τρεῖς, εἶτα προσέρχεται τῷ βασιλεῖ καὶ ἐνώπιον τούτου ποιεῖ τὴν προσήκουσαν αὐτῷ προσκύνησιν. Καὶ ὁ βασιλεὺς τὸ δεκανίκιον ὀλίγον ὑψῶν ἔλεγεν «Ἡ ἁγία τριάς ἡ τὴν ἐμοὶ βασιλείαν δωρησαμένη 20 προχειρίζεται σε εἰς πατριάρχην νέας Ῥώμης.» Καὶ οὕτως ἐκ τῶν βασιλικῶν χειρῶν ὁ πατριάρχης ἐλάμβανε τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν τῷ βασιλεῖ ἐδίδου. Εἶτα οἱ χοροὶ ἔψαλλον τὸ «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα» ἐκ τρίτου καὶ ἀπολυσιν. Καὶ ὁ πατριάρχης κατερχόμενος μετὰ λαμπάδων ἐπὶ τὰ διβάβουλα, εὐρίσκων τὸν ἵππον ἡτοιμασμένον ἀνέβαινεν ἐπ' αὐτόν.

5. Οὕτως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἀλιτῆριος θέλων ποιῆσαι ὡς βασιλεὺς τῆς πόλεως καθὼς ἐποιοῦν καὶ οἱ χριστιανοὶ βασιλεῖς, τὸν πατριάρχην προσεκαλέσατο, ἵνα συγκαθίσῃ μετ' αὐτοῦ τοῦ ἀριστῆσαι καὶ ὁμιλῆσαι. Καὶ ἐλθόντος τοῦ πατριάρχου, ἐδέξατο αὐτὸν ὁ τύραννος μετὰ μεγάλης τιμῆς καὶ πολλὰ ὁμιλήσαντες 5 ἀναμεταξύ, καὶ ἐπαγγελίας ἀμετρήτους ἐπηγγείλατο δοῦναι τῷ πατριάρχῃ. Ὡς δὲ ἡγγικεν ὁ καιρὸς τοῦ ἐξελθεῖν τὸν πατριάρχην ἐκ τοῦ παλατίου, ἐκβαλὼν ὁ ἀμηνῶς δέδωκεν αὐτῷ δῶρον τὸ πολύτιμον ἐκεῖνο τὸ δεκανίκιον καὶ ἐπαρεκάλεσεν αὐτὸν δεχθῆναι τοῦτο. Καὶ κατῆλθε μετὰ πατριάρχου ἕως κάτωθεν τῆς αὐλῆς, θέλων καὶ μὴ θέλων ὁ πατριάρχης καὶ τὸν ἵππον εὐτρεπισμένον ἔχων 10 ἀνεβίβασεν αὐτόν καὶ προσέταξεν, ἵνα πάντες οἱ ἄρχοντες τῆς αὐλῆς αὐτοῦ ἐξέλθωσιν εἰς συνοδίαν τῷ πατριάρχῃ. Καὶ οὕτως ἄχρι τοῦ σεπτοῦ ἀποστολείου συνώδευσαν αὐτόν τινες προπορευόμενοι καὶ τινες ἐπόμενοι αὐτῷ· αὐτὸ γὰρ τὸ τῶν ἀποστόλων τέμενος δέδωκεν ὁ ἀμηνῶς εἰς πατριαρχεῖον.

6. Τὸν δὲ περικαλλῇ καὶ θεῖον ναὸν τῆς Θεοῦ σοφίας, τὸ περιβόητον κειμήλιον, τὸν οὐρανὸν τὸν ἐπίγειον καὶ τὸ ξένον ἄκουσμα ἐποίησεν ὁ ἀλιτῆριος ἴδιον αὐτοῦ προσκύνημα. Ὁ δὲ ἐν Βλαχέρναις θαυματουργὸς ναὸς πυρπωλούμενος ἦν, ὡς προεγράφη.

7. Ποιήσας δὲ ὁ πατριάρχης ἐν τῷ σεπτῷ ἀποστολείῳ καιρὸν ὀλίγον, ἔπειτα θεωρῶν, ὅτι ἐν ἐκείνοις τοῖς μέρεσι τῆς πόλεως οὐδεὶς ταλαίπυρος Χριστιανὸς ἐναπέμεινε, καὶ φοβηθεὶς μὴ τι ἐναντίον συμβῇ διὰ τὴν ἐρημίαν, διότι ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν εὐρέθη τις Ἀγαρηνὸς πεφονευμένος ἐν τῷ τοῦ ναοῦ περιαυλείῳ, καὶ διὰ 5 ταύτας τὰς αἰτίας, ὁ πατριάρχης ἤτησε τὴν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου καὶ ἐδωρήθη αὐτῷ τοῦ εἶναι εἰς κατοίκησιν. Ἐν ἐκείνοις γὰρ τοῖς μέρεσιν ἐναπέμεινάν τινες ὀλίγοι Χριστιανοί. Τὰς δὲ οὐσας μοναχὰς ἐν τῇ Παμμακαρίστῃ προσέταξεν ἀπελθεῖν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου προφήτου προδρόμου τοῦ ἐν τῷ Τρούλλῳ, ὅπου ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ῥινοτμήτου ἡ πενθέκτη 10 ἁγία σύνοδος συνηθροίσθη. Παλάτιον γὰρ τοῦτο, περιφανὲς τῷ τότε καιρῷ, ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐγγὺς τῆς Παμμακαρίστου κατὰ τὸ βόρειον μέρος.

8. Οὗτος οὖν ὁ παμμίαιρος καὶ φθορεὺς τῶν Χριστιανῶν, πονηρὸς ὢν καὶ πολύτροπος καὶ τῇ ἀλώπεκι ὑποκρινόμενος, ταῦτα οὐχ ὑπὲρ εὐλαβείας ἢ καλοκαγαθίας αὐτοῦ ἐποίει, ἀλλ' ἵνα οἱ Χριστιανοὶ ἀκούσωσι τὰς ἐπαγγελίας, συναχθῶσιν ἐν τῇ πόλει καὶ κατοικήσωσιν αὐτήν· ἢ ἐκ τοῦ καθημερινοῦ πολέμου 5 ἡρημύωθαι γὰρ καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀλώσει. Καὶ οὕτως ἐγένετο καὶ τινες Χριστιανοί

συνήχθησαν. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τινὰς ἀποίκους εἰσήνεγκε, κατ' ἐκείνην τὴν διάλεκτον λεγομένους σουργούνιδες, ἔκ τε τοῦ Καφᾶ καὶ Τραπεζοῦντος καὶ Σινωπίου καὶ Ἀσπροκάστρου· καὶ οὕτως τὴν πόλιν κατώκισεν.

9. Ἦδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ μετὰ ἐξουσίας βασιλικῆς ὑπογεγραμμένα κάτωθεν, ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστόν τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δώσεως ἐλεύθερος ἔσται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς
5 τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἄρχιερεῖς.

[V. GRECU, *Georgios Sphrantzes Memorii 1401-1477. În anexă Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258-1481*, [Scriptores Byzantini V], Βουκουρέστι 1966, 446,26-456,36].

ΕΥΡΕΘΗΡΙΑ

Ἀβαζγοί 517, 523

Ἀβάραι 103, 544-548, 550, 551

Ἀβασολάβι 298

Ἀβιτοί, βαλ. Τζιουράβι

Ἀβράμιος Ἰωάννης 559

Ἀβράμης 554

Ἀγαθόγγαλοι 148-150, 172, 173

Ἀγαθόνικος 173

Ἀγαλλιανός Θεόδωρος 292, 317, 322, 397

Ἀγάρ 390 ἢ Ἀγαθροί 400, 581, 589

Ἀγγελοὶ, δυναστεία 23-24, 29, 49

Ἀγγελόκαστρο 487

Ἀγγέλος Δημήτριος 351, 387

Ἀγγέλος Μανουὴλ 172

Ἁγία Παράσκευη, ἐκκλησία 274

Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης 29

Ἁγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως

γὰρ ἡ Ἐκκλησία 94, 101, 114, 115

125, 172, 179, 181, 189, 274

294-295, 343, 384, 387, 627, 639

564, 565, 567, 569

Ἁγία Σοφία Τραπεζούντης 509, 511

Ἁγία Ἀπόστολος, ἐκκλησία 142

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

- Ἀβάζγοι 517, 522
 Ἀβαιοι 103, 544-548, 550, 553-555
 Ἀβαροσλάβοι 298
 Ἀβιτος, βλ. Ἡλιογάβαλος
 Ἀβράμιος Ἰωάννης 559
 Ἀβυδος 554
 Ἀγαθάγγελος 148-150, 172, 173
 Ἀγαθόνικος 173
 Ἀγαλλιανός Θεόδωρος 292, 317, 337, 397
 Ἀγαρ 390 || Ἀγαρηνοὶ 400, 581, 599
 Ἀγγελοι, δυναστεία 23-24, 29, 146
 Ἀγγελόκαστρο 487
 Ἀγγελος Δημήτριος 351, 387
 Ἀγγελος Μανουὴλ 172
 Ἀγία Παρασκευή, ἐκκλησία 253
 Ἀγία Σοφία Θεσσαλονίκης 259
 Ἀγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως (Μεγάλη Ἐκκλησία) 94, 101, 113, 122, 125, 172, 179, 181, 189, 276, 293, 294-295, 343, 381, 382, 420, 439, 564, 565, 567, 569
 Ἀγία Σοφία Τραπεζούντας 506, 517, 523
 Ἀγιοὶ Ἀπόστολοι, ἐκκλησία 122, 340, 434, 435, 439, 599
 Ἅγιοι Τόποι 473
 Ἅγιον Ὅρος 167, 179, 200, 318, 341, 434, 509, 558
 Ἅγιος Ἀθανάσιος 161
 Ἅγιος Γεώργιος 464
 Ἅγιος Γεώργιος (Rotonda) Θεσσαλονίκης 259
 Ἅγιος Γεώργιος τῶν Μαγγάνων, ἐκκλησία 173
 Ἅγιος Γρηγόριος Τραπεζούντας, ἐκκλησία 516
 Ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης, ἐκκλησία 259
 Ἅγιος Δονάτος 537, 539
 Ἅγιος Εὐγένιος 520
 Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἀγιαστῆς 517, 519, 521
 Ἅγιος Μερκούριος 517, 521
 Ἅγιος Νικόλαος 585
 Ἅγιος Παχώμιος 544
 Ἅγιος Σάββας, βίος 105 || ἐκκλησία 507, 522
 Ἅγιος Σπυρίδωνας 382, 544

- Ἅγιος Ὑπάτιος 435
 Ἁγίου Γρηγορίου ποταμὸς 516, 519
 Ἁγίου Ρωμανοῦ πύλη 237, 380, 383
 Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐκκλησία 439
 Ἀγκυρα 231, 232, 275, 307, 353
 Ἀγκώνα 575
 Ἀγχίαλος 554
 Ἀδὰμ 274, 415, 416
 Ἀδοῦρνος Ἰωάννης 271, 277
 Ἀδριανούπολη 147, 188, 191, 208, 215, 265, 272, 305, 311, 317, 325, 336, 337, 346, 352, 362, 394, 400, 573
 Ἀερμών 127
 Ἀετὸς 487
 Ἀζαρίας 425
 Ἀζοφική 76
 Ἀθανάσιος Α', πατριάρχης 60, 64, 73, 94-98, 145
 Ἀθανάσιος Β', πατριάρχης Ἀλεξανδρείας 159, 161, 544
 Ἀθανάσιος, ἀλληλογράφος Ν. Γρηγορέ 142
 Ἀθηνᾶ 187
 Ἀθήνα 27, 275, 286, 348, 349, 372, 376
 ἢ Ἀθηναῖοι 175, 186, 221, 286, 350, 372, 418
 Ἀθως 161, 194· βλ. καὶ Ἅγιον Ὄρος
 Αἶας 322
 Αἰγαῖο Πέλαγος 67, 275, 276, 285, 348, 397
 Αἰγίνα 554
 Αἴγυπτος 76, 433, 436
 Αἰδίνιο 138, 147, 191, 197, 217, 310
 Αἰθιοπία 426 ἢ Αἰθίοπες 76
 Αἴλιος Ἀριστείδης 83, 88, 327
 Αἴμος 549
 Αἴνος 319, 397, 445
 Αἰτωλία 454, 526, 530, 531, 544
 Ἀκαρνανία 485, 487, 530, 573
 Ἀκίνδυνος Γρηγόριος 168, 169, 179, 195
 Ἀκοβα 464
 Ἀκροκόρινθος 472, 479
 Ἀκροπολίτης Γεώργιος 26, 28, 29, 30, 32-45, 46-48, 53-57, 61, 62, 67, 69, 93, 145, 146, 207, 370, 404, 406, 410, 416, 421-423, 430, 431, 438, 448, 449, 450-457, 580
 Ἀκροπολίτης Κωνσταντῖνος 36, 93
 Ἀκροπολίτης Μελχισεδέκ 85, 90, 93
 Ἀκροπολίτισσα Θεοδώρα 93
 Ἀλανία 150, 362 ἢ Ἀλανοὶ 76, 87, 353, 362, 511
 Ἀλβανίτες 487, 488, 491, 496, 531, 539
 ἢ Ἀλβανοὶ 197, 320, 353, 359, 487-489, 491, 492, 495, 527-531
 Ἀλβέρτος, γερμανὸς αὐτοκράτορας 350
 Ἀλεξάνδρεια 64, 135, 433
 Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας 286, 321, 322, 332
 Ἀλέξανδρος Šišman 312
 Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς 146, 203, 410, 411, 413-416, 420, 421, 424, 446, 548, 551
 Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος 452-455, 509, 510
 Ἀλέξιος Δ' Ἀγγελος 474
 Ἀλέξιος Ε' Δούκας Μούρτζουφλος 474, 475

- Ἀλέξιος Α' Μέγας Κομνηνὸς 453, 508, 509
 Ἀλέξιος Β' Μέγας Κομνηνὸς 511, 512
 Ἀλέξιος Γ' Μέγας Κομνηνὸς 503, 511, 513, 515, 518-521
 Ἀλέξιος Ε' Μέγας Κομνηνὸς 395
 Ἀλέξιος Κομνηνός, γιὸς τῆς Ἄννας Κομνηνῆς 511
 Ἀλέξιος Στουδίτης, πατριάρχης 443
 Ἀλί-πεγίς, ἑπαρχὸς Λυδίας 313
 Ἀλυάτης Νικηφόρος 58
 Ἀμασία 393
 Ἀμαστρίς 326, 453
 Ἀμῆτιν 506
 Ἀμιδα (Diyarbakir) 506
 Ἀμινσὸς (Ἀμισὸς) 516
 Ἀμιτιῶτες Τοῦρκοι 504, 505, 506, 513
 Ἀμμώδιον 506
 Ἀμοιρούτζης Βασίλειος 391
 Ἀμοιρούτζης Γεώργιος 291, 317, 323, 325, 332, 333, 351, 385-400, 412
 Ἀμοιρούτζης Ἀλέξανδρος 391
 Ἀμοιρούτζης Μεχεμέτπεϊ 196· βλ. καὶ Ἀμοιρούτζης Βασίλειος
 Ἀμούρις 569· βλ. Οὐμούρ
 Ἀμύκλιον 482· βλ. Νίκλι
 Ἀναγνώστης Θεόδωρος 103, 111
 Ἀναγνώστης Ἰωάννης 234, 235, 247-259, 276
 Ἀνάπλι 483, 502
 Ἀνάπλους (ὁ) 434, 435, 458
 Ἀναστάσιος Α', αὐτοκράτορας 103, 384, 452
 Ἀνδραβίδα 467, 479
 Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνὸς 277, 352, 414, 453, 508, 509, 510
 Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος 23, 60, 62, 63, 66, 67, 72, 73, 76, 83-87, 93-95, 100, 101, 113, 118, 121-129, 137, 139, 142-145, 153, 158, 159, 175, 188, 189, 203, 204, 273, 274, 354, 409, 410, 427, 563, 581, 596
 Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος 138, 139, 142, 144, 158, 167, 169, 175, 181, 184, 188-190, 195, 196, 202-204, 206, 208, 213, 274, 279, 525, 526, 596
 Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιολόγος 194, 352, 355, 376, 596
 Ἀνδρόνικος Γ' Μέγας Κομνηνὸς 512
 Ἀνδρόνικος Κομνηνός, γιὸς τοῦ Ἀλεξίου Γ' Μεγαλοκομνηνοῦ 512
 Ἄννα τῆς Σαβοΐας, αὐτοκράτειρα 137, 147, 167, 169, 180, 181, 190-192, 207, 213, 214, 217, 279, 570
 Ἄννα Κομνηνὴ 196, 256, 421, 511
 Ἄννα Κομνηνὴ, θυγατέρα τοῦ Δαβὶδ Α' Κομνηνοῦ 399
 Ἄννα Ἀναχουτλοῦ, θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Β' Μεγαλοκομνηνοῦ 507, 512
 Ἄννα, θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Γ' Μεγαλοκομνηνοῦ 511, 513
 Ἄννα, μητέρα τῆς Θωμαΐδος 532
 Ἀντιόχεια (Ἀντιόχου πόλις) 131, 136, 455, 509, 560
 Ἀντώνιος Δ', πατριάρχης 263

- Ἀντώνιος, μοναχὸς 189· βλ. Ἀνδρόνικος Β΄
 Ἄνυτος 133
 Ἀπόκαυκος Ἀλέξιος 98, 147, 148, 159, 182, 189-192, 198, 203, 213, 214, 216, 217, 218, 223, 276, 564, 569
 Ἀπόκαυκος Ἰωάννης, γιὸς τοῦ Ἀλεξίου 218, 219, 225-229, 230, 217, 218
 Ἀπόκαυκος Ἰωάννης, μητροπολίτης Ναυπάκτου 47
 Ἀποστόλης Μιχαήλ 349
 Ἀραβες 295 Ἀραβία 109
 Ἀρανιῶται 517, 522
 Ἀράρδος Γ' (Erard le Maure) 462, 463
 Ἀράχοβα 465
 Ἀραχοβίτσα 537, 539
 Ἀργεντύη 359
 Ἀργος 479, 483, 502 || Ἀργεῖοι 554
 Ἀργυρόκαστρο 488, 530
 Ἀργυρούπολη 395
 Ἀρδάσα 395
 Ἀρέθας Καισαρείας 546, 549-551
 Ἀρειος, πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας 102, 108, 112
 Ἀρεώνησος 523
 Ἀριστοτέλης 74, 78, 161
 Ἀριστοφάνης 40
 Ἀρκάδιος, αὐτοκράτορας 102, 544
 Ἀρμενία 354, 396 || Ἀρμένιοι 311, 326, 547
 Ἀρριανὸς 320, 321, 322, 327
 Ἀρσενιάτες 32, 37, 62, 67, 69, 94, 145, 405, 410, 451, 563
 Ἀρσένιος Αὐτορειανός, πατριάρχης 36, 61, 62, 65, 69, 410, 421
 Ἄρτα 35, 406, 452, 486-488, 491, 525-531
 Ἀρταξέρξης 285
 Ἀρφαξάδ 417
 Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (Ταξιάρχου) ναὸς 434
 Ἀρχιμανδρεῖον 529, 530
 Ἀρχιπέλαγος 317, 320
 Ἀσάν Μιχαήλ 34
 Ἀσάνης Ἰσαάκιος Παλαιολόγος, μέγας δούξ 565
 Ἀσάνης Ἰωάννης, ἀδελφὸς τῆς Εἰρήνης Καντακουζηνῆς 566
 Ἀσθενάρια 422
 Ἀσιδηνὸς Σάββας 451, 453
 Ἀσπρόκαστρον 600
 Ἀσπροπροβατάδες (Kara-koyunlu) 388, 399, 506, 518
 Ἀσσίζες τῆς Ἱερουσαλήμ 464
 Ἀσσύριοι 334, 353
 Ἀτζαγιόλι (Acciaiuoli) 348, 582
 Ἀτὴν, τοῦρκος ἡγεμόνας 271
 Ἀτραμύτιον 452
 Ἀττάλου πόλις (Ἀττάλεια) 454
 Ἀττική 66, 73, 418, 434, 542, 546, 554
 Αὐγαρος, τοπάρχης Ἐδέσσης 443
 Αὐγουσταῖον, Φόρος 383
 Αὐγουστίνος 327
 Αὐγουστος Ὀκταβιανὸς 105
 Αὐλωνία 421
 Αὔσωνες 453, 455, 459

- Ἀχαιμένης 321
 Ἀχάντακα 517, 521
 Ἀχελῷος 487, 527, 528, 531
 Ἀχιλλέας 322, 500
 Ἀχπουγᾶς Γεώργιος 512
 Ἀχυράους 84
 Ἀψαρᾶς Μιχαήλ 528, 536, 538
 Ἀφαρος 521
 Alaeddin, σελτζούκος σουλτάνος 357
 Βαβουσκωμίτης Γεώργιος 26
 Βαγιαζίτ Α΄ 231, 264, 274, 275, 277, 307, 311, 314, 352-355, 376, 530
 Βαγιαζίτ, στρατηγὸς 313, 314
 Βαγρατ Δ΄ 511 || Βαγρατίδες 509, 510, 514
 Βαθὺ (Βατοῦμ) 506, 511
 Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας 472
 Βαλδουῖνος Β΄ 457, 458
 Βαλκάνια 275, 284, 331, 352
 Βαλτική Θάλασσα 542
 Βάρδας 527, 537
 Βάρις 452
 Βαρλαάμ Καλαβρὸς 144, 167-169, 175-179, 195, 564, 583
 Βάρνα 275, 353, 572, 581
 Βαρνάβας, μητροπολίτης Τραπεζούντας 516, 518, 520
 Βάρνακας 487
 Βασίλειος ὁ Μέγας 156, 161
 Βασίλειος Α΄ Μακεδὼν 37, 98, 441
 Βασίλειος Β΄ 442, 443
 Βασίλειος Α΄ Μέγας Κομνηνὸς 507, 512, 513
 Βασίλειος, γιὸς τοῦ Δαβίδ Α΄ Κομνηνοῦ 400
 Βασίλειος Α΄, πρίγκηπας τῆς Μοσχοβίας 263
 Βασίλειος Β΄, μέγας δούξ τῆς Μόσχοβίας 297
 Βασίλειος Βογόμιλος 420
 Βασίλειος ὁ παρακοιμώμενος 442
 Βαταλᾶς Νικηφόρος 538
 Βατάτσης Κωνσταντῖνος 537
 Βάτικα 482
 Βελᾶς, ἐπισκοπὴ 529, 530
 Βελιγράδιον 285, 286
 Βελισάριος 86
 Βενετία 10, 209, 264, 3^ε55, 364, 391, 472, 530, 574, 575, 585, 586 || Βενετοὶ (Ἐνετοὶ/Οὐνετοὶ) 9, 10, 67, 193, 234, 235, 248, 250, 254, 264, 300, 301, 317, 320, 353, 362, 371, 373, 381, 472
 Βενιαμὴν 425
 Βέροια 191, 218, 527, 566
 Βησσαρίων 263, 361, 391, 392, 395, 397, 411, 503, 575, 577, 581
 Βιβλίον τῆς Κουγκέστας 465
 Βιθυνία 70, 83, 191, 204, 219, 410 || Βιθυνοὶ 313, 452
 Βιλλεαρδουῖνος Γοδεφρείδος Α΄ 464, 473, 480
 Βιλλεαρδουῖνος Γοδεφρείδος Β΄ 473

- Βιλλεαρδουίνος Γουλιέλμος 463, 464, 473
 Βιμινάχιον 553
 Βίτελμον (Viterbo) 575, 577
 Βλαστάρης Ματθαῖος 587
 Βλαχέρναι, ναὸς τῆς Θεοτόκου 122, 124, 192, 432, 434, 435, 568, 578, 599
 Βλαχία 309, 310, 525, 526 || Βλάχοι 275, 311, 320, 422, 528
 Βλεμμύδης Νικηφόρος 26, 28, 33, 56, 423
 Βοημοὶ 350
 Βόνιτσα 487
 Βονιφάτιος ὁ Μοφερρατικός 452, 472, 473, 479
 Βοσνία 320
 Βόσπορος 266, 435
 Βουκελλαρίων ἐπαρχία 70
 Βουλγαρία 272 || Βούλγαροι 34, 41, 66, 74, 276, 363, 422, 528
 Βουρσίνα 529
 Βραχέα Χρονικά 556-560, 563-570, 572
 Βρίμπιανη 530
 Βρυέννιος Νικηφόρος 196, 511
 Βυζαντινὴ Χρονογραφία (*Historia Imperatorum*) 408, 409
 Βυζάντιο 28, 47, 137, 150, 154, 162, 175-177, 232, 261, 262, 275, 293, 303, 307, 348, 354, 363, 369-374, 393-395, 399, 407, 473, 481, 459, 510, 546, 554, 569, 580
 Bayram, ἐμίρης τῆς Χαλυβίας 513
 Bruni Leonardo 357
 Γαβαλᾶς Ματθαῖος 195
 Γαβρᾶς Μιχαήλ 88, 104, 195
 Γαβριήλ, ἡγούμενος 529, 530
 Γάιος Καλιγούλας 446
 Γαλατᾶς 147, 180, 194, 286, 375, 383, 516, 518
 Γαλάτες 146, 373 || Γαλατία 382
 Γαντοπέδιν 521
 Γατελούζοι 271, 272, 273, 274
 Γατελοῦζος Δομένικος 272
 Γατελοῦζος Δωρίνος 272, 399
 Γενέσιος Ἰωσήφ 332
 Γενητῆς 257
 Γενίτσαροι (Ἰανιτζήριοι) 275, 278, 398
 Γεννάδιος Β', Γεώργιος Σχολάριος 263, 276, 291, 292, 294, 298, 300, 323, 325, 331, 336, 337, 339-345, 361, 597-598
 Γένουα 10, 221, 353, 382, 518 || Γενουάτες 9, 147, 155, 158, 180, 273, 302
 Γερμανία 281, 359, 362 || Γερμανοὶ 281, 373
 Γερμανὸς Γ', πατριάρχης 98
 Γερόντιος, ἡγούμενος 298
 Γέτες 320
 Γεωργία 398, 504, 509, 510, 521, 522
 Γεώργιος Γ', γεωργιανὸς ἡγεμόνας 509, 510 || Γεώργιος Η' 574
 Γεώργιος Κύπριος 26, 36, 49, 62, 65, 94, 427

- Γεώργιος Μοναχὸς 104, 419, 426, 438, 439
 Γεώργιος Σύγκελλος 374
 Γεώργιος Σχολάριος βλ. Γεννάδιος Β'
 Γκίζης Βαρθολομαῖος 462
 Γκιὸλ Τσαῖρ, λίμνη 396
 Γλαρέντζα 465, 485, 487, 488, 573
 Γλιτζιασθλάνης (Qiliç Arslan) 517, 523
 Γλυκᾶς Μιχαήλ 419
 Γλυκὺ 539
 Γοθονιήλ 426
 Γόλαχα 507, 517
 Γολιάθ 203
 Γουδέλης Γεώργιος 10 || Ἰωάννης 10, 11
 Γουλιέλμος τῆς Τύρου 465
 Γούλου φυλακή 400
 Γραικοὶ 292, 295, 296, 338
 Γρηγοῦς Νικηφόρος 43, 47, 53, 86-88, 94-96, 122, 123, 137-139, 140-186, 1888, 189, 194, 198-200, 203-206, 215-217, 221, 222, 229, 276, 356, 357, 359, 360, 371, 435, 557, 564, 569, 570, 583, 584
 Γρηγόριος Γ', πατριάρχης 291, 294, 299, 297, 336
 Γρηγόριος ΙΓ', πάπας 142
 Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς 43, 130, 133, 135, 161
 Γρηγόριος Νύσσης 161
 Γρηγόριος Παλαμᾶς 138, 149-151, 155, 158, 167-170, 178, 179, 183, 197, 199, 214, 219, 518, 564
 Γρηγόριος Σιναΐτης 518
 Γυναικόκαστρο 225, 566
 Γωνία 512
 Corvinus Matthias 118
 Cramoisy Sébastien 118
 Δαβίδ, προφητάναξ 139, 203, 263, 500
 Δαβίδ Α' Μέγας Κομνηνὸς 385-388, 390-395, 397, 399
 Δαβίδ, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Μεγαλοκομνηνοῦ 451, 453, 509
 Δαβίδ Γ', βασιλεὺς Ἰβηρίας 511 || Δαβίδ Ζ' 506
 Δακίβυζα 37
 Δακνοπίνης Στέφανος 516, 520
 Δαμασκηνὸς Στουδίτης 587
 Δάνδολος Ἐρρίκος 472
 Δανία 359
 Δαρῆτος 409
 Δαρμάριος Ἀνδρέας 582
 Δαφνούντα 506, 520, 522
 Δαφνουσία 458
 Δέκιος 102
 Δέμεννα 546, 554 || Δεμενῆται 554
 Δεξιὸς Θεόδωρος 170
 Δευκαλίων 426
 Δημοσθένης 25, 159, 161
 Διδυμότειχο 139, 142, 146, 158, 189, 193, 197, 203, 207, 213, 215, 216, 272, 564-567
 Δικαίσιμον 507
 Διοκλητιανὸς 102, 108, 409, 438

- Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 78, 167
 Διονύσιος, μοναχὸς 558
 Διόνυσος 446
 Δοβρουτσά 309
 Δούκας Μιχαήλ 11, 231, 233, 250, 263, 269, 270-286, 289-293, 295-303, 307-311, 314, 325, 330, 342, 343, 352, 355, 365, 369, 375-377, 382-384, 386, 396, 580
 Δούναβης 281, 542
 Δουσάν Στέφανος 147, 191, 192, 217, 219, 525, 526, 530, 531
 Δραγομή 529
 Δρυϊνούπολις 488, 530
 Δωρανίτες 507
 Dudith Augustinus Sbardellatus 118
 Ἐβδομον 443
 Ἐβραῖοι 93, 124, 309, 335, 346, 417, 581
 Ἐβρος ποταμὸς 197
 Ἐδεσα 443
 Εἰρηναῖος 107
 Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη 34, 43
 Εἰρήνη (Γιολάντα), σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου 122
 Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ 160, 170, 194
 Εἰρήνη Παλαιολογίνα, σύζυγος Βασιλείου Α΄ Κομνηνοῦ 507, 512
 Εἰρήνη, θυγατέρα τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη 141
 Εἰρήνη, θυγατέρα τοῦ δεσπότη Θωμᾶ 528
 Ἐκηβόλιος 132, 134
 Ἐκθεις Χρονική 306, 338, 340, 390, 411
 Ἐλένη Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου 192, 568, 570, 192
 Ἐλένη Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Δαβίδ Α΄ Κομνηνοῦ 397, 398
 Ἐλένη Παλαιολογίνα, ἑξαδέλφη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου 573
 Ἐλεος (Ἐλος) τῆς Λακεδαίμονος 482
 Ἐλιαβούρκος Νικηφόρος 499
 Ἐλλάς 25, 549 ἢ Ἐλληνες 25, 28, 56, 160, 175, 269, 293, 296, 301, 311, 319, 321, 331, 332, 334, 356, 363, 369, 370-375, 377-381, 393, 394, 397, 451, 462, 476, 479, 480, 481, 495, 531, 542, 544 ἢ Ἐλληνισμός 25, 68, 261, 267, 269, 283, 344, 363, 369, 370, 371, 404, 405, 488, 500, 557, 575
 Ἐλλήσποντος 24, 286, 348, 374
 Ἐλπίδιος πατρίκιος 554
 Ἐξαμίλιον 233, 350, 353, 358, 488, 499, 500, 501
 Ἐξαπτέρυγος Θεόδωρος 26, 33
 Ἐπιβάτες 565
 Ἐρζικαῖν (Ἐρζιγκιάν) 395, 513, 504, 506
 Ἐρμογένης 25

- Ἐρτογρούλης 583
 Ἐσέ, τοῦρκος ἡγεμόνας 271
 Εὐάγριος 100, 103, 105, 110, 111, 113, 114, 119, 545-547, 549
 Εὐβοία 217, 275, 472, 542, 546, 547, 550
 Εὐδοκία, θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ Η΄ 36
 Εὐδοκία (Κουλκάνχατ), σύζυγος τοῦ Μανουήλ Γ΄ Κομνηνοῦ 512
 Εὐδοκία, θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ Κομνηνοῦ 513
 Εὐδοκία, σύζυγος τοῦ Γ. Ἀκροπολίτη 37
 Εὐδοκία Balšić 487, 490, 496
 Εὐλογία, ἀδελφή τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου 459
 Εὐξείνος Πόντος 76, 348, 374
 Εὐριπίδης 40
 Εὐροία 539
 Εὐσέβιος Καισαρείας 100, 102-113, 117, 134, 419
 Εὐστάθιος, πατριάρχης 443
 Εὐφροσύνη, αὐτοκράτειρα 454
 Εὐχίτες 176
 Ἐφεσος 134, 271, 313
 Ἐφραίμ, χρονογράφος 30, 31, 43, 404-406, 445-448, 450-460
 Excerpta Barbari 556
 Ζαρίδης Ἀνδρόνικος 142
 Ζενεβέσης Γκίνη 487, 488, 490
 Ζενεβίσης Γκιώνη 530 ἢ Ζενεβισαῖοι 529
 Ζηλωτὲς 183, 185, 197, 213, 217-229
 Ζύγανα 395
 Ζωή, αὐτοκράτειρα 443, 444, 447
 Ζωναρᾶς Ἰωάννης 104, 410, 418, 419, 421, 426, 446-448
 Ζώσιμος 419
 Ἡγήσιππος 106
 Ἡλιογάβαλος Ἀβίτος 418, 446
 Ἡλιόδωρος 107
 Ἡλιοῦ, τὸ κάθισμα τοῦ ἁγίου 575
 Ἡπειρος 23, 24, 25, 29, 30, 34, 48, 146, 405-407, 424, 454, 473, 485, 487, 496, 499, 525, 526, 530, 531, 542, 546, 547, 550, 554, 559, 560
 Ἡράκλεια Ποντική 140, 291, 348, 374, 453, 567, 598
 Ἡράκλειος 417, 440
 Ἡρόδοτος 320, 327, 363
 Ἡρώδης 105
 Ἡσαίας, πατριάρχης 448
 Ἡσαίας, ἡγούμενος 529
 Ἡσυχασμός 137, 138, 143, 147-149, 154, 157, 162, 166-177, 179, 193, 197, 199, 268, 361 ἢ Ἡσυχαστὲς 138, 147, 152, 155, 166, 168, 169, 174, 179, 200, 214
 Gattilusio Francesco 193
 Ζάγανος πασάς 375, 399
 Ζαγαρομάτης Γεώργιος 58
 Ζαγορίτες 530

- Θάμαρ 508, 509, 510
 Θάμαρ, θυγατέρα τοῦ Γ. Σφραντζῆ 574
 Θάσος 316, 317, 326
 Θεμιστοκλῆς 89
 Θεοδοσία 297
 Θεοδόσιος Α' 102, 539, 544
 Θεοδόσιος Β' 103, 104, 105, 124, 125
 Θεοδοσίου Α' στήλη 384
 Θεοδώρα Καντακουζηνή, θυγατέρα τοῦ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ 138, 192, 198
 Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ Μανουῆλ Α' Μεγάλου Κομνηνοῦ 511
 Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ Βασιλείου Μεγάλου Κομνηνοῦ 513
 Θεοδώρα Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Γ' Κομνηνοῦ 521
 Θεοδώρα Κομνηνή (Χατοῦν), σύζυγος τοῦ Οὐζούν Χασάν 388, 399
 Θεοδώρα Ἀχροπολίτισσα, σύζυγος Ἀλεξίου Φηλανθρωπηνοῦ 93
 Θεοδώρα Παλαιολογίνα 191
 Θεοδώρατος Κύρρου 102, 103, 108, 110, 112, 118
 Θεόδωρος Α' Λάσκαρης 39, 53, 144, 430, 431, 451, 452
 Θεόδωρος Β' Δούκας Λάσκαρης 26-29, 33-35, 37, 38, 40, 42, 49, 53, 54-56, 58, 59, 68, 144, 214, 423, 424, 430, 431, 436, 450
 Θεόδωρος Β', δεσπότης τῆς Ἡπείρου 35
 Θεόκλητος, μητροπολίτης Διδυμοτείχου 203
 Θεότιμος 173
 Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου ναὸς 227
 Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ναὸς· βλ. Βλαχέρναι
 Θεοτόκου τῶν Χαλκοπρατείων ναὸς 124
 Θεοφάνης Ὁμολογητῆς 104, 105, 408, 419, 426, 435, 545, 546, 555
 Θερμοπύλες 162, 472
 Θεσσαλία 426, 472, 525-529, 531, 536, 542, 547, 550, 554
 Θεσσαλονίκη 33, 47, 176, 178, 183, 184, 191-193, 197, 200, 213, 216-219, 221, 222, 224, 225, 229, 233-235, 247, 248, 250, 251, 254, 256, 257, 266, 275, 276, 333, 348, 356, 407, 423, 452, 454, 472, 566, 572
 Θήβα 472, 477
 Θουκυδίδης 162, 207, 208, 318, 320, 321, 327
 Θράκη 34, 63, 66, 73, 74, 137, 147, 180, 189, 191, 193, 199, 215-217, 274, 279, 281, 348, 352, 356, 357, 372, 373, 445, 545, 546, 554
 Θρακήσιοι 547
 Θωμαῖς 526, 531, 532
Historia Augusta 418
 Ἰάγαρης, ἔμπορος 301 ἢ Λουκάς 10 ἢ Μανουῆλ 11
 Ἰάγαρις, παπποὺς τοῦ Γ. Ἀμοιρούτζη 390, 396

- Ἰαγούπης, ἀρχηγὸς τοῦ στόλου 397
 Ἰαγρός Ἀνδρόνικος 594
 Ἰάδαρα (Zara/Zadar) 421
 Ἰαθατίνης 451, 454
 Ἰανύη – Ἰανύιον (Γένουα) 382
 Ἰασίτης Ἰωβ 66
 Ἰασόνιον Ἀκρον 507, 523
 Ἰβάν Ἀλέξανδρος Šišman 314
 Ἰβηρες 508, 509, 511, 513, 517 ἢ Ἰβηρία 353, 362, 389, 506, 508-511, 586
 Ἰερὸν Στόμιον 276
 Ἰερουσαλὴμ 106, 130, 191, 282, 425, 433, 464
 Ἰζαὺ Buondelmonti Acciaiuoli 405, 407, 487, 496, 497, 529, 530, 534-536
 Ἰζατὴ 272
 Ἰησοῦς Χριστὸς 51, 87, 102, 110, 121, 126-129, 135, 181, 239, 243, 274, 308, 327, 443, 446, 455, 474, 475, 476, 500
 Ἰκόνιον 452, 454, 583
 Ἰλιον 321, 322
 Ἰλλυρία 353 ἢ Ἰλλυρικὸν 554 ἢ Ἰλλυριοὶ 359
 Ἰμβρος 316, 317, 324, 333, 374, 397
 Ἰνδία 433 ἢ Ἰνδοὶ 159
 Ἰοβιανὸς 102
 Ἰόνιον πέλαγος 406, 487, 489, 579
 Ἰονούζης 317
 Ἰουδαῖοι 92, 93, 281
 Ἰούδας 425
 Ἰουλιανός, αὐτοκράτορας 102, 130-135, 441
 Ἰούλιος Ἀφρικανὸς 106
 Ἰουστινιάνης (Ἰουστινιανὸς/Ἰωάννης Λόγος) 302, 382, 383
 Ἰουστινιανὸς Α' 86, 99, 119, 435, 439, 542, 544, 545
 Ἰουστινιανὸς Β' ὁ Ῥινότμητος 97, 98, 599
 Ἰουστίνος Α' 103
 Ἰουστίνος Β' 439
 Ἰουστίνος Μάρτυς 107
 Ἰσαάκιος Α' Κομνηνὸς 411, 440
 Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος 509
 Ἰσαῖμ 529
 Ἰσίδωρος Α', πατριάρχης 155, 170, 192, 568, 570
 Ἰσίδωρος Κιέβου 290, 291, 292, 294, 297, 343, 361, 375, 380, 382, 577
 Ἰσλάμ 195, 239, 263, 278, 308, 311, 361, 391
 Ἰσμαήλ, γιὸς τοῦ ἐμίρη τῆς Σινώπης 376, 378, 382
 Ἰσπανία 582 ἢ Ἰσπανοὶ 362, 536
 Ἰστορία πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως 338, 340, 345, 390, 399, 597
 Ἰστρος 553
 Ἰταλία 175, 177, 267, 281, 290, 291, 301, 354, 373, 375, 412, 548, 559, 575, 582 ἢ Ἰταλοὶ 56, 281, 294, 295, 317, 331, 349, 370, 407, 409, 433, 438, 453, 458, 459, 582
 Ἰωάννα, πάπισσα 359
 Ἰωάννης Α' Τζιμισχῆς 442

- Ἰωάννης Β' Κομνηνός 298, 413, 583
 Ἰωάννης Γ' Βατάτζης 28, 32-34, 43, 46, 53, 144, 430, 431, 434
 Ἰωάννης Δ' Λάσκαρης 32, 35, 37, 53, 58, 67, 68, 70, 145, 280, 405, 563
 Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος 150, 151, 173, 190, 191-193, 197, 213, 214, 217, 264, 280, 352, 356, 515, 518, 565, 566, 568-570, 596
 Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός 47, 137-139, 142-144, 146, 147, 150, 151, 157, 160, 162, 167-174, 180, 182-185, 187-212, 213-230, 271, 275, 276, 279-281, 284, 518, 520, 528, 563-570, 587
 Ἰωάννης Ζ' Παλαιολόγος 275
 Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος 233, 237, 238, 264, 266, 281, 290, 292, 297, 353-356, 371, 373, 577, 581, 593, 596
 Ἰωάννης Β' Κομνηνός, αὐτοκράτορας τῆς Τραπεζούντας 36, 298, 413
 Ἰωάννης Δ' Κομνηνός, αὐτοκράτορας τῆς Τραπεζούντας 389, 395, 397, 399, 574
 Ἰωάννης Η' Ξιφιλίνος, πατριάρχης 420
 Ἰωάννης ΙΑ' Βέκκος, πατριάρχης 64, 66, 71, 72, 94, 98, 427
 Ἰωάννης ΙΓ' Γλυκὺς, πατριάρχης 141, 146
 Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας, πατριάρχης 147, 148, 190, 192, 198, 214, 566, 567, 570
 Ἰωάννης ΚΒ' πάπας 425
 Ἰωάννης Δαμασκηνός 161
 Ἰωάννης Ἰταλός 56
 Ἰωάννης Κομνηνός, ἀνεψιὸς τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ 411
 Ἰωάννης Ὀρφανοτρόφος 443
 Ἰωάννης Οὔρεσις 536
 Ἰωάννης Χρυσόστομος 102, 105, 161
 Ἰωάννης, μητροπολίτης Ἡρακλείας 140
 Ἰωάννινα 353, 404-406, 486-488, 491, 492, 495-500, 525, 527-528, 530, 531, 534, 536, 537, 539
 Ἰωᾶς 425
 Ἰωάσαφ μοναχός· βλ. Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός
 Ἰωάσαφ, ἀδελφὸς τῆς Μαρίας Ἀγγελίνας 529, 535
 Ἰωδαὲ 425
 Ἰωήλ, χρονογράφος 29, 30, 31, 404, 438-441
 Ἰωνία 103, 106, 278, 321, 324, 331, 335
 ἢ Ἰωνες 313
 Ἰώσηπος 103, 106, 321, 324, 331, 335
 Ἰωσήφ Α', πατριάρχης 98
 Ἰωσήφ Β', πατριάρχης 267
 Ἰωσήφ, μητροπολίτης Τραπεζοῦντος 516· βλ. Λαζαρόπουλος Ἰωσήφ
 Καβαζίτες (Καβαζιτιανοὶ/Καβασιτάνοι) 395, 400, 507, 516, 518, 519
 Καβαζίτης Ἰωάννης, δούκας Χαλδίας 513, 519
 Καβαζίτης Λέων, πρωτοβεστιάριος 519
 Καβάσιλας Δημήτριος 172
 Καβάσιλας Νεῖλος 200
 Καβάσιλας Νικόλαος 219, 220

- Καῖνάν 417
 Καισάρεια 598
 Καῖχοσρόης σουλτάνος Ἰκονίου 452
 Καλαβρία 177, 551 ἢ Καλαυροὶ 550, 554
 Καλαμᾶς 539
 Καλιμάνης, βούλγαρος ἡγεμόνας 46
 Καλλιούπολις (Καλλίπολη) 138, 199, 393, 397
 Κάλλιστος Α', πατριάρχης 193, 515, 518
 Κάλλιστος Γ', πάπας 317
 Καλοειδᾶς Μιχαὴλ 143
 Καλόθετος Λέων 150
 Καμερὼ 583
 Καμινιάτης Ἰωάννης 234, 247, 353
 Καμπανέσης 480, 483· βλ. Σαμπλίττης Γουλιέλμος
 Κανανός Ἰωάννης 233, 234, 236-241, 245
 Κανανός Λάσκαρις 236
 Κανδηλῶν κάστρο 487
 Κάνιος ἐπισκοπὴ 395
 Καντακουζηνάτοι 502
 Καντακουζηνός Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, μέγας δομέστικος 306, 383
 Καντακουζηνός Μανουήλ, γιὸς τοῦ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ 194, 205, 218
 Καντακουζηνός Μιχαὴλ 188
 Καντακουζηνός, γαμπρὸς Λουκά Νοταρᾶ 302, 305
 Καππάδοκες 392
 Καρακχιολο 582
 Καρατζίας 362
 Καρία 61, 71
 Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυός 67, 71
 Κάrouλος, λατίνος στρατιώτης 57
 Καρυανίτης, πρωτοβεστιάριος 57
 Καρύκης Δημήτριος 26
 Κασίμης, ἀρχηγὸς στόλου 397
 Κασσάνδρεια 63
 Κασταμονή 310
 Καστοριά 191, 526, 529
 Καστοριανός Δημήτριος 253
 Καστοριανός Ἰωάννης 247, 253
 Καστοριανός Ὁδηγητριανός 253, 247
 Κάτα, θυγατέρα τοῦ Δαβὶδ Δ' 511
 Καταβατὸς 516, 519
 Καταβοληνός Θωμᾶς 386
 Καταλανοὶ 63, 66, 87, 573
 Κατοχή, Ἀκαρνανίας 493
 Καύκασος 362, 396, 508
 Κάϋστρος ποταμὸς 71
 Καφάς 147, 294, 297, 306, 587, 600
 Κάφηροι 547
 Καψοκαβάδης 491, 527 ἢ Ἰωάννης 537
 Κεδρηνός Γεώργιος 104, 105, 418, 419, 426, 439, 440, 486, 586
 Κέχροψ 418, 426 ἢ Κεκροπίδαι 175
 Κελβιανὸν 89, 453
 Κελεστίνος, πάπας 107
 Κέλτες 146, 159 ἢ Κελτικὴ 359
 Κεραμαρείων, περιοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως 375
 Κερασούντα 505, 506, 516, 523
 Κεράτιος Κόλπος 286, 377
 Κέρκυρα 208, 571, 575, 576, 579
 Κίεβο 297

- Κικέρωνας 360
 Κίονας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου 342, 384
 Κλαρέντζα βλ. Γλαρέντζα
 Κλαύδιος Πτολεμαῖος 325, 396
 Κλαυσῆς Ἡλίας 538
 Κλειδᾶς Γεώργιος, μητροπολίτης Κυζίκου 35
 Κολχίδα 393, 394, 396, 522
 Κομεντιόλος 554
 Κομνηνὸς Βασίλειος 400
 Κομνηνὸς Γεώργιος 394, 400
 Κομνηνὸς Μανουὴλ 400
 Κομνηνὸς Σκαντάριος 397
 Κομνηνὸς Σκαντάριος Ἀλέξιος 399, 400
 Κομνηνός, χρονογράφος 161
 Κόντος, ἀρχηγὸς τοῦ στόλου 317
 Κοντοστέφανος Φλαμούλιος 558
 Κορβίνος Ματθαίας 350
 Κόρινθος 452, 472, 483, 502, 546, 548, 550 ἢ Κορίνθιοι 454, 554
 Κορώνη 551
 Κόσοβο 275
 Κοσσυφοπέδιο 352, 353
 Κουλάνχατ (Εὐδοκία), θυγατέρα τοῦ Δαβὶδ Α΄ Κομνηνοῦ 512
 Κουμάνοι 76
 Κουτζοθεόδωρος 538
 Κρανέα 487, 490
 Κρετζούνιστα 529
 Κρήτη 297, 349, 581, 586 ἢ Κρήτες 84, 85, 89, 91, 312
 Κριμαία 66, 297, 306
 Κριτόβουλος (Ἑρμόδωρος) Μιχαήλ 262, 279, 293, 300, 302, 303, 315-327, 330-334, 337, 339, 345, 351-353, 356, 358, 369, 371, 376, 377, 382, 383, 386-388, 396, 397, 597
 Κρόνος 134 ἢ Κρόνια 134
 Κρώμνα 453
 Κυδώνης Δημήτριος 195, 219, 232, 262, 264, 265
 Κυδωνίες Κρήτης 349
 Κύζικος 176, 413, 427, 459, 568
 Κυνηγοῦ (τὰ) 375
 Κυπαρισσιώτης Ἰωάννης 174
 Κυριακὸς Ἀγκωνίτης 360
 Κυριαννίτης Ἰάκωβος 558
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 134
 Κύριλλος Σκυθοπολίτης 105
 Κύτωρον 453
 Κωκαλᾶς Γεώργιος 218, 229
 Κωνσταντίνος ὁ Μέγας 28, 102, 104, 105, 121, 125, 133, 134, 135, 181, 263, 274, 342, 370, 384, 416, 417, 435, 446
 Κωνσταντίνος Ε΄ 551
 Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος 27, 110, 440, 551, 555
 Κωνσταντίνος Η΄ 442, 443
 Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος 276, 343, 350, 380, 383, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 579, 581, 582
 Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ἐγγονὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ 83, 87, 93
 Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, δεσπότης

- 158
 Κωνσταντίνος Τich 36
 Κωνσταντίνος, αὐτοκράτορας 133, 435
 Κωνσταντινούπολη 10, 11, 23, 24, 30, 32, 37, 38, 43, 62, 67, 87, 105, 118, 124, 141, 143, 144, 160, 167, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 183, 188, 191, 194, 216, 232, 233, 236, 242, 261, 265, 272, 275, 280, 282, 291, 294, 297, 298, 317, 318, 326, 337, 338, 346, 351, 352, 353, 355, 363, 370, 375, 378, 382, 388, 390-392, 396, 400, 409, 411, 433, 438, 445, 446, 448, 451, 454, 457, 459, 463, 472, 473, 477, 500, 504, 505, 511, 517, 518, 520, 523, 545, 559, 572, 574, 579, 585, 595, 596
 Λαζαρόπουλος Ἰωσήφ 516, 517, 520
 Λάζαρος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων 191
 Λαζία 512 ἢ Λαζική 505, 508, 511, 512, 517, 521 ἢ Λαζοὶ 5512
 Λακοδαιμονία 482, 544, 546, 551 ἢ Λακοδαιμονίτες 482, 554
 Λακωνία 574 ἢ Λάκωνες 554, 555
 Λαόνικος, ἱερέας 349
 Λαραχανή 517, 522
 Λασκαρίδες 23-26, 29, 30, 35, 38, 43, 53, 61, 65, 68, 69, 83, 214, 274, 354, 405, 423, 424, 427, 428, 430, 431, 434, 438
 Λατῖνοι 26, 41, 43, 52, 54, 56, 57, 150, 158, 175-177, 194, 248, 272, 284, 290, 294, 295, 297, 344, 405, 409, 452, 455, 456, 458, 459, 472
 Λεντιανὰ 452
 Λεονάρδος τῆς Χίου 11, 302, 586
 Λεοντάρης Δημήτριος 282
 Λεοντάριο 358
 Λεόντιος Μαχαιρᾶς 30, 404, 405
 Λεοντόκαστρον 506
 Λέσβος 88, 270-273, 276, 320, 353
 Λευκάδα 530, 487, 496
 Λεύκαρνοι 506 βλ. Ἀσπροπροβατάδες
 Λέων Α΄ 105
 Λέων Γ΄ 441
 Λέων Δ΄ 440
 Λέων Γραμματικὸς 105, 418, 419, 439, 440
 Λεωνίδα 162
 Λῆμνος 272, 316, 317, 331, 354, 374, 397
 Λιβανός, πρωτοβεστιαρίτης 85, 87-89
 Λιβαδηνὸς Ἀνδρέας 520
 Λιβάνιος 115, 132, 134, 207
 Λιβέρης 488
 Λίβιος 360
 Λίμνια 505, 507, 523 ἢ Λιμνίον 517
 Λιώσα Πέτρος 528
 Λογαρᾶς Φίλιππος 101
 Λογγιβάρδοι 454
 Λόγγος Ἰωάννης βλ. Ἰουστινιάνης
 Λοπάδιον 452
 Λουκάς, εὐαγγελιστὴς 417
 Λούκκα, πόλη τῆς Ἰταλίας 578

- Λυδία 89, 91, 273, 313, 432 || Λυδοί 313
 Λυκοῦργος 159, 186, 221
 Λυών 36, 67, 71, 72, 121, 261, 292
 Lange Johann 118
 Μαγκαφᾶς Θερόδωρος 451
 Μαγκλαβίτης Νικόλαος 46
 Μαγνησία 309, 313, 432
 Μαζαρακαῖοι 528
 Μάζαρις 499
 Μαϊάνδρος 61, 84, 89, 93, 451, 453, 455
 Μαϊτάνιν 506, 516, 520
 Μακεδονία 34, 63, 66, 73, 75, 137, 191, 215, 216, 352, 472, 545, 546, 551, 554, 564, 566, 567
 Μακρεμβολίτης Ἀλέξιος 9, 214, 215, 222
 Μακρῆς Μακάριος 577
 Μακροῦ Αἰγυπτοῦ χώρα 511, 512, 517, 522
 Μαλακασαῖοι 528, 529, 530 || Μαλακάσιοι 528
 Μαλάλας Ἰωάννης 104, 418, 426, 439, 551
 Μαλαξὸς Μανουήλ 411, 587
 Μαλέας 546, 550
 Μαμελοῦκοι 77
 Μαμίας, γεωργιανὸς ἡγεμόνας 393, 398
 Μανασσῆς Κωνσταντίνος 403, 405, 406, 409, 419, 416, 447
 Μάνη 473, 582
 Μανιάκης Γεώργιος 443
 Μανουήλ Α΄ Κομνηνὸς 277, 409, 417, 453, 510
 Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος 232-234, 237, 264, 275, 280-282, 290, 333, 352-355, 357, 370, 376, 407, 411, 488, 499, 500, 512, 518, 529, 572, 573, 577, 580, 581, 584, 596
 Μανουήλ Β΄ Μέγας Κομνηνὸς 511, 512
 Μανουήλ Γ΄ Μέγας Κομνηνὸς 511, 516, 520, 522
 Μανουήλ, πατριάρχης 47, 48
 Μανουήλ, πρωτοσεβαστὸς 509
 Μαντένα 501
 Μαντινεία 249, 499
 Μάξιμος Ὁμολογητὴς 161
 Μάρα, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τοῦ Σερβίας 574
 Μαργαρίτα τοῦ Πασσαβᾶ 463, 467
 Μάρθα, θυγατέρα τοῦ Βαγράτ Δ΄ 511
 Μαρία Μεγάλη Κομνηνή (δεσποινάχα) 513, 516, 518, 521
 Μαρία Ἀγγελίνα Παλαιολογίνα 527-530, 532, 535, 536
 Μαρία ἡ Αἰγυπτία 105
 Μαρία ἡ ἐξ Ἀλανῶν (Δούκα), αὐτοκράτειρα 511
 Μαρία, χήρα τοῦ Ἰσαακίου Β΄ Ἀγγέλου 454
 Μαριάμ, βασίλισσα τῆς Ἰβηρίας 510
 Μαρχεσίνα 33
 Μαρχιανός, αὐτοκράτορας 104
 Μάρκος Ἀντωνίνος 104

- Μάρκος Αὐρήλιος 133, 135
 Μάρκος Εὐγενικός 291, 297, 361
 Μαρμαρᾶ, Θάλασσα 435
 Μάρμαρα 517, 521
 Μαρυανδηῶν ἐπαρχία 70
 Μασκαράνος Μισαήλ 245
 Μασσαλιανοὶ 176, 177
 Ματζούκα 505, 521, 522
 Ματθαῖος Α΄ Καντακουζηνὸς 160, 172, 191, 193, 194, 280, 518
 Ματθαῖος Ἐφέσου 122, 195
 Μαύρη Θάλασσα 298, 377, 388, 521, 522, 579
 Μαυρίκιος, αὐτοκράτορας 103, 104, 110, 440, 546, 547, 550, 553, 554
 Μαυροζώμης Μανουήλ 451
 Μαυροπροβατάδες (Akkoyunlu) 505
 Μαχμουτ πασᾶς (Μαχουμουτ πασίας) 386, 388, 390, 396
 Μεθώνη 551
 Μειζομάτες 507
 Μέκκα 359
 Μελένικο 46
 Μέλητος 133
 Μελισσηνὸς (Μελισσουργὸς) Μακάριος 11, 248, 338, 575, 576, 581-584, 586-588
 Μελκούτζης 530
 Μένανδρος Προτήκτωρ 545
 Μεσαρέα τοῦ Μορέως 479
 Μεσαρέα τῆς Τραπεζούντας 396
 Μεσαρίται 528
 Μέση ὁδὸς τῆς Πόλεως 593
 Μεσημβρία 348, 374, 560
 Μεσίνη τῆς Μακεδονίας 554
 Μεσόγειος 148, 172, 472, 559
 Μεσοποταμία 399
 Μεσοπόταμος 530
 Μεσοτείχιον 11
 Μεσοχάλδειον 392, 393, 395
 Μετέωρα 524
 Μετεώριον 459
 Μέτζοβο 529
 Μετοχίτη Εἰρήνη 141
 Μετοχίτης Ἀλέξιος 220
 Μετοχίτης Θεόδωρος 83, 84, 101, 102, 122, 140-142, 144, 152, 154, 156, 158, 159, 167, 168, 179, 189, 220, 563
 Μετοχίτης Νικηφόρος 140
 Μεχεμέτις βλ. Μωάμεθ Β΄
 Μηρσαίτης 239, 240, 242, 243, 245
 Μητροφάνης Β΄, πατριάρχης 291
 Μίθριον Ὄρος 394, 396, 521
 Μικρὰ Ἀσία 37, 60, 61, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 83, 84, 89, 137, 146, 188, 214, 232, 261, 265, 271, 274-276, 307, 317, 331, 357, 451, 504, 582
 Μίλητος 84
 Μιχαήλ Γ΄ 37, 439
 Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγῶν 442, 443, 444, 447
 Μιχαήλ ΣΤ΄ ὁ Στρατιωτικὸς 440
 Μιχαήλ Ζ΄ Παραπινάκης 511
 Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος 30, 32, 35, 36-39, 42, 46-58, 60-62, 65-72, 76, 83, 94, 138, 140, 141, 144, 145, 207, 214,

- 261, 274, 280, 281, 283, 292, 354, 370, 405, 410, 413, 423, 424, 427, 430, 431, 445, 451, 457, 459, 464, 473, 563, 583, 596
- Μιχαήλ Θ' 66, 156, 596
- Μιχαήλ Β' Δεσπότης τῆς Ἡπείρου 34, 35, 48, 406, 448, 454
- Μιχαήλ τοῦ Ἀρχαγγέλου, ἐκκλησία 435
- Μιχάλαπαις (Μιχαλόγλης) 237
- Μογγόλοι τῆς Χρυσῆς Ὀρδῆς 66, 76, 84, 231, 276, 307
- Μονεμβασία 465, 473, 479, 540-555, 559, 568, 575, 581, 582, 585 || Μονοβασία 482, 483
- Μονή (ες): Ἀγίας Σοφίας Τραπεζούντας 517, 523 || Ἀγίου Ἰωάννου στὸ Ἐβδόμον 443 || Ἀγίου Προφήτου Προδρόμου τοῦ ἐν Τρούλλῳ 599 || Ἀγίου Ὑπατίου τῶν Ρουφινιανῶν 435 || Βαζελῶνος 521 || Βατοπεδίου 194, 341 || Βλατάδων 250 || Ἐλεούσης 517, 520, 522 || Θεοσκεπάστου 506, 521 || Θεοτόκου των Βλαχερνῶν 435 || Θεοτόκου τῆς Ὁραίας Πηγῆς, 124 || Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου 575, 571 || Ἰβήρων 548 || Μαγγάνων 194 || Μανουήλ 443 || Παμμακαρίστου 325, 340, 599 || Παντοκράτορος 249, 294, 298, 577 || Περιβλέπτου 444 || Τιμίου Προδρόμου Κωνσταντινουπόλεως 427 || Σερρών 341 || Σανίδων 85, 90 || Σινᾶ 433 || Σουμελᾶς 505, 516, 519 || Στουδίου 400, 443, 460 || Σωσάνδρων 38, 54, 58, 158 || Τρουλλωτῆς 307, 312
- || Ὑακίνθου 452, 456 || Χαρσιανίτου 194, 336 || Χριστοῦ τοῦ Ἀκαταλήπτου 167, 178 || Χώρας 138, 141, 143, 147, 148, 157, 159, 171, 172
- Μορέας 233, 462-464, 466, 473, 479, 483, 501, 502, 573, 575 || Χρονικὸν τοῦ Μορέως 30, 31, 404-407, 461-467, 481
- Μόσχα (Μοσχοβία) 263, 297
- Μόσχος Ἰωάννης 306
- Μουζάλων Ἀνδρόνικος 55, 58
- Μουζάλων Γεώργιος 38, 53, 54, 55, 56, 57, 68
- Μουζάλων Θεόδωρος 54
- Μουζάλων Θεόδωρος, μέγας λογοθέτης 98
- Μουζάλωνες 53, 54, 55, 58, 76, 158, 214, 405, 431, 451, 583
- Μουράτ Α' 352
- Μουράτ Β' (Μωράτ) 232-234, 236-238, 240, 247, 248, 250, 256-258, 271, 275, 278, 279, 282, 283, 290, 299, 313, 314, 333, 349, 350, 353, 356, 358, 573, 574, 577
- Μούσα, γιὸς τοῦ Βαγιαζίτ Α' 307, 309
- Μούσα, τούρκος ἐμίρης 487
- Μουσουλμάν, γιὸς τοῦ Βαγιαζίτ 277
- Μουσουλμάνοι 84, 242, 243, 277, 279, 333, 396, 473
- Μουσταφᾶς, ἀδελφὸς τοῦ Μουράτ Β' 237, 238, 577, 594
- Μπάντρ αλ-Ντίν 308, 309-311
- Μπάρι 465

- Μπογκόης 525, 530
- Μπούϊας 530 || Μπούϊοι 528
- Μπουτζιντῶρο 585
- Μυζηθρᾶς 574, 596· βλ. Μυστράς
- Μυρσιωάννης Ἀμιραλῆς 527, 537
- Μυσία 545, 554
- Μυστράς 194, 209, 348, 357, 361, 473, 574, 579
- Μυτιλήνη 271, 291, 394, 399
- Μωάμεθ (Μαχουμέτης), προφήτης 239, 240, 242, 243, 245, 361, 581
- Μωάμεθ Α' 275, 278, 279, 282, 307, 309, 353, 576
- Μωάμεθ Β' (Μαχούμετ/Μεχέμετ) 11, 265, 272, 275, 276, 279, 282, 286, 300, 315, 318-325, 330-334, 336, 337, 339, 353, 356, 358, 362, 375-377, 382, 385, 387, 388, 390, 396-398, 412, 587, 597
- Μωροθεόδωρος 453
- Μωουσῆς 206, 418
- Ναβουχοδονόσωρ 294
- Ναστεντίν Χασάν 204
- Ναυάτος 108, 109
- Ναύπακτος 487
- Ναύπλιο 472, 479
- Νέα Ἐκκλησία τοῦ μεγάλου παλατίου 100
- Νέα Φώκαια 273
- Νέα Ρώμη 121, 370, 371, 598
- Νεῖλος, ἐπιστολογράφος τοῦ Ἰωάννη ΣΤ' Καντακουζηνοῦ 200, 201
- Νεῖλος, μοναστικὸ ὄνομα τοῦ Ν.Κ. Ξανθόπουλου 101
- Νεοκαισάρεια 513
- Νεόκαστρα 89, 453
- Νεόφυτος, μοναχὸς 11
- Νέρων 446
- Νήφων, πατριάρχης 390
- Νήφων ὁ Πτερυγιωνίτης 516, 519
- Νικαγόρας 175
- Νίκαια 23, 24-27, 29, 30, 32, 35, 62, 74, 204, 310, 354, 373, 423, 450, 452, 563
- Νικήτας Δαυὶδ Παφλαγῶν 110
- Νικηφόρος Α' 544-547, 550, 551, 553, 554
- Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης 409, 416, 420, 440
- Νικηφόρος Α', δεσπότης τῆς Ἡπείρου 423
- Νικηφόρος Β', δεσπότης τῆς Ἡπείρου 527, 531
- Νικηφόρος, πατριάρχης 549, 557
- Νίκλι 479, 481, 482 || Νικλιῶτες 482
- Νικόλαος Γ', πατριάρχης 548
- Νικόλαος Ε', πάπας 295, 297
- Νικολαφράγκος 501
- Νικομήδεια 108, 140, 141
- Νικόπολη 232, 275
- Νοβόπυργον 362
- Νογái 76
- Νοταρᾶ Ἄννα Παλαιολογίνα 302, 306
- Νοταρᾶς Ἰσαάκιος (Ἰάκωβος) 305, 306
- Νοταρᾶς Λουκᾶς 10, 11, 289, 292, 299, 300-306, 325, 331, 375, 376, 383,

- 412, 578
 Ντελί Όρμάν 311
 Ντζεφρές 481-483· βλ. Βιλλεαρδουίνος
 Γοδεφρείδος Α΄
 Νυμφαΐον 66, 83, 91, 93, 563
 Νῶε 586
 Ξανθόπουλος Θεόδωρος 101
 Ξανθόπουλος Νικηφόρος Καλλίστου 99-135
 Ξένη, αὐτοκράτειρα 143, 144
 Ξενοφῶν 133
 Ξέρξης 285, 286
 Ξηρόμερο 485
 Ξυλόπορτα 243, 245
 Όγούζιοι (Oghuz) 354
 Όθωμανοί 231, 283, 303, 344, 352, 356, 581, 583, 584
 Οἶναιον 507, 523
 Όλόβωλος Μανουήλ 70, 72
 Όμηρος 40, 161, 322
 Όρθογρούλης (Ertogrul) 355
 Όρόβη 554
 Όρχάν, ἐμίρης τῆς Βιθυνίας 138, 191, 198, 204, 217, 219, 274, 279, 280
 Ότμάν 283 || Ότμάνοι 283
 Οὐάλης 443
 Οὐγγαρία 118, 232 || Οὐγγροι 11, 118, 272, 275, 286, 353
 Οὐνετοί· βλ. Βενετοί
 Οὐζούν Χασάν (Χασάνης/Χασάν ὁ Μακρός) 388, 394, 399
 Οὐμούρ, ἐμίρης τοῦ Ἀϊδινίου 138, 147, 191, 197, 198, 217
 Οὐνιάδης 353
 Οὐρανός Νικηφόρος 246
 Οὐρβανός Β΄, πάπας 420
 Όχοζίας 425
 Όχυραι 452
 Παγκρατίδες 511, 513, 517, 521 || Παγκράτιος Ε΄ (Παγκράτις) 511, 513, 517
 Παίπερτ 504, 506, 513
 Παλαιά Διαθήκη 105, 282, 438
 Παλαιολόγος Ἀνδρέας, γιὸς τοῦ δεσπότη Θωμᾶ 575
 Παλαιολόγος Ἀνδρέας, ἀρχηγὸς τῶν Ζηλωτῶν 213, 218, 229, 230
 Παλαιολόγος Ἀνδρόνικος, διοικητὴς Θεσσαλονίκης 234, 248
 Παλαιολόγος Δημήτριος, δεσπότης 317, 397, 593
 Παλαιολόγος Δωρίνος 399
 Παλαιολόγος Θεόφιλος 375
 Παλαιολόγος Θωμᾶς, δεσπότης 572, 575, 581, 595
 Παλαιολόγος Μανουήλ, γιὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Α΄ 204
 Παλαιολόγος Μανουήλ, γιὸς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου 575
 Παλαιολόγος Μιχαήλ, ἀρχηγὸς τῶν Ζηλωτῶν 213, 217, 218, 225, 229

- Παλαιστίνη 132, 324, 331
 Παλτόγλης, ναύαρχος 382
 Παναγίας Θεοτόκου Χρυσοκεφάλου ναὸς 506, 516, 519
 Πανάρετος Κωνσταντίνος 517
 Πανάρετος Μιχαήλ 405, 407, 511, 512, 503-523
 Πανάρετος Ρωμανός 517
 Πάργα 496
 Παρέντιον (Παρέντζο) 585
 Παρμενίδης 78
 Παρχάριν 507, 517, 521 || Παρχάριν τῆς Λααραχανῆς 517, 522
 Πασχάλιον Χρονικόν 105, 298, 557
 Πάτρα 551, 572, 573, 578
 Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία 338, 340
 Παῦλος (ἀπόστολος) 43, 107, 439, 575
 Παῦλος, λατίνος ἐπίσκοπος Σμύρνης 150 || λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως 194
 Παφλαγονία 70, 362, 451, 453
 Παχυμέρης Γεώργιος 30, 32, 36, 37, 39, 47-49, 53, 55-57, 60-78, 83-87, 94-95, 138, 145, 146, 153, 158, 359, 360, 409, 423, 427, 557
 Πεδιάσιμος Ἰωάννης 36
 Πεκιάι, ἱβηρας ἡγεμόνας 511
 Πελαγονία 35, 464
 Πελεκάνου μάχη 204
 Πελοπόννησος 30, 137, 188, 317, 319, 326, 348-350, 353, 355, 358, 374, 375, 393, 394, 405, 464, 465, 473, 480, 481, 499, 542-544, 546-551, 573, 574, 578, 582
 Πέμπτον, τοποθεσία 384
 Πέργαμος 26
 Περκλητζίας Μουσταφᾶς 277, 278, 307-312, 314
 Πέρσες 70, 89, 92, 103, 334, 372, 436, 453 || Περσία 342, 454, 513
 Περσεὺς 321
 Πέτρος (ἀπόστολος) 107, 439, 575
 Πέτρου καὶ Παύλου, ἐκκλησία 439
 Πετρωνᾶς, δρουγγάριος 447
 Πικερναῖοι 491
 Πίνδαρος 29, 75
 Πλανούδης Μάξιμος 88, 93
 Πλάτων 133, 159, 161
 Πλήθων Γεμιστὸς Γεώργιος 262, 263, 291, 348, 357, 361, 369, 370
 Ποιμανηνὸν 452
 Πολεμωνιακὸς Πόντος 452
 Πολωνία 294
 Ποντοηράκλεια 362
 Πόντος 23, 140, 141, 265, 353, 387, 395, 396, 503, 505, 506, 510, 513, 519, 522
 Πορφύριος 132, 133, 134
 Πορφυρογεννήτου πόρτα 565, 569
 Πουλχερία 435
 Πραξιτέλης 50
 Πρελοῦμπος Γρηγόριος 526, 527
 Πρελοῦμπος Θωμᾶς 407, 495, 496, 524, 527, 529, 534-537, 540
 Πρίγκιψ Θεόδωρος 64

- Πρίηπος (Πρίαπος) 446
 Πρίλαπος 35
 Πρινίτσα 460
 Προβιανός 116
 Προικόννησος 65
 Πρόκλος, φιλόσοφος 161
 Πρόκλος, χρονογράφος 525
 Προκόπιος Καισαρείας 162, 543
 Προμηθέας 160
 Προύσα 337, 354
 Πτολεμαῖος Κλαύδιος 156, 325, 396, 436
 Πυθαγόρας 161
 Pontanus Jacob 209
 Ραούλ, πρωτοβεστιάριος 58
 Ρεμπούρκιον 586
 Ρήγιο 546, 550, 551, 554
 Ρῆνος ποταμός 146
 Ρινιάσα 487
 Ροβοάμ 425
 Ρογῆρος ντὲ Φλὸρ 66, 7
 Ρούμελι Χισάρ 266
 Ρουσουντάνα, σύζυγος τοῦ Μανουήλ Α' Μεγαλοκομνηνοῦ 511
 Ῥουφινιανὰι 435
 Ρουφίνος, ὑπαρχος 435
 Ρωμαῖοι 26, 28, 47, 51, 58-60, 68, 129, 154, 191, 242-244, 279, 281, 283, 294, 295, 314, 324, 331, 334, 343, 344, 346, 363, 369, 370, 372, 373, 380, 409, 445, 465, 474-477, 479, 482, 491, 495, 502, 529, 531, 545, 548
 Ρωμανία 474, 477, 532
 Ρωμανός Γ' Ἀργυρὸς 420, 443, 444, 511
 Ρωμανός Δ' Διογένης 435, 563
 Ρώμη 25, 107, 194, 261, 264, 289, 290, 292, 294, 297, 306, 336, 359, 370
 Ρωσία 150, 294, 297
 Σαββάτιος 116
 Σαγγάριος 61, 71, 84
 Σάλωνα 502
 Σαμοθράκη 317, 326
 Σάμος 277, 312
 Σαμπλίττης Γουλιέλμος 473
 Σαμφών, πολίχνιον 453
 Σαργαλή, μητέρα τοῦ Γεωργίου 512
 Σαρδανάπαλος 446
 Σαρμάτες 359 || Σαρματία 380, 382
 Σατουρνάλια 134
 Σαχράν, τοῦρκος ἡγεμόνας 273
 Σγυρὸς Λέων 454, 472
 Σεβάστεια 355
 Σεβαστιανός, μητροπολίτης Ἰωαννίνων 527, 537
 Σελίμ Α' 340
 Σεμιναρία 177
 Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος, παρωνύμιο τοῦ Μπογκόη 525, 530, 537
 Σερβία 142, 147, 217, 362, 390, 396, 526, 532 || Σέρβοι 41, 193, 197, 217, 275, 276, 279, 319, 353, 362, 363,

- 405, 407, 487, 491, 495, 496, 527, 531, 532, 537, 538
 Σέργιος, πατριάρχης 443
 Σέρρες 33, 46, 191, 215, 341
 Σέσωστρις 104
 Σῆθ 425
 Σηλυβρία 567
 Σθλαβινοὶ 548, 550
 Σιγγιδόνα 553
 Σιγισμοῦνδος τῆς Οὐγγαρίας 232
 Σικελία 554
 Σίλβεστρος, πάπας 108
 Σιλίστρια 309
 Σιμοκάττης Θεοφύλακτος 103, 104, 545
 Σινᾶ 433
 Σινώπη 320, 376, 378, 382, 387, 388, 392, 506, 522, 587
 Σίπυλον 188
 Σισίννιος, πατριάρχης 442
 Σκενδέρης, ἐμίρης τῆς Σινώπης
 Σκεντέρμπεης 353
 Σκεντέρμπεης, γιὸς τοῦ Γ. Ἀμοιρούτζη 390
 Σκηπίων 89, 360
 Σκλαυηνοὶ 550
 Σκληρός, στρατηγὸς Πελοποννήσου 546
 Σκόπια 142, 158, 191
 Σκουταριώτης Θεόδωρος 29, 30, 31, 40, 42, 43, 47, 404, 413-416, 419-424, 427, 428, 430-435, 450, 452
 Σκύθες 76, 161, 359 || Σκυθία 554
 Σκυλίτζης Ἰωάννης 440, 442, 511
 Σκυολίμνη 393, 396
 Σλάβοι 544, 546, 548, 550, 551 || Σθλαβινὸν ἔθνος 548, 550
 Σμύρνη 150, 307
 Σολομών 159
 Σόλων 159, 221
 Σούσμανος· βλ. Ἀλέξανδρος Šišman
 Σοφία, σύζυγος Ἰουστίνου Β' 439 || Σοφιανὰι 439
 Σοφιανὸς Νικόλαος 485
 Σπάρτη 262, 397
 Σπάτα Εἰρήνη
 Σπάτας, Γκίνης Μπούιας 487, 529, 530, 536
 Σπάτας Ἰωάννης 528, 529
 Σπέλια 507, 517, 521
 Σπίνουλα Ντζιανώτη 516, 520
 Σταυράκιος, αὐτοκράτορας 545, 554
 Στέφανος Γ' Οὔρεσις 142
 Στουδίτης Δαμασκηνὸς 587
 Στρατήγιος, κλειδοῦχος 227, 229
 Στρατηγόπουλοι 491
 Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος 58, 451, 457
 Στρατηγόπουλος Κωνσταντῖνος 58
 Στρατηγόπουλος Μιχαήλ 87
 Στρατηγόπουλος Παῦλος 496, 498
 Στρατηγόπουλος Συμεὼν 496
 Στρυμόνας 388
 Στυλάριον 278, 308, 309, 312-314
 Συμεὼν Θεσσαλονίκης 249, 250, 254
 Συμεὼν Λογοθέτης 426, 439, 440
 Συμεὼν Οὔρεσις 526, 527, 531, 532
 Συναδηνὸς Θεόδωρος 189, 216, 217, 225, 566, 569

- Συνέσιος Κυρήνης 155
 Σύνοδοι: Οικουμενική Α' 108 || Έφέσου (431) 134 || Οικουμενική Ε' (533) 441 || Πενθέκτη 599 || τῆς Piacenza (1095) 420 || Σύνοδος Βλαχερνῶν (1285) 71, 72 || Λυῶνος 67, 71, 72, 121, 296 || Ἡσυχαστική Σύνοδος τοῦ 1341: καταδίκη Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ 144, 169, 177-179, 564, Καταδίκη Ἰωάννη Βέκου (1347) 192, 567 || Σύνοδος Βλαχερνῶν (1351) 146, 147, 149, 159, 160, 171, 172, 200, 518 || Φερράρας-Φλωρεντίας (1438) 290-292, 294-298, 345, 361, 373, 572, 577, 581, 584, 585, 593-595
 Συργιάννης Παλαιολόγος 189
 Συρία 473, 475, 477
 Συρόπουλος Σίλβεστρος 290, 291, 297
 Σφραντζῆ Θάμαρ 574
 Σφραντζῆς Γεώργιος 233, 248, 264, 289, 290, 293, 297, 323, 571-588
 Σφραντζῆς Ἰωάννης 574
 Σχολάριοι 507, 518
 Σχολάρις Γεώργιος, μέγας λογοθέτης 515, 518
 Σωζομενὸς Σαλαμίνιος Ἑρμείας 102, 103, 104, 108-112, 118, 124, 125, 130
 Σωκράτης 25, 133
 Σωκράτης Σχολαστικός 102, 103, 105, 107-110, 112, 117-118, 130-132, 136
 Σωσθενίου ἱερὸν 104
 Ταμερλάνος· βλ. Τιμούρ
 Ταμουρτάσης 529
 Ταράσιος, πατριάρχης 551
 Ταρχανειώτης, πρωτοβεστιάριος 89
 Τάρχας, ἡγούμενος 85
 Τάταροι 74, 278, 522
 Τατζιατίν Τζιαλαπῆ (Taceddin Çelebi) 513
 Ταῦρος, ὅρος Μικρᾶς Ἀσίας 381, 396
 Ταυροσκῦθες 359
 Τεμουντάτο Λεονάρδο 516, 518
 Τένεδος 151, 193, 264
 Τερτυλλιανὸς 106
 Τζακωνίαι (Τσακωνία) 482, 554, 555 || Τζάκωνες 555
 Τζανιχίτες 398, 507
 Τζάνοι (Τζανίδες) 394, 398
 Τζετάριοι 250
 Τζεφρές, συνεργάτης τοῦ Ἀποκαύκου 564, 569
 Τζιαπνίδες 504
 Τζίαρα· βλ. Ἰάδαρα (Zara/Zadar) 421
 Τζιμπλὸς Μανουήλ 538
 Τζινεῆτ (Güneyt) 277, 389
 Τζιντζιλούκιος Κοσμάς, μοναχὸς 444
 Τζυκανδύλης Μανουήλ 209
 Τζυκανιστήριον 506
 Τζύμπη 138, 199
 Τιμούρ (Ταμερλάνος/Ταμουρλάγκης) 231, 275, 277, 285, 307, 352, 355, 376, 504, 513, 522
 Τίρνοβο 35
 Τιφλίδα 510, 513, 522

- Τόκκος Κάρολος 485, 487-489, 492, 495, 496, 499, 573
 Τόκκος Λεονάρδος 485, 488, 491, 495, 497, 499
 Τολέδο Φραγκίσκο 582
 Τορλάκ Χοῦ-Κεμάλ 309, 310, 314
 Τορνίκης Δημήτριος 46
 Τορνίκης Ἰωάννης 43
 Τορνίκης Κωνσταντίνος 58
 Τουραλῆς (Turali), ἐμίρης τῶν Ἀμιτιωτῶν Τούρκων 513, 516
 Τοῦρκοι 10, 11, 61, 63, 66, 70, 71, 84, 87, 93, 180, 193, 194, 197-199, 205, 231, 232, 234, 235, 237, 239, 242, 244, 245, 249, 250, 253, 254, 257, 262, 264, 265, 270, 272-279, 281, 283, 285, 286, 289, 295, 299, 300, 311-315, 320, 326, 330, 331, 333, 342, 349, 352-354, 360, 362, 369, 372-374, 380, 381, 383, 384, 398, 400, 473, 475, 488, 489, 492, 495, 503-506, 513, 516, 517, 523, 525, 529, 536, 560, 564, 567, 573-575, 581-583, 596
 Τουρκοκαλόγεροι 242, 243
 Τουρκομάνοι (Τουρκμάνοι) 41, 278, 311, 386, 399, 504, 506, 513, 514, 518
 Τραπεζοῦντα 23-25, 36, 147, 320, 351, 385-400, 407, 412, 503-508, 510, 511, 514, 519, 520, 522, 523, 559, 574
 Τρεβιζάνο Λουδοβίκος 317
 Τρικωμία 519
 Τροία 321, 322, 323, 332
 Τύριος γέρων· βλ. Πορφύριος
 Τυφλίσιον 512, 513· βλ. Τιφλίδα
 Τωβίτ 238
 Ὑρτακηνὸς Θεόδωρος 195
 Φαέθων 426
 Φακιολάτος 565, 568, 570
 Φᾶσις 521
 Φειδίας 50, 159
 Φερδινάνδος Α' (1556-1564) 118
 Φερράρα 297, 299
 Φιαλίτης 572· βλ. Γεώργιος Σφραντζῆς
 Φιανόη 517, 521
 Φιλαδέλφεια 42, 48, 50, 88, 354, 453
 Φιλανθρωπηνὸς Ἀλέξιος 84-93, 145, 360
 Φιλανθρωπηνὸς Ἀλέξιος Ἀγγελοῦ 529
 Φιλῆς Θεόδωρος 58
 Φιλῆς Μανουήλ 61, 101, 187
 Φιλόθεος Κόκινος, πατριάρχης 155, 179, 221
 Φιλοσόργιος 100-103, 109, 111, 112, 131
 Φίλων Ἀλεξανδρείας 106
 Φλωρεντία 294, 296, 297, 299, 345, 353, 361, 391, 581, 584
 Φλωρέντιος 175, 168, 178
 Φράγκοι 41, 66, 291, 344, 438, 465-467, 472, 474-476, 479-483, 489, 491, 495, 557, 594, 595

- Φραγκοκρατία 23-26, 29, 121, 354, 406, 435, 438
 Φραγκουλῆ (Φραγγουλί) καστέλλι 586
 Φράττη Γκίνης 528
 Φρειδερίκος Γ' 350
 Φρύγες 313 || Φρυγία 265
 Φώκαια 150, 271, 276, 277, 326 || Νέα Φώκαια 273
 Φωκᾶς, αυτοκράτορας 100, 103, 417
 Φωκᾶς μητροπολίτης Φιλαδελφείας 48, 49
 Φώτιος, πατριάρχης 103, 111, 442
 Χαγάνος τῶν Ἀβάρων 295, 546, 553, 554
 Χαδηνός, ἑπαρχος 70
 Χάζαροι 278
 Χαλδία 513, 517, 522, 523
 Χαλὶλ, γιὸς τοῦ Ὁρχάν 150
 Χαλὶλ, ἐγγονὸς τοῦ Μπάντρ αλ-Ντίν 310
 Χαλιμπασιᾶς 595
 Χαλκηδόνα 435
 Χαλκοκονδύλης Γεώργιος 348
 Χαλκοκονδύλης Λαόνικος 11, 28, 231, 233, 269, 301, 302, 348-364, 369-371, 375-378, 385-390, 398, 399, 523, 536, 580, 584
 Χαλυβία 505, 513, 523
 Χαμζᾶς, ναύαρχος 272
 Χασδένιχα 507
 Χατζιμύρις (Hacı emir) 513
 Χερίανα 503, 505, 506, 513
 Χίος 11, 277, 278, 294, 302, 307, 308, 311, 312, 383
 Χιτήρης, ὑπαρχος Ἀμασείας 393
 Χλαπένος (Radoslav Vhlapien) 527
 Χορτασμένος Ἰωάννης 232, 357
 Χορτάτζης, ἀρχηγὸς τῶν Κρητῶν στὴν Μικρὰ Ἀσία 91
 Χοσρόης 298
 Χοῦμνος Νικηφόρος 65, 101, 195
 Χουτλουπέκης (Fahreddin Kutluğ Beg) 513, 516, 518
 Χρέλης, μέγας δομέστικος 566, 569
 Χριστόδουλος, μοναχὸς 200
 Χρονικὰ παρεκβόλαια 413, 415, 424-426
 Χρονικὴ Διήγησις 421
 Χρονικὸν Ἐπίτομον 417, 418, 425, 426
 Χρονικὸν τῶν Μετεώρων 411
 Χρονογραφία τοῦ κώδικα Marc. gr. 408, 409
 Χρονογραφία τοῦ κώδικα Vindob. hist. gr. 99, 410
 Χρονογραφικὸν Σύντομον 549, 557
 Χρυσὴ Ὁρδὴ 66, 76
 Χρυσία (Χρυσέα) πύλη 243, 245, 346, 459, 460, 565
 Χρυσοβέργης Νικόλαος, πατριάρχης 442
 Χρυσοτρίκλινον 98
 Χωνιάτης Νικήτας 24, 36, 39, 103, 187, 196, 277, 404, 409, 416, 421, 422, 448, 450, 472, 479, 510, 583, 584
 Ψελλὸς Μιχαήλ 187, 196
 Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης 78, 167

- Ψευδο-Δωρόθεος 411, 584, 585, 587
 Ψευδοκαισάρης 586
 Ψευδολαχανᾶς 84
 Ψευδο-Σφραντζῆς 248, 301, 302, 338, 383
 Ὠγυγος 488

- Adler, W. 266
 Aerts, W.J. 470, 471
 Agapitos, P. 154
 Ahnweiler, H. 314
 Aland, K. 101, 111, 112, 119
 Angold, M. 28, 30
 Antoniadis, S. 27
 Arnakis, G. 74, 80
 Asdracha, C. 80
 Asonitis, S.N. 494
 Astruc, C. 118, 119
 Argentinou-Tsioga, M. 18, 57
 Avraamides, J. 524
 Babbe, P.C. 162
 Babinger, F. 382, 383, 394
 Badier, G. 288
 Badier, P. 333
 Bakirtzis, Ch. 73
 Balfour, D. 249, 250
 Barker, J.W. 220, 223
 Barris, M.C. 82
 Bayot, S. 257, 366, 367
 Baumbach, J.H. 361
 Beck, H. 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328, 1329, 1330, 1331, 1332, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337, 1338, 1339, 1340, 1341, 1342, 1343, 1344, 1345, 1346, 1347, 1348, 1349, 1350, 1351, 1352, 1353, 1354, 1355, 1356, 1357, 1358, 1359, 1360, 1361, 1362, 1363, 1364, 1365, 1366, 1367, 1368, 1369, 1370, 1371, 1372, 1373, 1374, 1375, 1376, 1377, 1378, 1379, 1380, 1381, 1382, 1383, 1384, 1385, 1386, 1387, 1388, 1389, 1390, 1391, 1392, 1393, 1394, 1395, 1396, 1397, 1398, 1399, 1400, 1401, 1402, 1403, 1404, 1405, 1406, 1407, 1408, 1409, 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1434, 1435, 1436, 1437, 1438, 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1444, 1445, 1446, 1447, 1448, 1449, 1450, 1451, 1452, 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458, 1459, 1460, 1461, 1462, 1463, 1464, 1465, 1466, 1467, 1468, 1469, 1470, 1471, 1472, 1473, 1474, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1480, 1481, 1482, 1483, 1484, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1495, 1496, 1497, 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1508, 1509, 1510, 1511, 1512, 1513, 1514, 1515, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520, 1521, 1522, 1523, 1524, 1525, 1526, 1527, 1528, 1529, 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1535, 1536, 1537, 1538, 1539, 1540, 1541, 1542, 1543, 1544, 1545, 1546, 1547, 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1553, 1554, 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1562, 1563, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1570, 1571, 1572, 1573, 1574, 1575, 1576, 1577, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594, 1595, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610, 1611, 1612, 1613, 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647, 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1688, 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1727, 1728, 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780, 1781, 1782, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2

- 284, 285, 286, 111, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

- Adler, W. 246
 Aerts, W.J. 470, 471
 Agapitos, P. 154
 Ahrweiler, H. 314
 Aland, K. 105, 111, 112, 119
 Angold, M. 28, 50
 Antoniadis, S. 27
 Arnakis, G. 78, 80
 Asdracha, C. 80
 Asonitis, S.N. 494
 Astruc, C. 118, 119
 Avgerinou-Tzioga, M. 38, 57
 Avramović, J. 524
 Babbitt, F.C. 162
 Babinger, F. 309, 385, 396
 Badea, G. 288
 Bádenas, P. 333
 Bakirtzis, Ch. 73
 Balfour, D. 249, 250
 Barker, J.W. 220, 223
 Bartusis, M.C. 82
 Baştav, S. 287, 366, 367
 Baumbach, J.B. 363
 Beck, H.-G. 86, 118, 195, 463, 468, 492
 Bees, N.A. 164, 365, 469
 Bekker, I. 43, 78, 163, 241, 255, 286, 338, 340, 364, 441, 448, 524, 532, 588
 Beldiceanu-Steiner, I. 81
 Beyer, H.-V. 82, 123, 140, 142, 143, 164, 169, 171, 173, 174, 178
 Bezdeki, S. 164
 Bibikov, M.V. 80
 Bidez, J. 105, 111, 113, 114, 130, 546, 547
 Binon, S. 581, 589
 Blum, W. 33, 43, 45
 Böhlig, G. 234, 247
 Boissonade, J.Fr. 49, 101, 391, 392, 396, 397
 Bompaire, J. 590
 Boor, C. de 104, 105, 110, 111, 113, 119, 419, 435, 438, 439, 446, 546, 555
 Bouchet, R. 468
 Boulenger, F. 129
 Brezeanu, S. 44
 Browning, R. 101, 119

- Bryer, A. 391, 395, 396, 504-508, 512, 515, 519-523
 Buchon, J.A.C. 462, 468
 Caldi, M. 287
 Canard, M. 210
 Canfora, L. 592
 Cankova-Petkova, G. 41, 44, 428
 Cantarella, R. 86
 Caro, G. 79
 Carroll, M. 587, 589, 591
 Cassidy, N.J. 79
 Cavalieri, P.Fr. 253
 Cazacu, M. 367
 Čenkova, B.G. 205, 212
 Černousov, E. 287
 Charanis, P. 183, 220-222, 265, 421, 549, 551, 561
 Chvostova, K.V. 80, 165
 Ciociltan, V. 165
 Clauser, C. 363
 Colonna, M.E. 44, 79, 163, 210, 240, 241, 255, 287, 327, 365, 428, 442, 449, 468, 514, 532, 561, 589
 Congourdeau, M.-H. 75, 155
 Constantinides, C.N. 26
 Constantinides Hero, A. 168
 Cotsonis, H.I. 278, 308
 Cunningham, M. 102, 119
 Cupane, C. 470
 Czebe, G. 49, 50
 Darkó, E. 233, 301, 348, 349, 351, 364, 365, 369, 374, 381, 386, 395, 536
 Darrouzès, J. 345
 Davis, J. 421
 Dayantis, J. 287
 Demincev, M.S. 81
 Dennis, G. 232, 233, 255, 333
 Destunis, G. 575
 Dieten, J.A. van 24, 129, 140, 145, 146, 148, 149, 150, 157, 159, 163, 164, 170-174, 202, 262, 277, 421, 422, 448, 472, 479, 510, 583
 Dinić, M. 287
 Ditten, H. 359, 361, 366-368
 Dobschütz, E. von 111, 119
 Dölger, F. 88, 203, 211, 261, 581, 590
 Dräseke, J. 164, 200, 210
 Du Cange, Charles du Fresne 239, 245, 246, 461
 Ducellier, A. 367
 Dujčev, I. 542, 545-547, 550-554, 586, 591
 Dusa, Th. 42
 Džagacpanjan, E.D. 591
 Efthymiadis, S. 66, 82
 Egea, J.M. 468, 470
 Emrich, G. 328, 591
 Enepekides, P.K. 469
 Estopañán, Sebastian Cirac 524, 527, 530, 532, 534-536
 Failler, A. 36, 48, 49, 54, 60, 63, 64,

- 77-82, 85, 92, 94, 96, 98, 166, 194, 211, 360, 427
 Falier-Papadopoulos, J.B. 576, 589
 Fallmerayer, J.Ph. 503, 508, 514, 542, 543
 Fatouros, G. 101, 164, 190, 192, 194, 207, 210, 211
 Featherstone, J.M. 101, 102, 119, 141
 Festa, N. 27, 33, 56
 Fischer, E. 80
 Flusin, B. 283, 288
 Foerster, R. 129, 133
 Fögen, M.Th. 47, 50
 Foss, C. 26, 27
 Foucault, J.A. de 246
 Frančes, E. 198, 300
 Furon, Ch. 471
 Gagen, S.J. 161, 166, 184
 Gamillscheg, E. 351, 367, 400
 Gamkhrelidze, A. 515
 Gastgeber, C. 118, 120
 Gautier, P. 232, 264
 Geanakoplos, D.J. 47, 50, 57
 Gelzer, H. 418
 Gentz, G. 103, 105, 108, 111-113, 118, 119
 Georgiopolou, S. 26, 102, 119
 Gill, J. 80, 198, 212, 291, 297, 382
 Golitsis, P. 63, 82
 Grabler, F. 364
 Grecu, V. 11, 140, 164, 233, 249, 250, 269-273, 277, 279, 285-287, 289, 296, 299, 300-302, 305, 313, 314, 319, 327, 328, 338, 340, 343, 349, 350, 356, 364-366, 375-377, 386, 387, 396, 572, 576, 581, 583, 585-588, 590, 600
 Grégoire, H. 49, 119
 Grumel V. 589
 Guiland, R. 151, 156, 161, 162, 164, 574, 590
 Güterbock, K. 365
 Hanak, W.K. 338, 572, 587
 Hansen, G.C. 104, 105, 107, 109, 111, 125, 131
 Harris, J. 360, 368
 Hart, T. 164, 171
 Haury, J. 543
 Heisenberg, A. 33, 34, 37, 42-44, 46, 47, 54, 59, 79, 370, 413-415, 420, 421, 423, 425, 430, 434, 437, 457, 583
 Helms, P. 591
 Hendrickx, B. 471, 494
 Henrich, G.S. 493
 Herring, G. 339, 340
 Hilber, I. 449
 Hinterberger, M. 491, 493
 Hirsch, F. 439, 442, 446, 449
 Hohlweg, A. 156, 165
 Hokwerda, H. 471
 Hopf, C. 365
 Hrochová, V. 221
 Hult, K. 154

- Hunger, H. 29, 40, 44, 79, 156, 162, 163, 202, 204, 208, 210-212, 232, 241, 248, 251, 255, 270, 273, 279, 287, 323, 327, 348, 358, 365, 410, 428, 442, 449, 514, 532, 561, 580, 589
- Iadevaia, F. 409, 438, 439, 441
- Ibragimov, G.I. 309
- Ilieva, A. 470, 493
- Inalcik, H. 326
- Irmscher, J. 27, 252
- Ivanka, E. von 366, 588
- Jacoby, D. 462, 469, 480
- Janin, R. 124, 246, 298, 384, 427, 435
- Janssens, E. 510
- Jeffreys, M.J. 462, 469
- Jugie, M. 263, 336
- Kaldellis, A. 27, 349, 351, 357, 360, 368, 370, 387
- Kaltsogianni, E. 122
- Kambylis, A. 422
- Karpozilos, A. 562
- Kazhdan, A. 139, 203, 206, 212, 234, 414, 486, 491, 493
- Keenan, J.G. 591
- Kidonopoulos, V. 122
- Kiesewetter, A. 81
- Kislinger, E. 544, 545, 546, 552, 553
- Koder, J. 493, 549, 553
- Kojčeva, E. 442
- Korać, D. 562
- Korobejnikov, D.A. 81, 368
- Kotzabassi, S. 270, 288, 298
- Krasavina, S.K. 278, 284, 286, 287, 288, 290, 293, 590
- Krasikov, S.V. 161, 165, 184
- Krischer, T. 190, 192, 194, 207, 210
- Krumbacher, K. 44, 79, 118, 163, 210, 241, 255, 287, 327, 365, 410, 428, 441, 449, 468, 514, 532, 533, 561, 580, 589
- Kuršanskis, M. 509
- Kurtz, E. 164, 365
- Kyrris, C. 211
- Laiou, A. 10, 76, 81, 84, 88
- Lambros, S. 306, 338, 392, 396, 411, 442
- Lampsidis, O. 405, 419, 445, 448, 449, 450, 562
- Lang, W. 155
- Lange, J. 118
- Laurent, V. 71, 78, 79, 140, 141, 163, 164, 210, 266, 449, 572, 590
- Legrand, E. 306, 349
- Lehmann, B. 44, 80
- Lemerle, P. 182, 544, 545, 550, 552, 553
- Leone, P.L.M. 88, 140-143, 165, 168, 178
- Leutsch, E. 93, 129, 178
- Liebeschuetz, J.H.W. 99
- Lightfoot, C.S. 288

- Litavrin, G.G. 222, 223, 434
- Loenertz, R.J. 211, 265, 366, 561, 576, 581, 584, 590
- Lognon, J. 468
- Lowry, H. 505
- Luciani, C. 161
- Lurier, H.E. 463, 468
- Macrides, R. 30, 33, 34, 39, 41, 43, 45, 48-50, 57, 428, 452, 457
- Magoulas, H. 287
- Mai, A. 448
- Maisano, R. 233, 264, 289, 290, 323, 572, 579, 580, 588, 589, 591, 592, 594, 596
- Makris, G. 236, 463, 471
- Maksimović, L. 211, 526, 533, 537
- Markopoulos, A. 358, 368
- Matanov, C. 533
- Matschke, K.-P. 10, 183, 211, 215, 216, 223, 306
- Matzukis, C. 409
- Mavromatis, L. 212
- Mavroudi, M. 325
- Mazal, O. 442
- Mazarakis, A. 66, 82
- Medé, S. 271
- Medvedev, I.P. 211, 469
- Melville-Jones, J.R. 11, 249, 255, 302
- Mercati, G. 175, 253, 486
- Meursius, J. 461
- Meyendorff, J. 178, 179
- Migne, 118, 441
- Miklosich, F. 263, 581
- Miller, E. 61, 101, 187
- Miller, T.S. 208-211
- Miller, W. 270, 287, 348, 354, 363, 365, 385, 572, 589
- Mitsakis, K. 469
- Moraitis, S. 365
- Moravcsik, G. 40, 44, 79, 119, 163, 210, 237, 239, 241, 245, 255, 287, 314, 327, 356, 365, 382, 398, 428, 441, 449, 468, 507, 512, 514, 521, 523, 532, 561, 589
- Morfakidis, M.F. 367
- Motos – Guirao, E. 367
- Moutsopoulos, E. 164
- Müller, C. 327
- Müller, J. 263, 581
- Munitiz, J.A. 29
- Muntaner, R. 66
- Nastase, D. 232
- Năsturel, P.S. 590
- Necipoğlu, N. 11, 266, 302
- Nicol, D.M. 36, 85, 190, 192, 194, 199, 200, 205, 206, 211, 218, 220, 223, 233, 237, 238, 397, 487, 497, 499, 527, 529, 536, 537
- Nicolić, M. 288, 592
- Nicoloudis, N. 349, 350, 357, 361, 364, 367
- Nimet, A. 357, 365
- Obreschkov, V. 288

- Odorico, P. 251, 254, 255
 Ortola Salas, S. 286, 287
 Ostrogorsky, G. 138, 179, 222, 237, 249, 263, 421, 435, 452, 457, 474, 552
 Page, G. 481
 Palagyi, T. 45
 Panaino, A. 288
 Panteghini, S. 111, 120-122
 Papadakis, A. 72, 325, 345
 Papadopoulos, C.G. 340
 Papadopoulos, J. B. 588, 589
 Papadopoulos, Th.H. 339
 Papadopoulos-Kerameus, A. 328, 520
 Papadrianos, J.A. 288
 Parassoglou, G. 562
 Parisot, V. 206, 210
 Parmentier, L. 105, 111, 113, 114, 546, 547
 Pasinus, J. 543
 Patzig, E. 415, 417, 419, 424
 Perez Alconchel, F. 286, 287
 Pertusi, A. 27, 552
 Petit, L. 263, 336
 Petrides, A.K. 77, 82
 Philippides, M. 338, 572, 587, 588, 591
 Pietrosanti, P. 155
 Pinto, E. 236, 241, 245, 246
 Podskalsky, G. 345
 Polemis, D.I. 164
 Polemis, I.D. 170
 Politis, L. 206, 210
 Poljakovskaja, M.A. 212
 Pouqueville, F.C.H.L. 524, 540
 Praechter, K. 44, 408
 Preger, Th. 587
 Previale, L. 49
 Prinzing, G. 47, 48
 Prochorov, G.M. 211
 Purdie, M.H. 238, 241
 Pusch, A. 417, 418, 425, 426
 Qaukhchishvili, S. 509
 Radić, R. 45, 329, 563
 Radonić, J. 328
 Reinsch, D.R. 246, 262, 266, 289, 300, 315-322, 327, 328, 330-332, 335, 337, 338, 345, 351, 358, 376, 377, 384, 396, 397, 407, 408, 422, 580, 592, 597
 Reiske, J. 555
 Rhoby, A. 592
 Richter, G. 45
 Riggs, C.T. 327
 Rigo, A. 411
 Rio, Monica del 271
 Rödel, F. 328, 365
 Romano, R. 592
 Rothbauer, A.M. 582, 590
 Runciman, S. 267
 Sakel, D. 339, 409, 420, 429
 Samodurova, Z.G. 561

- Sansaridou-Hendrickx, Th. 470, 471, 489, 491, 494, 533
 Sansovino, Fr. 364
 Savvides, A.G.C. 45, 165,
 Schirò, G. 485, 486, 490-493, 498, 502
 Schmid, P. 80
 Schmitt, J. 462, 468, 471, 478, 484
 Schneidewin, F.G. 93, 129, 178
 Schopen, L. 163, 164, 209, 210
 Schreiner, P. 85, 241, 283, 398, 515, 524, 525, 533, 556-565, 568-570
 Schwartz, E. 104, 106, 134
 Ševčenko, I. 9, 141, 143, 164, 214, 215, 220, 221, 268
 Shawcross, T. 462, 465, 471, 480
 Sideras, A. 143
 Sideridès, X. 263, 336
 Sjuzumov, M.J. 221, 223
 Smetanin, G.V. 165
 Smith, O.L. 154
 Soulis, G.Ch. 526, 527, 530, 532, 533
 Soustal, P. 539
 Spadaro, G. 469, 470
 Stanković, V. 45, 82
 Stathakopoulos, D. 10
 Stepanov, A.S. 278, 287, 309, 590
 Stepski-Doliwa, St. von 582, 589
 Stiernon, D. 164
 Stüwe, E. 469
 Tafel, T.L.F. 365, 503, 514
 Tafrali, O. 220
 Teoteoi, T. 211
 Terezis, Ch. 82
 Thurn, I. 104, 105, 418, 442
 Tineffeld, F. 80, 139, 150, 163, 199, 202, 203, 206, 212
 Tischendorf, K. von 318
 Tocci, R. 413, 415, 416, 424-426, 428, 429
 Todt, K.-P. 195, 212
 Toni, E. 193, 212
 Toumanoff, C. 509-511
 Trone, R.H. 210
 Turlej, S. 548, 553
 Turner, C.J.G. 341, 362
 Tveritinova, A.S. 308-311, 314
 Ubicini, M. 328
 Udalcova, Z.V. 328, 331
 Uspenskij, F.I. 77
 Uspenskij, P. 524
 Vasiliev, A. 363, 510, 511, 571
 Verpeaux, J. 80
 Veselago, E.B. 349, 366
 Vivian, K. 509
 Voordeckers, E. 211, 587, 591
 Vranoussis, L. 525, 533
 Vryonis, S. 251, 253, 256, 356, 367
 Weiss, G. 189, 192, 195, 197, 207, 211, 220, 225, 229, 230
 Werner, E. 199, 211, 221, 309-311
 Westerink, L.G. 170
 Wifstrand, A. 367

- Wilson, N. 119
 Winfield, D. 391, 395, 396, 506, 507, 512, 515, 519-523
 Winkelmann, F. 103-105, 109, 110, 119, 121, 129
 Wittek, P. 561
 Wright, W.C. 131, 134
 Wurm, H. 351, 367, 368
 Zachariadou, E.A. 80, 506, 513
 Zafeiris, K. 414, 417, 418, 419, 429
 Zakrzęvskaja, O. 164
 Žavoronkov, P.I. 40, 45
 Zavrazhin, V.N. 429, 431, 434
 Ἀδαμαντίου, Α.Ι. 406, 468
 Αἰνιάν, Γ. 524
 Ἀλλάτιος, Α. 42, 461
 Ἀμαντος, Κ.Ι. 549
 Ἀνδριώτης, Ν.Π. 315, 316, 319, 322, 328
 Ἀντωνοπούλου, Θ. 591
 Αὔγερινου-Τζιώγα, Μ. 45
 Βακαλόπουλος, Α. 25, 28, 219, 336, 337, 340, 341, 345
 Βαρβούνης, Μ.Γ. 448, 449
 Βαρζός, Κ. 397400
 Βαρναλίδης, Σ.Α. 297
 Βάσης, Σ. 44
 Βέης, Ν. 44, 241, 514, 545, 552, 553
 Βλαχάκος, Π.Κ. 165, 166
 Βογιατζίδης, Ι. 411
 Βούτσικας, Α.Δ. 470
 Βρανούσης, Α. 407, 497, 499, 524, 525, 526, 528, 529, 532-534, 539
 Βρυώνης, Σ. 71, 83, 96
 Γεωργακόπουλος, Δ. 533
 Γεωργιάδης Ἀρνάκης, Γ. 71, 76, 84, 87, 205
 Γεωργιάδου, Β.Σ. 81, 86, 145, 165, 212
 Γιαννακόπουλος, Δ.Κ. 368
 Γιαννακόπουλος, Κ. 50
 Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, Ε. 261, 262
 Γουναρίδης, Π. 292
 Δεντάκης, Β.Α. 174
 Δεστούνης, Γ.Σ. 524, 540
 Διαμαντόπουλος, Α.Ν. 337, 341, 342
 Δραγούμης, Σ.Ν. 365, 469
 Δουβουνιώτης, Κ.Ι. 561
 Δωρόθεος, μητροπολίτης Μονεμβασίας 585
 Ἐνεπεκίδης, Π. 366
 Ζακυθινός, Δ. 210, 551, 572, 590
 Ζαχαριάδου, Ε.Α. 289, 303, 364, 487, 491, 493, 506, 560, 562, 584
 Ζέπος, Π.Ι. 464, 469
 Ζήσης, Θ.Ν. 345
 Ζώρας, Γ.Θ. 364
 Ἡμελλος, Σ. 325, 329

- Καλλέργης, Ν. 366
 Καλονάρος, Π.Π. 462, 468
 Καμπούρογλους, Δ.Γ. 365
 Καραλής, Β. 287
 Καρπόζηλος, Α. 95, 100, 110, 234, 298, 419, 421, 556
 Κατσαρός, Β. 493
 Κατσώνη, Π. 367
 Κεσελοπούλου, Α. 211
 Κεχαγιόγλου, Γ. 469
 Κιουσοπούλου, Τ. 10, 264, 266, 267, 269, 300, 303, 305
 Κοβάνη, Α. 494
 Κορδάτος, Γ. 223
 Κορδώσης, Μ.Σ. 535, 537, 540
 Κοτζάμπαση, Σ. 101
 Κουγέας, Σ. 44, 549, 550, 552
 Κουρούσης, Σ.Ι. 210
 Κριαρᾶς, Ἐμμ. 245, 534, 539
 Κρουμπάχερ, Κ. 206, 237, 322, 350, 467
 Κυριακίδης, Στ. 80, 548, 549, 551, 552
 Κυριακοῦ, Κ. 342
 Κυρίτσης, Δ. 82, 267, 268
 Κύρρης, Κ.Π. 188
 Λαῖτου, Α. 218, 220, 223
 Λαμπάκης, Σ. 61, 65, 71, 74, 75, 78, 80-82
 Λαμπρίδης, Ι. 524
 Λάμπρος, Σπ. 44, 241, 263, 316, 328, 365, 413, 514, 515, 543-545, 552, 561, 581, 589
 Λαμψίδης, Ο. 93, 386, 390, 447, 448, 450, 454, 458, 503-505, 507, 509, 514, 515, 517, 520
 Μακρῆς, Γ. 462, 471
 Μαλτέζου, Χ. 302, 306, 474
 Μανάφης, Κ. 107
 Μανιάτη-Κοκκίνη, Τ. 470
 Μαρκόπουλος, Α.Φ. 34, 44, 110, 368
 Μαστροδημήτρης, Π.Δ. 320, 328
 Μαυρομάτη-Κατσουγιαννοπούλου, Σ. 419
 Μέσσης, Χ. 251, 255
 Μηλιαράκης, Α. 50
 Μονιοῦ, Ν.Ι. 255, 589
 Μόσχος, Δ. 163, 165, 171 169
 Μουστοξίδης, Α. 524
 Μπόνης, Κ.Γ. 341, 344
 Μυστακίδης, Β.Α. 79
 Νεράτζη-Βαρμάζη, Β. 166
 Νικολούδης, Ν. 364, 368
 Νίκου, Δ.Μ. 277, 288
 Ξανθουδίδης, Σ. 469
 Οἰκονομίδης, Ν.Α. 515
 Παγουλάτος, Σ.Α. 552
 Παμπούκης, Ι.Τ. 514
 Παναγιώτου, Α.Δ. 43
 Παπαδόπουλος, Ι. 589, 590
 Παπαδόπουλος, Σ. 515

- Παπαδόπουλος, Χ. 411
 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α. 79, 119
 Παπαδριανός, Ι.Α. 253, 255, 328
 Παπαζώτος, Θ. 533
 Παπαμιχαήλ, Γ. 174
 Παπαρρηγόπουλος, Κ. 315, 549
 Παπατρέχα, Γ.Η. 486, 493
 Παρασκευοπούλου, Η. 170
 Πατρινέλης, Χ.Γ. 292, 318, 337
 Πιτσάκης, Κ. 464, 467, 471
 Πολέμης, Δ.Ι. 164, 168, 178
 Πολέμης, Ι. 84, 152, 156
 Ποτλής, Μ. 548
 Πρέκα, Μ. 493, 496
 Ράλλης, Γ. 548
 Ροΐδης, Έμμ. 359
 Ρωμανός, Κ.Π. 543
 Σαββίδης, Α.Γ.Κ. 391, 395, 398, 429, 510, 518-520, 591
 Σάθας, Κ.Ν. 26, 48, 360, 411-418, 425, 426, 428, 431, 434, 437, 587
 Σακελλίων, Ι. 28
 Σβορώνος, Ν. 435
 Σούλης, Γ.Χ. 524, 525, 526, 528, 529, 533, 535
 Σοφιανός, Δ.Ζ. 210, 533
 Σοφικίτου, Α. 493
 Σοφτζόγλου, Π. 544
 Σπυρόπουλος, Σ.Η. 43, 45
 Στανίτσας, Σ. 409
 Σταυρίδου – Ζαφράκα, Α. 540
 Στεφανίδης, Β. 340
 Στράτος, Α.Ν. 549
 Συκουτρής, Ι. 69, 112
 Σωτηρόπουλος, Χ.Γ. 195
 Ταξίδης, Η. 88, 93
 Τριαντάρη, Σ.Α. 165
 Τσάμης, Δ.Γ. 179, 221
 Τσάρας, Γ. 235, 247, 248, 251, 252, 254, 256, 258, 259, 591
 Τσιγάνης, Κ.Δ. 159, 166
 Τσιπτσής, Ε. 329
 Τσολάκης, Ε. 441, 442
 Τωμαδάκης, Ν.Β. 273, 287, 318, 320, 328, 339, 344, 345, 366, 386, 389, 390, 412, 572, 590
 Φαλλμεράνερ, Ι.Φ. 540, 543
 Φειδᾶς, Β.Ι. 178, 179
 Φιλιππίδης, Χρύσανθος Μητροπολίτης 385, 392, 395-398, 505, 507, 512, 518-521, 523
 Χαριτωνίδης, Χ.Χ. 287, 590 610
 Χασιώτης, Ι.Κ. 582
 Χριστοφιλοπούλου, Αἰκ. 54
 Χρυσανθόπουλος, Ε. 553

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ

Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι

τόμος Α' (4ος-7ος αι.)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ

ΤΟΜΟΣ Δ'

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΖΑΖΑ

ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ

ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΝΑΚΗ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ

ΣΕ 3.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 2015

